

9-10.656

Dd-5

Univerzitet u Novom Sadu
Prirodno – matematički fakultet

Mr Dragoljub Bugarski

**SAVREMENE FUNKCIJE
KIKINDE I NJENO
GRAVITACIONO PODRUČJE**

Doktorska disertacija

Novi Sad, 1980.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
PRIRODNO-MATEMATIČKI FAKULTET

Mr Dragoljub Bugarski

SAVREMENE FUNKCIJE KIKINDE I
NJENO GRAVITACIONO PODRUČJE

Doktorska disertacija

Novi Sad, 1980.

10.656

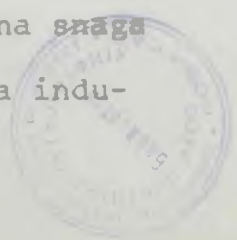
Disertacija je radjena pod rukovodstvom akademika dr Branislava Bukurova. Mentor se najtoplije zahvaljujem za ukazanu pomoć. Izuzetnu zahvalnost za dragocenu saradnju prilikom sakupljanja gradje upućujem mr Radoju Raduloviću. Dužno priznanje odajem i svima onima koji su na bilo koji način doprineli da ovaj zamašan rad privedem kraju. Najzad, posebnu zahvalnost dugujem Samoupravnoj interesnoj zajednici za naučni rad SAP Vojvodine koja je obezbedila potrebna materijalna sredstva za rad na ovoj disertaciji.

Autor

S A D R Ž A J

Strana

U V O D	1
I. G E O G R A F S K I P O L O Ž A J I P R O M E N E N J E G O V O G Z N A Č A J A O D N A S E L J A - V A N J A K I K I N D E D O N A J N O V I J E G V R E M E N A	6
II. K R A T A K P R E G L E D D R U Š T V E N O - E K O - N O M S K O G R A Z V O J A K I K I N D E U R A Z D O B L J U O D S R E D I N E X V I I I V E - K A D O K R A J A D R U G O G S V E T S K O G R A T A	11
1. V E L I K A K I K I N D A U P E R I O D U O D N A S E L J A V A N J A D O F O R M I R A - N J A D I Š T R I K T A	11
2. V E L I K A K I K I N D A Z A V R E M E D I Š T R I K T A	14
3. V E L I K A K I K I N D A O D U K I D A N J A D I Š T R I K T A D O K R A J A P R V O G S V E T S K O G R A T A	22
4. V E L I K A K I K I N D A I Z M E D J U D V A S V E T S K A R A T A	29
III. S A V R E M E N E F U N K C I J E K I K I N D E	39
1. P R I V R E D N E F U N K C I J E	39
a) I n d u s t r i j s k e f u n k c i j e	39
Struktura i razvitak industrije (39). Radna snaga (47). Metalna industrija (50). Prehrambena indu-	

strija (61). Industrija građevinskog materijala (71). Hemijska industrija (74). Tekstilna industrija (76). Drvna industrija (77). Grafička industrija (79). Eksploatacija nafte i gasa (79). Elektroprivreda (80).

b) Poljoprivredne funkcije 81/a

Uticaj prirodnih i društvenih faktora na poljoprivredu (81). Ratarstvo (89). Stočarstvo (96).

c) Zanatlske funkcije 100

Proizvodno zanatstvo (103). Uslužno zanatstvo (106)

d) Građevinske i stambeno-komunalne funkcije 109

e) Trgovačko-ugostiteljske funkcije 115

f) Saobraćajne funkcije 127

Železnički saobraćaj (128). Drumski saobraćaj (133). Ostali vidovi saobraćaja (137).

2. NEPRIVREDNE FUNKCIJE. 140

a) Društveno-upravne i pravosudne funkcije 140

b) Prosvetno-kulturne funkcije 146

Osnovne škole (147). Srednje škole (149). Više škole (155). Visoke škole (156). Radnički univerzi-

tet (157). Organizacije i društva koja deluju u oblasti kulture (158).

- c) Zdravstveno - socijalne funkcije. 162
 Zdravstvena zaštita (162). Socijalna zaštita (164).

3. UTICAJ FUNKCIJA KIKINDE NA VAŽNIJE PROMENE STRUKTURE STANOVNIŠTVA. 164

- a) Kvantitativno kretanje stanovništva. 164

- b) Prirodno kretanje stanovništva. 166

- c) Mehaničko kretanje stanovništva. 168

- d) Struktura stanovništva prema polu i starosti. 170

- e) Struktura stanovništva prema aktivnosti i delatnosti. 172

- f) Stanovništvo prema pismenosti i školskoj spremi. 181

IV. GRAVITACIONO PODRUČJE KIKINDE. 185

1. KRITERIJUMI ZA ODREĐIVANJE GRAVITACIONOG PODRUČJA 185

a) Dnevna frekvencija autobusnog i železničkog saobraćaja.	187
b) Teritorijalni domet dnevnih migracija.	191
c) Teritorijalni raspored dnevnih migranata.	192
 2. STRUKTURA GRAVITACIONOG PODRUČJA I NJEGOVA POVEZANOST SA FUNKCIJAMA KIKINDE.	 195
a) Prva gravitaciona zona.	197
Granice, broj naselja i broj stanovnika (197).	
Uticaj funkcija Kikinde na dnevne migracije (198).	
Udeo prve gravitacione zone u snabdevanju Kikinde agrarnim proizvodima (210).	
b) Druga gravitaciona zona.	216
 3. SOCIO-EKONOMSKE POSLEDICE MIGRACIJA	 224
a) Neke promene i problemi kod seoskog stanovništva.	225
Depopulacija seoskih naselja (225). Promene strukture stanovništva po aktivnosti i delatnosti (229). Starenje stanovništva (235). Promene strukture domaćinstava (238).	

b) E k o n o m s k e p o s l e d i c e	244
Promena strukture individualnih gazdinstava (245).	
Izmene životnog standarda seoskog stanovništva (248).	
c) K u l t u r n o - o b r a z o v n e p o s l e - d i c e	250
d) F i z i o n o m s k e p o s l e d i c e	253
Z A K L J U Č A K	255
L I T E R A T U R A	262

U V O D

Kao i kod ostalih geografskih škola u svetu i u nas se savremena geografija naselja ili urbana geografija razvila u posebnu naučnu disciplinu iz antropogeografije. Njene temelje je postavio J. Cvijić u nekoliko svojih studija, posebno u seriji "Naselja i poreklo stanovništva" i "Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje".

Što se, pak, tiče vojvodjanskih gradova prva sistematičnija proučavanja započeli su, uglavnom, nemački i madjar-ski istoričari, geografi i drugi. O nekim gradovima je pisano i između dva svetska rata. Kikinda spada u grupu onih malobrojnih gradova o kojima postoji relativno veći broj publikovanih kraćih i obimnijih radova do drugog svetskog rata i posle toga. Iako većina njih obradjuje istoriju ovoga grada, oni u svakom slučaju predstavljaju dragocenu gradju za proučavanja iz aspekata drugih nauka i njihovih disciplina.

Naša savremena geografija naselja se praktično razvila posle drugog svetskog rata. Njenom razvoju je doprinelo nekoliko faktora. Jedan od najvažnijih je dinamičan razvoj gradova, u prvom redu njihova industrijalizacija, urbanizacija i demografske promene u njima, kao i posledice svega toga na njihovu okolinu. Iz takvog razvoja su proistekli mnogi problemi koji su nametnuli potrebu njihovog sistematskog proučavanja i rešavanja. Zato gradovi sa okolinom predstavljaju široko i zahvalno polje rada za geografe, ekonomiste, demografe, soci-

ologe, urbaniste i za naučne i stručne kadrove iz drugih naučnih oblasti.

Sada već imamo na desetine geografskih studija koje su posvećene pitanjima značaja geografskog položaja i granicama uticaja gradova na okolinu, zatim njihovim funkcijama, transformaciji prigradskih naselja, funkcionalnoj klasifikaciji gradova, njihovom mestu i ulozi u prostornom planiranju itd. Sve se te studije mogu svrstati u dve osnovne grupe. Jednoj pripadaju one koje se dotiču čisto teorijskih razmatranja. U njima se raspravlja o definisanju različitih pojmova i pojava, o izboru metoda i metodološkom pristupu obradi pojedinih problema i drugim teorijskim pitanjima. U drugu grupu spadaju one studije čiji se predmet rada odnosi na određeni grad i njegovu okolinu. To su, dakle, primenjene studije, koje imaju praktični značaj za geografsku sredinu koja je proučena. Ipak, i jednih i drugih takvih studija još uvek nema dovoljno.

Savremenom proučavanju vojvodjanskih gradova i naselja uopšte najveći doprinos je dao B. Bukurov. Rezultati tog višegodišnjeg rada izneti su u više njegovih radova. Ovde ćemo istaći samo tri, jer su oni u najneposrednijoj vezi sa predmetom rada na ovoj disertaciji.

Prvi je "Geografski položaj i teritorijalni razvitak banatskih gradova". U okviru njega su obradjena tri najveća banatska grada - Zrenjanin, Pančevo i Kikinda. Pojedinačno za svaki grad je istaknut značaj geografskog položaja za njegov nastanak i razvoj. Zatim je izneto kretanje broja stanovnika, pa značaj prirodnih i društvenih faktora za razvoj grada, sticanje

pojedinih gradskih funkcija i njegovo teritorijalno širenje.

Drugi rad nosi naziv "Gravitacione sfere vojvodjanskih gradova". On predstavlja važnu osnovu za dalja detaljnija proučavanja funkcija gradova i njihovih uticajnih područja. U njemu je izvršena podela Vojvodine na mezo i mikrogravitaciona područja, određene su granice područja i ukratko obradjene funkcije njihovih centara. Tako je Kikinda centar mikropodručja koje pripada zrenjaninskom mezopodručju.

Treći rad je "Klasifikacija vojvodjanskih gradova". U tom radu je obuhvaćeno trinaest većih gradova. Najpre je B. Bukurov komparativnom metodom, uz korišćenje potrebnih statističkih podataka, utvrdio mesto svakog grada na ranglisti po stepenu razvijenosti njegovih primarnih, sekundarnih, tercijarnih i neprivrednih delatnosti pojedinačno. Na osnovu rangiranja dalje je izvršio klasifikaciju gradova u nekoliko grupa.

Medjutim, detaljnije proučavanje savremenih funkcija Kikinde i njihovog značaja za grad i okolinu do sada nije vršeno. Zato su one izabrane za predmet istraživanja ove disertacije.

Radom na disertaciji obuhvaćeno je rešavanje sledećih važnijih zadataka:

- detaljno su proučene privredne i neprivredne delatnosti i njihove savremene funkcije, s posebnim osvrtom na njihovu ulogu u zapošljavanju, na promene delatnosti i drugih struktura stanovništva i na proces urbanizacije;

- određene su granice i struktura gravitacionog područja Kikinde;

- proučene su uzajamne veze Kikinde i njenog gravitacionog područja, s posebnim osvrtom na dnevne migracije;

- najzad, proučene su društveno-ekonomske promene u naseljima gravitacionog područja kao posledice delovanja funkcija Kikinde.

Disertacija obuhvata četiri poglavlja. U prvom je analiziran geografski položaj Kikinde u širem prostoru i u odnosu na geomorfološke, hidrografske, pedološke i saobraćajne prilike. Na kraju je data ocena značaja geografskog položaja u različitim istorijsko-ekonomskim prilikama.

Drugo poglavlje je posvećeno prošlosti Kikinde, odnosno vremenskom razdoblju od sredine XVIII veka do kraja drugog svetskog rata. Ovo poglavlje je obradjeno s ciljem da se vidi koji su faktori uticali da se Kikinda za relativno kratko vreme razvije u grad, koje je funkcije imala ranije i kakav je bio njihov razvojni put i značaj za grad i okolinu. Napominjemo da ovo nije kompleksan pregled prošlosti grada. Naime, veća pažnja je posvećena ekonomskim prilikama, jer najveći broj funkcija grada spada u grupu ekonomskih. Obuhvaćeno je i kretanje broja stanovnika, teritorijalno širenje naselja i sticanje i razvoj neprivrednih funkcija. Političkoj istoriji je dato onoliko mesta koliko tema disertacije zahteva.

U trećem poglavlju su obradjene funkcije Kikinde posle drugog svetskog rata, s težištem na njihov savremeni značaj. Ovde je s razlogom odstupljeno od uobičajenog geografskog redosleda izlaganja, po kome bi najpre trebalo da budu iznete funkcije primarnih, zatim sekundarnih, pa tercijarnih i najzad neprivrednih delatnosti. Naime, na prvom mestu se govori o indu-

strijskim funkcijama, jer je industrija vodeća privredna delatnost. U njoj radi najveći broj lica od ukupnog broja zaposlenih u društvenom sektoru. Zatim, industrija ostvaruje najveću akumulaciju i nacionalni dohodak, što znači da ima velikog udela u podizanju ličnog i društvenog standarda. Potom su prikazane ostale funkcije privrednih i neprivrednih delatnosti, s tim što su iznete redosledom koji logički proizilazi iz njihovog značaja. Na kraju ovog poglavlja obradjeno je stanovništvo Kikinde. Pošto stanovništvo spada u osnovne faktore privrednog i društvenog razvoja svakog naselja, ovom odeljku je mesto ispred ostalih delova ovog poglavlja. Razlog što je od takvog redosleda izlaganja odstupljeno je taj što je cilj bio da se vidi u kojoj su meri funkcije Kikinde uticale na promene strukture njenog stanovništva.

Najzad, u četvrtom poglavlju je prikazano gravitaciono područje Kikinde. Najpre su dati kriterijumi za određivanje granica gravitacionog područja. Zatim je izvršena podela gravitacionog područja na dve zone. U okviru svake od ovih zona izneto je šta njima pruža Kikinda i šta od njih dobija. Na kraju su obradjene važnije promene u naseljima gravitacionog područja.

Gradja za prvo i drugo poglavlje disertacije obuhvata publikovane naučne i stručne radove iz raznih oblasti i zvanične statističke podatke. Za treće i četvrto poglavlje najvećim delom su korišćeni arhivski materijali, zatim noviji podaci sakupljeni od stručnih službi radnih organizacija, podaci dobijeni anketiranjem preko hiljadu radnika i učenika dnevnih migranata, objavljeni statistički podaci i lična zapažanja na terenu.

I. G E O G R A F S K I P O L O Ž A J I P R O M E N E
N J E G O V O G Z N A Č A J A O D N A S E L J A -
V A N J A K I K I N D E D O N A J N O V I J E G
V R E M E N A

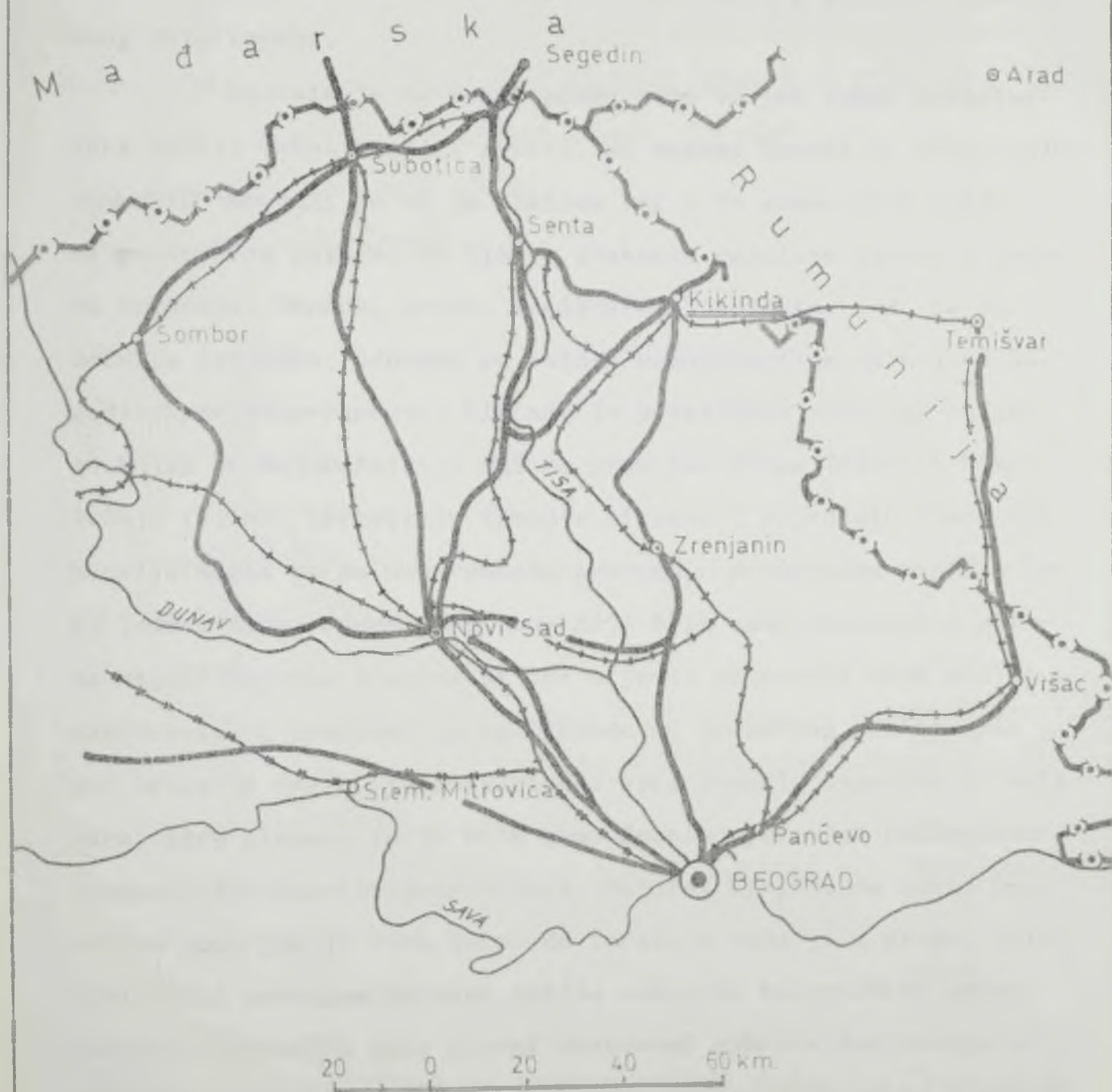
U proteklih 228 godina života Kikinda se od omanjeg naselja razvila u grad sa većim brojem funkcija. U pomenutom razdoblju ona se nije razvijala jednakim tempom, nego je prošla kroz dve etape intenzivnijeg i jednu etapu sporijeg razvoja. Na takav razvoj, pored niza faktora, značajnu ulogu je odigrao i njen geografski položaj.

Kikinda se razvijala u trouglu čija temena čine gradovi Segedin, Temišvar i Zrenjanin. Ona je skoro geometrijsko središte tog prostora (Prilog 1). U pravoj liniji je od Segedina i Zrenjanina udaljena po 50 km, a od Temišvara 60 km. U radu "Gravitacione sfere vojvodjanskih gradova" dr Branislav Bukurov, razmatrajući položaj Kikinde u prostoru koji joj gravitira, navodi da se ona nalazi "na sredokraći između Segedina, Zrenjanina i Temišvara, tamo gde se skoro dodiruju tri izotele istih vrednosti (od po 60 km)". U istom radu izneta je i ocena takvog položaja gde se kaže: "Kikinda se formirala u veći centar blagodareći slučaju da su sva tri pomenuta grada skoro podjednako udaljena jedan od drugog. U toj "ničijoj zoni", gde su se privlačne sile ovih gradova potirale, Kikinda je prihvatila sve poslove za okolinu i postala centar te površine".

Ovaj grad leži u severoistočnom delu SAP Vojvodine. Prema tome, on u vojvodjanskom prostoru, a i u odnosu na teri-

Prilog 1.- GEOGRAFSKI POLOŽAJ KIKINDE U
VOJVODANSKOM PROSTORU I U ODNOSU
NA SEGEDIN, TEMIŠVAR I ZRENJANIN

- VAŽNIJI AUTOMOBILSKI PUTEVI
- - - ŽELJEZNIČKE PRUGE

toriju SFR Jugoslavije, ima periferni položaj. Kikinda je od državne granice prema Rumuniji, u pravcu rumunskog sela Velika Teremija (Teremija Mare), udaljena svega 6,5 km, a od graničnog prelaza kod Nakova 9 km. Ni od granice prema Mađarskoj nije mnogo udaljena. To rastojanje u vazdušnoj liniji iznosi 35 km. U odnosu na teritoriju jugoslovenskog dela Banata Kikinda se nalazi u njegovom severnom delu. Ona je najveće gradsko naselje ovog dela Banata.

Nastala je na mestu preko koga su još tokom srednjeg veka vodili važni kopneni putevi. Na mapama Banata iz druge polovine XVIII veka vidi se da je Kikinda već u to vreme bila značajna raskrsnica puteva. Od nje se zrakasto razilaze putevi u pravcu Segedina, Čanada, Arada, Temišvara, Zrenjanina itd. Sa banatskim Potisjem, odnosno sa važnom komunikacijom na pravcu Segedin-Zrenjanin-Pančevo, Kikindu je povezivalo nekoliko puteva od kojih su najznačajniji oni na pravcima prema Idjošu i Novom Bečeju (2,14). Rastojanja između Kikinde i pojedinih pomenutih naselja mogla su se onovremenim prevoznim sredstvima preći u toku jednog dana. Prema tome, ona nije bila samo raskrsnica puteva nego i usputna stanica za one čije se putovanje nije u njoj završavalo. U prošlosti je za Kikindu od izuzetnog značaja bio put kojim je preko nje ostvarivana veza između Segedina i Temišvara. Šire gledano to je bila samo deonica puta Beč-Budimpešta-Segedin-Kikinda-Temišvar-Oršava. Položaj Kikinde na ovako prometnom putu još je više došao do izražaja kada je u drugoj polovini XIX i početkom XX veka dobila nekoliko železničkih pruga. Pošto je Vojvodina bila glavni snabdevač gradova Austro-Ugarske agrarnim proizvodima, posle izgradnje železničkih pruga Kikinda

je postala najvažniji izvozni centar za ovaj deo Banata.

Drumske veze sa bližom i daljom okolinom Kikinda je dugo vremena održavala preko neizgradjenih puteva. Mnogi od njih su kasnije poslužili za izgradnju puteva sa tvrdom podlogom, tako da sada Kikinda ima dobre drumske veze u svim važnijim pravcima.

Rečica Galacka, koja protiče kroz Kikindu, zbog plitkog i uskog korita nije podesna za saobraćaj. Ipak, njeno korito, na sektoru između Kikinde i Bašaida, poslužilo je za prokopavanje jednog dela Kikinskog kanala. On povezuje tok Zlatice sa magistralnim kanalom sistema Dunav-Tisa-Dunav. Time je Kikinda dobila i vodenu saobraćajnicu, preko koje je uključena u kanalski i rečni saobraćaj.

Medju važne faktore koji su usloveli položaj Kikinde spadaju geomorfološke i hidrološke prilike tog terena. Na prvi pogled dobija se utisak da je topografska površina okoline Kikinde ravna. Medjutim, pažljivim promatranjem može se uočiti da se ona sastoji od dva geomorfološka oblika. Višu stepenicu u reljefu ovog terena čini deo lesne terase. Njene apsolutne visine se kreću između 81 i 84 m. Ova lesna površina sa svih strana je opkoljena nižim aluvijalnim zemljištem ili tzv. "ritovima". Najniži delovi ritova imaju apsolutne visine 77 m. U odnosu na pomenuta dva geomorfološka oblika Kikinda je nastala na mestu gde je jedan krak Moriša, čijim pravcem otiče Galacka, presekao lesnu terasu. Takav položaj je omogućio podjednako dobro korišćenje lesne terase i ritova (2,14).

Po svojim prirodnim odlikama površine na lesnoj terasi i one u ritovima medju sobom se bitno razlikuju. Te razlike su u vreme naseljavanja Kikinde bile još više izražene. Tako su

ritovi predstavljali močvarne terene, bili su izloženi čestim poplavama, te su im zato najniži delovi bili pod vodom. Obrasli raznovrsnim sočnim travama ritovi su pružali izvanredno dobre mogućnosti za stočarenje. Oni su pružali dobre uslove i za lov i ribolov, jer su obilovali ribom i raznovrsnom divljači. Trska, rogoz i sita korišćeni su kao gradjevinski i ogrevni materijal. Ritova ima više: Varoški rit, Oluš, Mali rit, Veliki rit, Duboka bara, Djomparina bara, Koć, Valov (Valom) bara itd. Oni su vremenom razorani i sada su to obradive površine. Nešto više i oceditije zemljište na lesnoj terasi je veoma plodno i pogodno za zemljoradnju. Od tipova zemljišta zastupljeni su černozem sa svojim varijetetima i livadska crnica. Prema tome, položaj Kikinde posmatran sa pomenutih aspekata može se oceniti povoljnim.

Pri razmatranju geografskog položaja Kikinde treba imati u vidu i promene njegovog značaja, izazvane, pre svega, političko-administrativnim promenama. U razdoblju od 1776. do 1876. godine Kikinda je bila vojno i administrativno-političko sedište i ekonomski centar velikokikinskog dištrikta. Tokom postojanja dištrikta Kikinda se razvila u značajno mesto za širu okolinu. Posle ukidanja dištrikta Kikinda je pripojena torontalskoj županiji i postala sresko mesto.

Po završetku prvog svetskog rata, odnosno posle raspada Austro-Ugarske, značaj geografskog položaja Kikinde umnogome je umanjen. Naime, povlačenjem državnih granica između Jugoslavije, Rumunije i Madjarske, Kikinda se našla u pograničnoj zoni, izgubivši pri tom deo gravitacionog područja i dotadašnji privredni značaj.

Dinamičniji razvoj privrednih i društvenih delatnosti

posle drugog svetskog rata, posebno u poslednjih petnaestak godina, doprineo je porastu značaja ovoga grada, a time i povećanju značaja njegovog položaja. Rekonstrukcijom starih i izgradnjom novih puteva magistralnog, regionalnog i lokalnog karaktera, Kikinda je postala značajno tranzitno mesto za unutrašnji i medjunarodni drumski i železnički saobraćaj.

II. K R A T A K P R E G L E D D R U Š T V E N O - E K O N O M -
S K O G R A Z V O J A K I K I N D E U R A Z D O B L J U
O D S R E D I N E X V I I I V E K A D O K R A J A
D R U G O G S V E T S K O G R A T A

1. VELIKA KIKINDA U PERIODU OD NASELJAVANJA DO FORMIRANJA
DIŠTRIKTA

Arheološka otkrića na više lokaliteta u neposrednoj okolini Kikinde ukazuju da su na ovom prostoru postojala ljudska staništa još u neolitu pa nadalje. Tokom srednjeg veka, a pre naseljavanja današnje Kikinde, u njenoj blizini postojalo je nekoliko naselja. Krajem 1551. godine sva ta naselja su pala pod tursku upravu i vremenom su potpuno opustela. Tom prilikom je nestalo i naselje pod imenom Nagykeken (4,538).

Turci su se sa područja šire okoline Kikinde povukli već tokom prve godine austro-turskog rata (1716-1718), a nešto kasnije i iz čitavog Banata. Požarevačkim mirom (1718) granica između oslobođenih teritorija i Turske pomerena je preko Dunava. Posle tih događaja prestala je potreba za postojanjem potisko-pomoriške vojne granice, formirane 1702.godine. Potisko-pomorišku miliciju su činili Srbi koji su tokom 1702. i 1703. preseljeni iz Budima, Ostrogona i Komorana i naseljeni u 26 mesta duž Tise i Moriša (5,22). Mada je potreba za graničarima ili tzv. militarima duž ranije granice prestala da postoji posle požarevačkog mira, pitanje ukidanja potisko-pomoriške granice i zvanično je postavljeno posle rata između Austrije i Turske (1737-1739) i beogradskog mira (1739). To pitanje je pokrenuo ugarski Sabor 1741. go-

dine. Nakon toga Marija Terezija je odlučila da se granica razvojači. Rasformiranje graničarskih kompanija obavljano je postepeno, a započeto je 1743. godine raspuštanjem tri kompanije u Segedinu (5,54). Graničarski šančevi u Pomorišju su ukinuti u periodu od 1746. do sredine avgusta 1950. godine (5,55). Graničari su bili nezadovoljni novonastalom situacijom po njih i njihove porodice. Oni nisu želeli da potpadnu pod civilnu vlast, niti su hteli da se bave zemljoradnjom, da budu kmetovi i da zavise od ugarskih spahija. Rezultat tog nezadovoljstva bilo je masovno iseljavanje srpskih porodica u Rusiju.

Velika Kikinda* je naseljena 1752. Te godine je regulisano pitanje onih graničarskih porodica koje su ostale u naseljima potisko-pomoriške granice, ali koje su zahtevale da i dalje budu pod vojnom upravom. U Veliku Kikindu je najveći broj porodica doseljen iz pomoriških naselja. Najviše ih je došlo iz Čanada, Nadlaka i Semlaka, a manje iz Batanje, Pečke i nekih drugih naselja. Iz potiskih naselja doseljen je znatno manji broj porodica. Doseljeni graničari su ušli u sastav tzv. Milicije.

* Prvobitni naziv je bio Gross Kikinda. Posle ukidanja dištrikta (1876) madjarske vlasti su uvele službeni naziv Nagy Kikinda (Nagykikinda). Međutim, Srbi su ovo naselje od njegovog osnivanja pa nadalje zvali Velika Kikinda, što je, ustvari, prevedeni naziv sa nemačkog, odnosno madjarskog jezika. Tim imenom grad se zvao između dva svetska rata i kratko vreme posle drugog svetskog rata. U tekstu ovog poglavlja upotrebljavaće se naziv Velika Kikinda. U ostalim poglavljima, u kojima je obradjen period posle drugog svetskog rata, koristiće se sadašnje ime - Kikinda. Ovo ime je u službenoj upotrebi od 1947. godine.

Kada je 1753. godine Milicija podeljena na osam kompanija Velika Kikinda je postala sedište druge kompanije srpskog graničarskog puka. To je bila najveća kompanija. U njenom sastavu je bilo 640 ljudi. Već 1753. godine Velika Kikinda je dobila prvu poštu i postala sedište banatsko-srpsko-grčke privilegovane trgovačke kompanije (3,30), a 1754. je postala sedište štaba banatske zemaljske milicije (6,120).

Posle naseljavanja Velika Kikinda se počela dosta brzo razvijati. Bivšim graničarima je razdeljena zemlja, pa su se oni, pored obaveza prema Miliciji, bavili stočarstvom i u manjoj meri zemljoradnjom. Ne samo što je već tada bila značajna kao vojnoupavno sedište nego je ubrzo postala ekonomski najjače i najveće naselje od svih okolnih koja su naseljena graničarima. Zabeleženo je da je 1758. godine imala 300 domova i školu koju je pohađalo 20 učenika (6,120). Nešto kasnije, prema podacima iz 1771. godine, Velika Kikinda je imala 525 domova (Prilog 2).

Prilog 2 - Plan Velike Kikinde iz 1770.godine

Od toga je 498 bilo ratarskih, a 27 su pripadali zanatlijama i trgovcima (7,313).

2. VELIKA KIKINDA ZA VREME DIŠTRIKTA

Kada je 1773. godine ukinuta Milicija među stanovništvom sela severnog Banata, koja su naseljena graničarskim porodicama sa područja potisko-pomoriške granice, ponovo se javilo nezadovoljstvo. Ono je bilo posledica težnje feudalaca-spahija da od njih stvore kmetove. Zbog toga je 1774. u Beč poslata tročlana delegacija da u ime srpskih graničarskih sela ovog dela Banata, a za njihove ranije zasluge u čuvanju granice, uloži molbu u kojoj su tražili formiranje dištrikta (okruga) sa posebnim pravima. U jesen iste godine carica Marija Terezija je dozvolila stvaranje velikokikindskog dištrikta. Privilegija koja je tom prilikom izdata sadržala je sve olakšice, prava i obaveze budućih dištrikćana. Time su Srbi uspeli da ne potpadnu pod spahiluke i da istovremeno izdejstvuju izvesnu autonomiju. Za administrativno sedište dištrikta odredjena je Velika Kikinda. Pored nje, u sastav dištrikta ušlo je još devet opština, i to: Mokrin, Mala Kikinda, Melenci, Taraš, Kumane, Vranjevo, Karlovo, Jozefovo i Krstur. Velikokikindski dištrik je postojao do 1876. godine, s tim što je između 1854. i 1861. bio privremeno ukinut. Upravno-sudski organ dištrikta bio je magistrat. On se sastojao od sudije, senatora, velikog beležnika i drugih činovnika. Sem toga, Velika Kikinda je imala opštinske i vojne organe vlasti. To vreme predstavlja značajnu etapu u razvoju Velike Kikinde.

Prvih godina po ustanovljenju dištrikta zabeleženo je znatno iseljavanje srpskih porodica iz Velike Kikinde, a u manjem

broju i iz ostalih dištriktskih opština. To su bili oni nezadovoljnici koji su čeznuli za graničarskim pozivom i privilegijama. Zato se iz Velike Kikinde od 1775. do 1778. godine iselilo 210 porodica. One su prešle u naselja vojne granice prema Dunavu. Naselile su se u Sakule, Idvor, Barandu, Čentu, Botoš i Sefkerin (6,121).

U to vreme stanovništvo Velike Kikinde su, kao i ranije, u najvećem broju činili Srbi, mada već tada ima nešto malo pripadnika drugih etničkih grupa, uglavnom, Rumuna i po koji Nemač, Cincarini i drugi. Prema rezultatima kontrole broja stanovnika, koju je povremeno sprovodio dištriktski magistrat, Velika Kikinda je krajem 1777. imala 3.168 žitelja i preko 680 kućnih brojeva (7,315). Od tada pa nadalje broj stanovnika se, sem u redjim slučajevima, stalno povećavao. Na povećavanje broja stanovnika, pored prirodnog, u velikoj meri je uticao mehanički priraštaj. Naime, sve brojnije agrarno i drugo stanovništvo imalo je potrebu za raznovrsnim zanatskim proizvodima i uslugama, kao i za razvijanjem trgovine. S druge strane, sa jačanjem administrativnog aparata javila se potreba za raznovrsnijim službama i činovnicima, a za otvaranje škola i crkava, za već donekle etnički mešovito stanovništvo, potrebno je bilo dovesti učitelje i sveštenike sa strane. Takodje se doseljavaju zanatlije i trgovci. Medju kasnijim useljenicima bilo je i agrarnog stanovništva, pre svega Srba, Rumuna i Madjara. Krajem XVIII veka je imala 10.491 (2,15), a 1869. godine 18.834 stanovnika. Inače, broj stanovnika Velike Kikinde se od formiranja pa do ukidanja dištrikta povećao za šest puta.

Privilegija iz 1774. godine imala je i odredbe ekonom-

skog karaktera, od kojih su najvažnije bile: graničarskim porodicama je garantovano uživanje i posedovanje zemlje koju su dobile prilikom naseljavanja; date su im poreske olakšice na zemlju; oslobodjene su besplatnih radova-kuluka; prvih petnaest godina, računajući od 1775. godine, mogli su desetak, umesto u hrani, plaćati novcem; pod odredjenim uslovima dozvoljeno im je korišćenje ritskih zemalja (7,38). Ove i druge odredbe imale su naizgled za cilj da podstaknu brži razvoj privrede u dištrikt-skim naseljima. Medjutim, feudalni odnosi su i dalje zadržani, s tim što je ulogu feudalca imala država. I pored izvesnih olakšica feudalne dažbine su bile velike. Pošto su feudalni odnosi zadržani do sredine XIX veka taj vremenski interval predstavlja etapu sporijeg razvoja poljoprivrede, zanatstva i trgovine kao najvažnijih privrednih grana iz tog vremena, Ipak, u odnosu na poslednju četvrtinu XVIII veka, prva polovina XIX veka je period nešto intenzivnijeg ekonomskog i društvenog razvoja Velike Kikinde. Već u to vreme se javlja manji broj bogatih zemljoposjednika, uglavnom iz redova opštinskih i magistratskih visokih činovnika, koji će kasnije postati nosioci kapitalističkih odnosa u privrednom i društvenom životu.

Značajnija etapa društvenog i ekonomskog razvoja Velike Kikinde nastaje posle buržoaske revolucije 1848/49. godine. Naime, imućniji ljudi koriste "gladnu" 1863. i nekoliko narednih slabo rodni godina i od prezaduženih sitnoposjednika po niskim cenama kupuju zemlju. Ta zemlja je postala sredstvo za eksploataciju njenih bivših vlasnika. Jeftina radna snaga, pojava gvozdenih plugova i parnih vršalica i prvih kreditnih banaka doprinose unapredjenju poljoprivredne proizvodnje i sve većem bogaćenju

vlasnika srednjih i velikih poseda. Brži razvoj poljoprivrede potstakao je dalje razvijanje zanatstva i trgovine. Ekonomskom napretku Velike Kikinde u velikoj meri je doprinelo i poboljšanje saobraćajnih prilika. Naime, železnička pruga Segedin-Velika-Kikinda-Temišvar puštena je u saobraćaj 1857. godine (3,121). Preko nje je Velika Kikinda dobila vezu sa Srednjom i Jugoistočnom Evropom.

Zemljoradnja i stočarstvo su bila glavna zanimanja najvećeg broja stanovnika. Ratarska proizvodnja se karakterisala ekstenzivnim načinom obrade zemlje, a u vezi s tim i relativno niskim prinosima. Ipak, ratarska proizvodnja se postepeno povećavala zahvaljujući radovima na isušivanju ritova, započetim 1781. godine (3,64), čime su povećavane oranične površine na račun nedovoljno iskorišćenog močvarnog zemljišta. Tako je, na primer, veličina velikokikinskog hatara 1781. iznosila 43.756 k.j. Od toga su 9.756 k.j. činile oranice (8,7). Godine 1865. veličina hatara je iznosila 48.751 k.j. Tada je pod oranicama bilo 37.450 k.j. (3,199). Najviše su gajena žita. U strukturi setvenih površina prvo mesto je zauzimala pšenica. Ona je medju ratarskim proizvodima bila najvažniji tržišni artikal. O tome koliko se proizvodilo pšenice govori podatak da je 1855. godine Velika Kikinda imala 57 suvača (Prilog 3) koje su godišnje mogle da samelju 400 vagona brašna (3,121). Od drugih strnih žita sejani su ječam, ovas, raž i proso. Krajem XVIII veka počinju se gajiti kukuruz i krompir, a kasnije i duvan. Za potrebe izrade nekih tekstilnih i užarskih proizvoda uzgajani su lan i konoplja. Krajem XVIII veka vinograda je bilo 131 k.j. a voćnjaka 185 k.j. (3,84). U 1865. godini pod vinogradima je bilo 392 k.j. (3,199). Sve pro-

Prilog 3 - Suvača u Kikindi

izvedene količine voća, groždja, vina i rakije trošilo je lokalno stanovništvo.

Osnovu za stočarenje činili su prostrani pašnjaci i livade, kojih je bilo po okolnim pustarama (Crvenka, Joca, Mali i Veliki Galad i dr.) i po ritovima. Mada ekstenzivnog karaktera stočarstvo je predstavljalo unosnu granu privredjivanja, jer su mnogi gradovi Austro-Ugarske bili veliki potrošački centri. Stočni fond je bio velik. Na takav zaključak upućuju sledeći podaci. Prema jednom iskazu o ubiranju poreza iz 1783. godine velikokikindska opština je trebala da plati desetak za 9.192 komada jaganjaca (9,15). U proleće 1803. je popisano 3.500 krava, 2.200 volova, preko 10.000 ovaca, 3.000 konja i 2.400 svinja (3,76). Zabeleženo je da je 1857. godine bilo 3.000 sopstvenika stoke (3,125).

Doseljeni Srbi iz Pomorišja nisu bili vični zanatima, niti su za njih pokazivali veliko interesovanje. Zato su zanatstvo počeli razvijati kasnije doseljeni pripadnici drugih naroda, u prvom redu Nemci. Ovom delatnošću se kasnije počinju baviti i Srbi. Sve do sredine XIX veka zanatstvo nije moglo da zadovolji potrebe sve većeg broja stanovništva i sve razvijenije poljoprivrede. Tek u drugoj polovini XIX veka, u sklopu ukupnog ekonomskog snaženja, brže se razvija i zanatstvo, organizovano na esnafskim osnovama. Najpotpuniji podaci iz tog vremena potiču iz 1862. godine. Tada je Velika Kikinda imala 284 majstora udruženih u sedam esnafa: 1.kožari i berberi; 2.bačvari, užari, voskari i šeširdžije; 3.krojači, kabaničari i gombari; 4.zidari, dundjeri, stolari, bravari, staklari i limari; 5.kovači; 6.čizmari i 7.ćurčije (7,243). Zanatstvo je imalo karakter proizvodnog i uslužnog.

Začeci industrije javljaju se u sedmoj deceniji XIX veka. Prvo industrijsko preduzeće Velika Kikinda je dobila 1862. godine. To je bio Parni mlin d.d.(3,209). Prva industrijska ciglana, vlasništvo Jožefa Mesaroša i drugova, proradila je 1864. godine (3,133). Ciglana Mihaela Bona i druga osnovana je 1867. godine (3,133). Velikokikindski parni mlin d.d. počeo je sa radom 1869. godine (11,391).

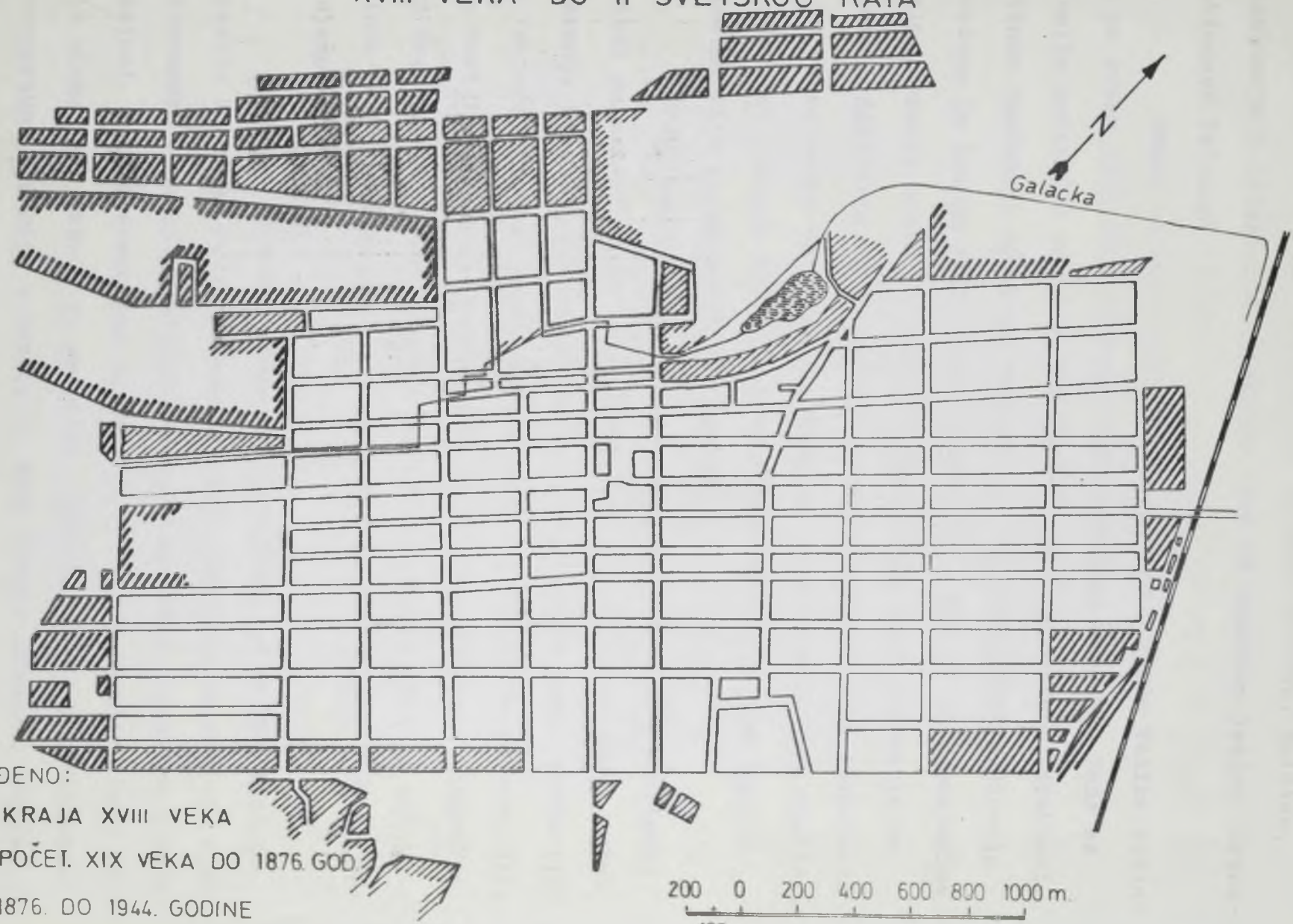
Trgovinom su se najpre počeli baviti Cincari i Grci, zatim Nemci i Srbi, a kasnije Jevreji i drugi. Medju velikokikindskim trgovcima s kraja XVIII veka najviše je bilo onih koji su se bavili sitnom trgovinom. Drugu vrstu trgovaca činili su tzv. arendatori ili spekulanti, medju kojima je bilo ljudi različitih zanimanja. Oni su zakupljivali tzv. "regalno pravo" da na odredjeno vreme mogu držati krčme, kasapnice, prodavati so

itd. (7,245). Najobimniji promet robe obavljao se na vašarima. Već 1774. godine Velika Kikinda je dobila prvu vašarsku privilegiju, kojom joj je garantovana sloboda trgovanja i sajmovanja. Pomenuta privilegija je dozvoljavala održavanje jednog pijačnog dana tokom nedelje i jednog godišnjeg vašara (3,44). Drugu vašarsku privilegiju dobila je 1784. godine. Na osnovu nje, pored glavnog letnjeg vašara, dozvoljeno je održavanje još dva, prolećnog i jesenjeg (3,46). Sa vašarskim privilegijama Velika Kikinda je dobila i status varošice. To su za nju bili događaji od izuzetnog značaja. Naime, pravo na slobodnu trgovinu doprinelo je da se ona poput nekih drugih mesta (Veliki Bečkerek*, Vršac, Senta itd.) razvije u jako trgovište za užu i širu okolinu. Trgovina je odigrala značajnu ulogu u ekonomskom jačanju Velike Kikinde i njenom ukupnom razvoju tokom postojanja dištrikta. Osnovu za trgovinu na vašarima činili su proizvodi ratarstva, u prvom redu pšenica, zatim stoka i zanatski proizvodi. Na te vašare su dolazili i trgovci iz udaljenijih ekonomski jakih centara kao što su Temišvar, Arad, Segedin, Novi Sad, pa čak iz Slavonije i Trsta. Medju njima je bilo dosta trgovaca hranom.

Društveno-ekonomski razvitak Velike Kikinde i uticaji sa strane nametali su potrebu obrazovanja njenih gradjana. Iako se na unapredjenju školstva radilo, ipak ono nije moglo da zadovolji potrebe obrazovanja većeg broja dece. Zbog nedovoljno škola i školskog prostora više od polovine dece je ostajalo neobuhvaćeno školovanjem. Izmedju 1834. i 1876. godine počele su sa radom

* Veliki Bečkerek je ranije ime Zrenjanina.

Prilog 4.- TERITORIJALNO ŠIRENJE VELIKE KIKINDE OD SREDINE XVIII VEKA DO II SVETSKOG RATA

IZGRAĐENO:

- DO KRAJA XVIII VEKA
- OD POČET. XIX VEKA DO 1876. GOD.
- OD 1876. DO 1944. GODINE

200 0 200 400 600 800 1000 m.
100

prve pozorišne družine, čitaonica, pevačko društvo, bolnica, štamparija i izlazi prvi štampani list na nemačkom jeziku "Gross-Kikindaer Zeitung" (3,169).

Jedna od značajnih karakteristika razvoja Velike Kikinde za vreme dištrikta je njeno teritorijalno širenje. Tada se naselje prostorno razvilo više nego u bilo kom drugom karakterističnom razdoblju njegovog postojanja. Najintenzivnije širenje izvršeno je krajem XVIII veka (Prilog 4). Ono je bilo posledica naglog porasta broja stanovnika. Posle toga ovaj proces je do ukidanja dištrikta tekao znatno sporije, mada se broj stanovnika za to vreme skoro udvostručio. Tada su za podizanje kuća korišćeni slobodni placevi kojih je bilo unutar naselja. Samo manjim delom naselje se proširilo po periferiji (2,16).

Tako veliko naselje imalo je niz komunalnih problema. Činjeni su napori da se reše najvažniji: nivelisanje ulica, prokopavanje kanala i podizanje ćuprija, isušivanje bara, postavljanje fenjera za noćno osvetljavanje ulica i uredjenje pijace. Ali, zbog čestih finansijskih poteškoća političke opštine i dištriktskog magistrata u tome se samo delimično uspelo. Zato je Velika Kikinda kraj dištriktskog perioda dočekala kao veliko i dosta neuredjeno selo.

Najzad da zaključimo. Velika Kikinda je za sto godina napravila značajan korak u svom razvoju. Naročito su ojačale njene ekonomske funkcije (poljoprivredne, trgovačke, zanatske i saobraćajne). U isto vreme ona se razvila u veliko naselje, kako po broju stanovnika tako i po površini. Ojačale su njene administrativno-upravne funkcije i dobila je više javnih ustanova (škole, bolnicu, magistratsku zgradu-Kuriju itd.). Ipak, treba reći da bi njen opšti razvoj bio još dinamičniji da nije bila opterećena

porezima, nerešenim pitanjem korišćenja i deobe ritskih zemalja (iberlanda), sukobima političke opštine i dištriktskog magistrata i drugim problemima.

3. VELIKA KIKINDA OD UKIDANJA DIŠTRIKTA DO KRAJA PRVOG SVETSKOG RATA

Kako je već napred spomenuto Velika Kikinda je nakon ukidanja dištrikta pripojena torontalskoj županiji. Time, međutim, ona nije izgubila dotadašnje funkcije. Naprotiv, pošto je postala sedište sreza u čiji je sastav ušlo jedanaest seoskih opština ona je ostala administrativno-upravni i ekonomski centar za okolinu.

Po popisu iz 1880. godine Velika Kikinda je imala 19.845 stanovnika. Tokom naredne tri decenije stanovništvo joj se prirodnim i mehaničkim priraštajem povećalo za 6.511 lica, što znači da je 1910. imala 26.356 stanovnika. U isto vreme u Vršcu je popisano 26.941, u Velikom Bečkereku 25.470, dok je Pančevo imalo samo 20.201 stanovnika. Dakle, tokom druge polovine XIX i početkom XX veka Velika Kikinda je po broju stanovnika odmah iza Vršca. Sa povećavanjem broja stanovnika menjana je i etnička struktura. Procenat Srba se zbog iseljavanja, slabijeg useljavanja i manjeg prirodnog priraštaja smanjio. Ipak, Srbi su i tada činili više od polovine ukupnog stanovništva. Posle Srba najviše je bilo Nemaca i Madjara, a znatno manje Rumuna i Jevreja.

Velike promene u socijalno-ekonomskoj strukturi velikikindskog stanovništva, započete u sedmoj deceniji XIX veka, nastavljene su i posle 1876. godine. Znatno broj sitnoposednika, mahom Srba, zbog pada cena žita i poreskih dugovanja našao se u

nezavidnom položaju. Pokušaji da svoje posede sačuvaju uzimanjem bankarskih kredita za mnoge od njih ostali su bezuspešni, jer su zbog velikih kamata zapali u nove dugove. Zato su bili prinudjeni da prodaju stoku, zemlju pa čak i kuće. Jedna od posledica propadanja sitnih posednika bila je pojava ekonomske emigracije pojedinaca ili čitavih porodica. Njihovu zemlju i kuće najčešće su kupovali Nemci iz okolnih sela. Ali, tu priliku nisu propustili ni vlasnici srednjih i većih poseda da kupovinom zemlje po niskim cenama još više povećaju svoje posede. Tako se siromašenjem i propadanjem sitnoposednika povećavao broj agrarnog proletarijata - bezemljaša, nadničara i slugu koji su kao jeftina radna snaga bila značajan faktor u daljem razvoju poljoprivrede. Krajem XIX veka Velika Kikinda je imala 42 zemljoposednika čiji su posedi bili veći od 100 k.j. (3,202).

Velika Kikinda je u uslovima kapitalističkog načina privredjivanja nastavila da se razvija u centar jake agrarne robne proizvodnje. Takvu proizvodnju omogućila je pojava novih poljoprivrednih mašina, veća upotreba stajskog i veštačkih đubri-va, uvodjenje plodoređa, sortno seme, mala cena nadnica, bankarski krediti, stalna potražnja agrarnih proizvoda od strane izvozne trgovine, poboljšane saobraćajne prilike, osnivanje zemljoradničkih zadruga itd. Povećanju obima ratarske proizvodnje doprinelo je i povećavanje površina pod oranicama. Tako su 1896. Velikokikindjani imali 42.945 k.j. oranica (3,201), što je za 5.495 k.j. ili 14,7 % više nego 1865. godine. Pšenica i druga žita i dalje su zahvatali najveće površine. Smanjivanje pašnjačkih površina radi dobijanja oranica nije toliko uticalo na smanjivanje ukupnog broja stoke koliko na izmenu brojnog stanja kod

pojedinih vrsta. Naime, zbog reduciranih pašnjaka broj goveda i ovaca bio je u opadanju. S druge strane broj konja i svinja se povećavao, jer su konji kao radna stoka bili neophodni za obradu zemlje, dok su na povećanje broja svinja uticali zahtevi tržišta.

Po broju zaposlenih zanatstvo je bilo druga grana privredjivanja. Faktori koji su doprineli njegovom razvoju krajem XIX i početkom XX veka bili su: ukidanje esnafskih odnosa 1876. godine (3,203), dalji razvoj poljoprivrede, trgovine, saobraćaja, povećavanje broja stanovnika i drugi. Velikoj Kikindi je u to vreme bio potreban veći broj zanatlija čije su struke, pre svega bile u neposrednoj vezi sa poljoprivredom i poljoprivrednim delom stanovništva. Otuda su dosta bili zastupljeni zanati koji su svojim proizvodima i uslugama bili u službi poljoprivrede (kovački, sarački, kolarski i dr.), zatim oni koji su bili vezani za preradu poljoprivrednih proizvoda (mlinarski, pekarski, mesarski, užarski, tkački itd.), pa oni koji su obezbeđivali odeću i obuću (opančarski, čizmarski, papučarski, ćurčijski, krojački i dr.). Zastupljeni su bili i zanati koji su neophodni svakom gradu, kao što su zanati vezani za gradjevinsku delatnost (zidarski, tesarski, molerski, kaldrmdžijski, bunardžijski, limarski, staklarski, elektroinstalaterski, vodoinstalaterski itd.), pa zanati vezani za opremanje stanova (stolarski, jorgandžijski, veziljski i dr.), zatim berberski, frizerski, zlatarski, fotografski, štamparski, dimničarski i mnogi drugi. Medju nekoliko desetina vrsta zanatlija najviše je bilo onih koji su se bavili proizvodnjom, ali i uslužno zanatstvo je podmirivalo potrebe grada. O stanju zanatstva iz tog vremena govore ovi podaci. U

1886. godini Velika Kikinda je imala 409 majstora, 134 kalfe i nepoznat broj šegrta (3,205). Prema podacima za 1910. godinu imala je 966 zanatskih radnji, u kojima je bilo 1.887 zaposlenih. Te godine na svakih trinaest stanovnika dolazio je jedan zanatlija. Od 966 radnji 548 je bilo bez pomoćnog osoblja, 192 su imale po jednog, a 95 po dva pomoćnika. Sa tri do pet pomoćnika bilo je 92, sa šest do deset 27, a dvanaest ljudi je imalo između jedanaest i dvadeset pomoćnika. Iste godine veći broj zaposlenih imali su: Subotica 6.399, Novi Sad 3.907, Vršac 3.041, Veliki Bečkerek 2.841, Sombor 2.738 i Pančevo 2.569 /10,36/. Već tada fabrički proizvodi počinju konkurisati nekim zanatskim proizvodima. Da bi se održali na konkurentnom tržištu zanatlije osnivaju zadruge. Osnovni zadatak zadruga je bio da iz udruženog kapitala materijalno pomažu svoje članove i da doprinose unapredjenju zanatstva. Tako je 1880. počela sa radom Srpska zanatska zadruga /3,203/. Kasnije su osnovana još dva zanatlijska udruženja - Zanatlijska korporacija 1889. godine i Srpsko zanatsko kolo početkom XX veka. Zanatlijska korporacija je 1912. godine imala 1.561 člana: 571 majstora, 376 kalfi i 614 šegrta /3,205/. Ipak, ni osnivanje zadruga nije moglo da spreči propadanje i izčezavanje nekih zanata.

Kao i drugi gradovi Vojvodine tako je i Velika Kikinda krajem XIX i početkom XX veka dobila niz industrijskih preduzeća. Najviše je otvoreno mlinova i fabrika cigle i crepa. Mlinska industrija se razvila na bazi velike proizvodnje žita u okolini Velike Kikinde i potreba za brašnom pedesetmilionske Austro-Ugarske. Pored Velikokikinskog parnog mlina d.d. otvoreno je još nekoliko: 1896. godine Milana Skanovskog, 1897. Johana Tota, 1905. Svetozara Novakovića /3,209/, 1913. Banatski mlin na valjke d.d.,

1916. godine mlin i industrijska pekara Milana Tucakovića i još neki (11,391). U to vreme Velika Kikinda je imala najjaču mlin-sku industriju u Banatu. Razvoj industrije cigle i crepa omogućila je vrlo kvalitetna glina i potražnja tog građevinskog materijala. Pored postojećih ciglana i crepana Jožefa Mesaroša i drugova i Mihaela Bona i druga otvorene su nove, i to: 1893. godine Jožefa Diponga, 1895. Jožefa Krumenakera, 1907. Vite i Koste Radu, 1910. Mesaroša i drugova i 1911. Franca Heberlanda (3,209). Po obimu proizvodnje i kvalitetu proizvoda ovih ciglana i crepana Velika Kikinda je već tada bila na daleko poznata kao velik izvoznik. Od ostalih industrijskih preduzeća još su otvorena: 1905. godine Fabrika skroba Jakoba i Jozefa Šafa, 1906. Električna centrala d.d. i Fabrika nameštaja Nikolausa Hesa, 1907. Tvornica nameštaja Antuna Hesa, 1908. Livnica pri Bonovoj ciglani, 1910. Fabrika nameštaja Jozefa Rigelmajera, 1911. Fabrika peći Jozefa Hernera (3,209) i Gradska tvornica leda (11,409). Sem pomenutih, osnovano je još nekoliko manjih preduzeća zanatsko-industrijskog tipa. Velika Kikinda je 1910. imala 11 industrijskih preduzeća sa 20 i više radnika. Od toga je šest preduzeća imalo od 21 do 50, a tri preduzeća između 51 i 100 radnika. Dva preduzeća su zapošljavala više od 100 radnika: u jednom je bilo između 300 i 400, a u drugom između 400 i 500 zaposlenih. Od Velike Kikinde veći broj preduzeća sa više od 20 radnika u Vojvodini su imali samo Novi Sad (24), Subotica (18) i Veliki Bečkerek (16). U pomenutih 11 velikokikindskih preduzeća ukupno je bilo 1.111 zaposlenih. Jedino je Novi Sad sa 1.175 radnika bio ispred Velike Kikinde (10,33).

Već je spomenuto da je do ukidanja dištrikta Velika Ki-

kinda bila značajan centar za trgovinu. To je ostala i naredne četiri decenije, s tim što se njena trgovina u ovom periodu više razvila nego za prethodnih sto godina. Takav tempo razvoja podsticale su povećane potrebe za razmenom dobara. Velikokikindsko područje kao izrazito agrarno nudilo je tržištu znatne viškove proizvoda, dok je sa druge strane imalo zahteve za drugim vrstama robe, pre svega za industrijskom robom. Na prelazu iz XIX u XX vek Velika Kikinda je imala više desetina trgovačkih radnji, kako sa mešovitom robom tako i specijalizovanih, kao i više desetina ugostiteljskih radnji. Krajem XIX veka Kikinda je imala pet dobro posećenih vašara. Na njima su najviše nudjeni ratarski proizvodi i stoka. Na primer, samo tokom 1902. godine na velikokikindske vašare je isterano 6.304 komada goveda, 7.187 konja, 5.100 ovaca i 2.380 svinja (3,202).

Nekoliko novih saobraćajnica doprinele su poboljšanju veza Velike Kikinde sa proizvodnim i potrošačkim centrima. Pruga Velika Kikinda-Karlovo-Veliki Bečkerek završena je 1883. godine. Vezu sa Panečvom je dobila 1894. godine, kada je puštena u saobraćaj pruga Veliki Bečkerek-Pančevo (12,168). Promet železničke stanice u Velikoj Kikindi bio je znatan. Tako je, na primer, tokom 1885. u njoj utovareno ili istovareno 500 vagona pšenice, 350 vagona kukuruza, 120 vagona zobi, 70 vagona ječma, 50 vagona raži, 20 vagona repice i drugih proizvoda (3,201). Dalje, iz ove stanice je 1895. godine otpremljeno 181.534 putnika (14,253). Sa Aradom je železnicom povezana 1910. godine (13,109). Železnička veza sa Suboticom je ostvarena 1915. godine (12,168), kada je u saobraćaj puštena pruga preko postojećeg mosta između Sente i Čoke. Do prvog svetskog rata izgrađena su dva drumova sa

kamenom podlogom, i to: Velika Kikinda-Veliki Bečkerek-Pančevo i Velika Kikinda-Nakovo.

Ekonomski prosperitet je zahtevao i ujedno omogućio rešavanje mnogih potreba u vezi sa urbanizacijom naselja, a isto tako i razvoj čitavog niza društvenih delatnosti. Pored postojećih otvoreno je nekoliko osnovnih, srednjih i zanatskih škola čime je učinjen značajan napredak u razvoju školstva. Na polju kulturne delatnosti delovala su nacionalna muzička i pozorišna društva i čitaonice. Duže ili kraće vreme radilo je osam štamparija koje su, između ostalog, štampale 12 listova na srpskom, 8 na madjarskom i 5 na nemačkom jeziku (3,165). U to vreme je delovalo i nekoliko humanitarnih i drugih organizacija.

Kao i neki drugi gradovi, na primer Senta i Kanjiža, i Velika Kikinda je dobila status grada sa uređenim magistratom. Ova saglasnost je dobijena 1892. godine, a organi gradske uprave su faktički počeli da funkcionišu od 1.I 1893. (3,190). To je bio drugi veoma značajan datum u razvoju Velike Kikinde. Od tada je ona brzo počela da menja svoj seoski izgled. Pristupilo se gradnji novih administrativno-upravnih, školskih i drugih zgrada od javnog značaja, kaldrmisanju prometnijih ulica, izgradnji kanalizacione mreže i trotoara, uređenju pijaca, uvodjenju električnog osvetljenja i telefona, bušenju arteskih bunara, uređenju gradskog parka i otvaranju javnog kupatila, imenovanju ulica, kopanju kanala i podizanju prelaza preko njih, sadjenju uličnih drvoreda itd. Novopodignute javne i stambene zgrade nisu bitnije uticale na teritorijalno širenje grada (Prilog 4).

Vreme od ukidanja dištrikta do završetka prvog svetskog

rata predstavlja jednu od najznačajnijih etapa u razvoju Velike Kikinde. I pored izvesnih ekonomskih, socijalnih, demografskih, političkih i drugih problema koji su pratili njen razvoj, Velika Kikinda se uvrstila u red najbogatijih opština Ugarske. Ekonomsku osnovu grada činila je poljoprivreda, ali u znatnoj meri i zanatstvo, trgovina, industrija, bankarstvo i saobraćaj. U oblasti društvenih delatnosti takodje je postignut napredak. Grad je dobio niz institucija sa upravnim, administrativnim, sudskim, vojnim i drugim službama. Značajni rezultati su postignuti na daljem unapredjenju školstva, zdravstva i ostalih grana društvenog života, kao i u pogledu urbanizacije. Ipak, Kikinda je kraj druge decenije XX veka dočekala kao najagrarniji grad Banata.

4. VELIKA KIKINDA IZMEDJU DVA SVETSKA RATA

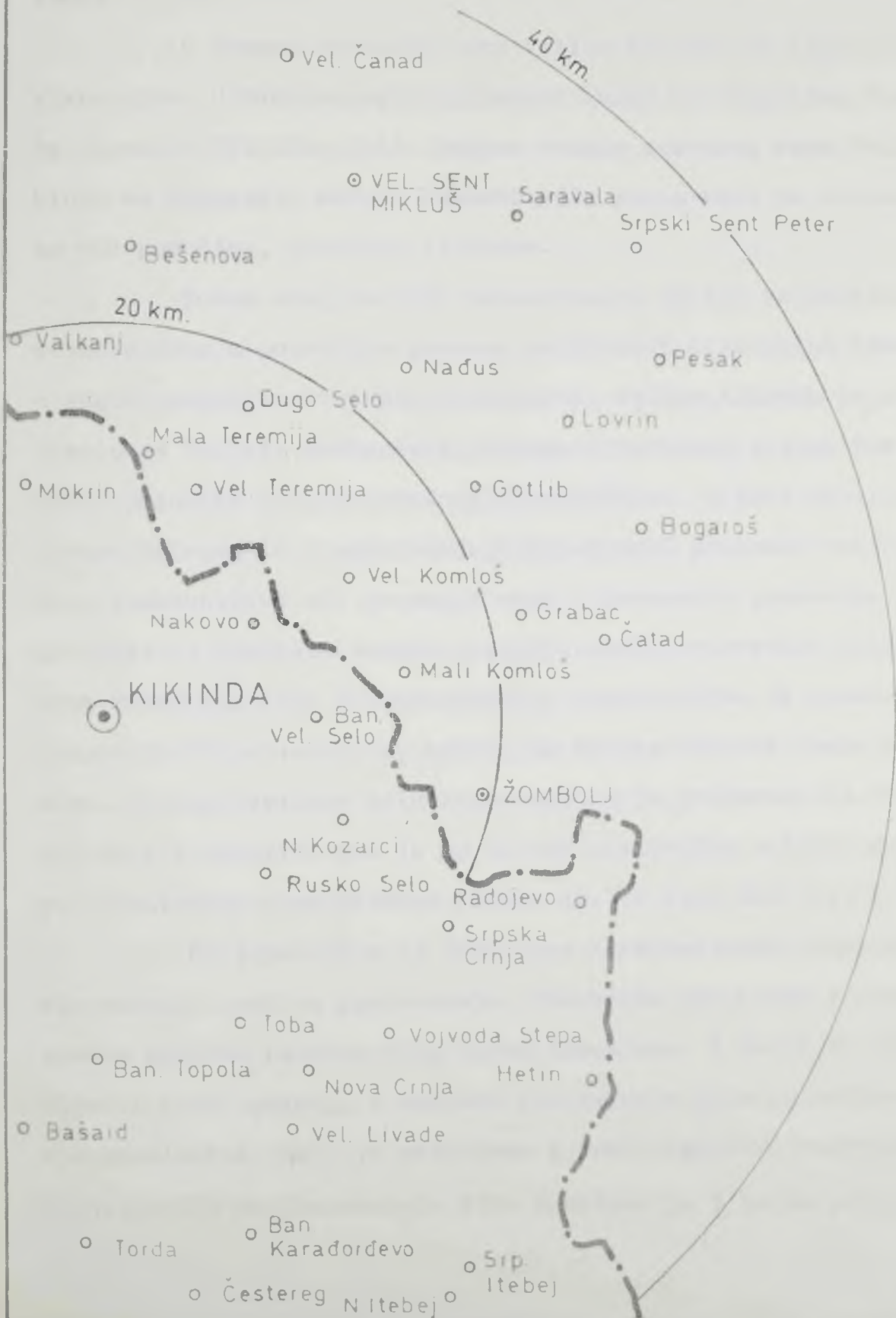
Opšti razvoj Velike Kikinde izmedju dva svetska rata išao je sporijim tempom. U poredjenju sa prethodnim etapama za ovu se čak može reći da joj je osnovna karakteristika bila relativno zaostajanje. Novonastala situacija u kojoj se Velika Kikinda našla posle povlačenja granica prema Rumuniji i Madjarskoj dovela je do promene značaja njenog položaja i do niza negativnih posledica koje su iz toga proistekle. Pre svega, Velika Kikinda je izgubila dobar deo prirodnog ekonomskog zaledja koje joj je gravitiralo. Tako su iz bliže kontraktivne zone, do 20 km u poluprečniku, Rumuniji pripala sledeća naselja sa svojim hatarima: Valkanj (Valkanj), Mala Teremija (Teremija Mika), Velika Teremija (Teremija Mare), Dugo Selo (Neraul), Vizežda (Vizeždija), Veliki Komloš (Komlošul Mare), Mali Komloš (Komlošul Mik) i Žombolj (Zimbolia). Gravitacioni uticaji Kikinde, istina nešto sla-

biji, osećali su se i u zoni između 20 i 40 km. Od naselja iz te zone, koja su pripala Rumuniji, na Kikindu su delom bila upućena: Bešenova (Bešenova Veke), Veliki ili Srpski Čanad (Čanadul Mare), Veliki Sent Mikluš (Sanikolaul Mare), Saravola (Saravale), Srpski Sent Peter (Sanpetru Mare), Pesak (Pesak), Varjaš (Varjaš), Lovrin (Lovrin), Nadjus (Tomnalik), Kičes (Gotlib), (Grabaci), Čatad (Čatad) i Bogaroš (Bulgaruš). Gubitak dela ekonomskog zaledja osetno sa odrazio na kikindsku privredu (Prilog 5).

Stanovništvo se sporo uvećavalo. Prvi posleratni popis (1921) pokazao je da je bilo 25.774 stanovnika, odnosno 582 manje nego 1910. godine. Ovo smanjenje usledilo je kao posledica manjeg nataliteta i povećanog mortaliteta tokom prvog svetskog rata, što je dovelo do negativnog prirodnog priraštaja, i to: 1915. godine - 28, 1916. -331, 1917. -329 i 1918. -571. Sem toga, neposredno posle završetka prvog svetskog rata iselio se izvestan broj Madjara i Nemaca, mahom oni koji su bili nosioci državne vlasti.

Po nacionalnoj pripadnosti Srbi su činili većinu stanovnika. Njih je zajedno sa nešto pripadnika ostalih slovenskih naroda bilo 15.175 ili 58,9 %. Nemaca je bilo 5.774 (22,4 %), Madjara 4.122 (16,0 %) a ostalih samo 703 (2,7 %). Između popisa od 1921. i 1931. godine broj stanovnika se povećao za 2.626 ili 10,2 %, što znači da je 1931. godine Velika Kikinda imala 28.400 stanovnika. Do povećanja je došlo zbog pozitivnog prirodnog priraštaja (2.144 lica) i delimično zbog mehaničkog priliva (482 lica). Veće promene u etničkoj strukturi nisu zabeležene. Srba i ostalih slovenskih naroda popisano je 15.768 (59,0 %), Nemaca 5.803 (20,4 %), Madjara 5.333 (18,8 %) i ostalih 496 (1,8 %).

Prilog 5.- DEO GRAVITACIONOG PODRUČJA
 VELIKE KIKINDE KOJI JE POSLE PRVOG
 SVETSKOG RATA PRIPAO RUMUNIJI

Ova dva popisa su pokazala da je među banatskim gradovima po broju stanovnika na prvo mesto izbio Veliki Bečkerek. Velika Kikinda je izgubila drugu poziciju i našla se na trećem mestu, iza Vršca.

U drugom svetskom ratu Velika Kikinda je izgubila dosta stanovnika. U Narodno-oslobodilačkoj borbi i u logorima žvotve je izgubilo 622 lica (21). Krajem drugog svetskog rata Veliku Kikindu su napustili Nemci. Namesto njih posle rata je kolonizovano 400 porodica, pretežno iz Bosne.

Tokom ovog perioda procentualno učešće velikokikindskog stanovništva u pojedinim granama delatnosti nije bitno izmenjeno u korist nepoljoprivrednih delatnosti. Velika Kikinda je u poređenju sa Velikim Bečkerekom, Vršcem i Pančevom jedina imala više od polovine poljoprivrednog stanovništva. U svim ostalim strukturama privrednih i neprivrednih delatnosti procenat velikokikindskog stanovništva bio je manji nego u pomenutim gradovima. Poljoprivreda je zadržala vodeću poziciju među privrednim granama. U ovom razdoblju broj poljoprivrednog stanovništva je povećan. Od ukupno 25.774 stanovnika, koliko je Velika Kikinda imala 1921. godine, poljoprivrednom delu stanovništva je pripadalo 13.796 lica ili 53,5 % (16,96), dok je od 28.400 stanovnika u 1931. godini poljoprivredno stanovništvo činilo 15.772 lica ili 55,5 % (22,152).

Poljoprivreda je imala sve karakteristike kapitalističkih odnosa i načina proizvodnje, Posedovna struktura i pored sprovedene agrarne reforme nije bitno izmenjena. I dalje su preovladjivali sitni posedi, a nosioci proizvodnje bila su velika i srednja gazdinstva. Bilo je razvijeno i zemljoradničko zadrugarstvo. Orijentacija na proizvodnju žita zadržana je i posle prvog svet-

skog rata. Prinosi su bili dosta niži u odnosu na one koje su ostvarivale zemlje sa razvijenom poljoprivredom. Ipak, velikokikindski hatar sa oko 50.000 k.j. zemlje davao je tržištu velike količine viškova proizvoda. U pogledu plasmana ovih proizvoda nekih godina je dolazilo do većih poteškoća, kao i do pada cena. Takvo stanje na tržištu veoma je nepovoljno delovalo na poljoprivredu, a preko nje i na neke druge privredne grane. Slab plasman i niske cene nisu pogadjali samo velike posede, već i siromašno seljaštvo i poljoprivredne radnike (sluge, nadničare, risare, čobane itd.). To su bile godine u kojima je padala cena nadnicama i kada se teško nalazio posao. Antagonizam između siromašnih seljaka, koji su najvećim delom činili poljoprivredno stanovništvo, i onih bogatih još je više zaoštren.

Po popisu iz 1921. i 1931. godine zanatsko i industrijsko stanovništvo brojalo je 5.668 (22,0 %), odnosno 5.970 (21,0 %) lica. Ti podaci pokazuju da se tokom jedne decenije broj tog dela stanovništva u apsolutnom iznosu povećao za 302 lica. Relativni brojevi, međjutim upućuju na zaključak da se u odnosu na ukupno stanovništvo učešće zanatskog i industrijskog neznatno smanjio.

U poredjenju sa ostalim banatskim i vojvodjanskim gradovima velikokikindsko zanatstvo nije ni između dva svetska rata uspelo da izbori bolju poziciju od one koju je imalo pre prvog svetskog rata. Inače, za zanatstvo je još uvek postojalo široko polje rada, pošto industrijski proizvodi nisu uspeli da sa tržišta potisnu proizvode velikog broja zanata. Ipak, neki od zanata počeli su da propadaju i nestaju, kao kožarski, ćurčijski, opančarski, papučarski, obućarski i drugi. S druge strane sa pojavom tehničke robe javljaju se novi zanati: elektromehaničarski,

radiomehaničarski, elektroinstalaterski, automehaničarski itd. I pored povećanja broja zanatlija u odnosu na stanje uoči prvog svetskog rata ne može se reći da je zanatstvo značajnije napredovalo. Tu se u prvom redu misli na materijalni položaj zanatstva. U celini uzev zanatstvo nije predstavljalo značajnu ekonomsku snagu grada. To su pretežno bile zanatske radnje bez ili sa malim brojem pomoćnika. Vlasnici tih radnji su istovremeno bili i sitni zemljoposednici, jer su u sprezi dve grane privredjivanja nalazili bezbedniju egzistenciju. Kako je zanatstvo dobrim delom bilo vezano za poljoprivredu to su se krizne godine za ovu granu privrede neminovno negativno odražavale i na zanatstvo. U tim godinama je kupovna moć poljoprivrednika, glavne zanatske klijentele, zbog nestašice novca opala, pa je i akumulativnost zanatstva bila mala. Sem toga, velikokikindsko zanatstvo je u naseljima koja su pripala Rumuniji izgubilo izvestan broj potrošačkih centara.

Nasledjeno stanje u industriji nije se mnogo izmenilo. Najveći broj industrijskih preduzeća činila su ona koja su počela sa radom pre 1919. godine. Od većih mlinova, čiji je dnevni kapacitet bio preko dva vagona, postojala su tri. Najveći i najmodernije opremljen bio je velikokikindski parni mlin d.d. On se ustvari sastojao od tri mlina. Dnevni kapacitet trgovačkog mlina bio je 12 vagona, ušurnog mlina 2 vagona i mlina za ljuštenje ječma 0,5 vagona. Pored toga raspolagao je sa jednim pšeničnim magazinom kapaciteta 600 vagona, sa dva magazina od po 300 vagona, magazinom za brašno u kome je moglo da se smesti 30.000 vreća i sušarom za kukuruz sa kapacitetom 12 vagona dnevno. Mlin je još imao sopstveni vodovod, 2 km željezničke pruge normalnog koloseka, kotlarnicu i 4 parne mašine sa ukupnom jači-

nom 1.200 KS. U njemu je bilo zaposleno 120 radnika (11,391). Mlin Milana Tucakova mleo je pšenicu i kukuruz. Kapacitet mu je iznosio 4 vagona dnevno, a pokretao ga je motor od 150 KS. Zapošljavao je 25 radnika (11,391). Tvornica hleba Milana Tucakova proizvodila je dnevno 2000 kg hleba (11,399). Banatski mlin na valjke d.d. pokretala je parna mašina od 140 KS. Dnevno je mogao da samelje 3,5 vagona. Imao je 60 radnika (11,391). Ovako snažna mlinska industrija posle prvog svetskog rata zapala je u ozbiljne teškoće. One su izazvane padom cena žitu i brašnu, odnosno konkurencijom prekomorskih zemalja i gubitkom nekadašnjih pozicija u snabdevanju Austrije, Madjarske, Čehoslovačke itd. Sem toga, industrijski razvijene evropske zemlje su razvile sopstvenu mlinsku industriju, pa su radije uvozile jeftinu pšenicu i same proizvodile brašno. Posledice toga su bile da su vojvodjanski i kikindski mlinovi radili sa dosta smanjenim kapacitetom. Mnogi od njih su propali, zatim demontirani i prodati. Neki su izgoreli u namerno podmetnutim požarima.

Najveće preduzeće za industrijsku proizvodnju cigle i crepa bilo je Braća Bon. U okviru njega radila je i livnica i radionica za proizvodnju mašina. Sem u Kikindi, Bonove ciglane su još postojale u Novom Bečeju, Svetom Hubertu i Šarlevilu. Sve zajedno su zapošljavale do 1.500 radnika. Parna crepana Mesaroš i drugovi godišnje je proizvodila 2.000 000 komada crepa i 500 000 komada cigle. Ciglana Naslednici Josifa Diponga radila je sa 130 radnika, a Prva velikokikindska parna ciglana d.d. je imala 46 radnika (11,421).

Ostala preduzeća koja su osnovana pre prvog svetskog rata, kao Gradska električna centrala, Tvornica nameštaja Antona

Hesa, Gradska tvornica leda i druga, zapošljavala su manji broj radnika od prethodnih.

Posle prvog svetskog rata otvoreno je nekoliko novih industrijskih preduzeća. Tako je 1921. godine počela sa radom Tvornica salame Andrije Rihe. U njoj je radilo 20 radnika. Godišnje je proizvodila 6 vagona salame (11,400). Iste godine je osnovano i Preduzeće za pletivo i predivo vune Djure Skanovskog. U njemu je bilo 20 zaposlenih, a godišnje je moglo da preradi 10.000 kg vune (11,440). Prvo Industrijsko preduzeće za preradu južnog voća "Ambrozija", vlasništvo Save Nedučina, osnovano je 1924. godine (11,402). Ne samo da je između dva svetska rata otvoreno manje industrijskih preduzeća u poredjenju sa, na primer, prve dve decenije XX veka, nego su novoformirana preduzeća po broju zaposlenih, osnovnom i obrtnom kapitalu i snazi pogonskih mašina bila manja od mnogih starijih.

U trgovini je 1921. godine bilo 1.458 zaposlenih (16,86). Za prvih nekoliko godina posle prvog svetskog rata karakteristična su bila veoma živa kretanja u trgovini. Konjuktura poljoprivrednih proizvoda i dobre cene omogućili su veliki promet hrane na veliko. Najveći deo viškova nalazio je plasman u evropskim zemljama, u Austriji, Nemačkoj, Čehoslovačkoj i nekim drugim. U toj situaciji najveću korist su izvlačili veliki proizvođači hrane, trgovci i špekulanti. Porast kupovne moći poljoprivrednika bio je podsticaj i za razvoj trgovine na malo. Otvaraju se nove trgovinske radnje, povećava se broj trgovaca i potrošnja robe. Takvo stanje u trgovini potrajalo je samo do 1925. godine. Tada se na evropskom tržištu sa nižim cenama pojavljuju proizvođači žita iz SAD, Kanade i Argentine. Zbog toga je u nekoliko narednih

godina izvoz bio moguć samo po sniženim cenama.

Ovakvo stanje na tržištu poljoprivrednih proizvoda trajalo je od 1925. do 1934. godine. Problemi u trgovini hranom, pored konkurencije i manjih cena, nastali su i zbog povećanih prevoznih i carinskih tarifa i nesigurnih trgovinskih ugovora između Jugoslavije i zemalja koje su kupovale te proizvode. Sve je to uticalo na smanjenje izvoza. Snižavanje cena većini agrarnih proizvoda dovelo je do smanjenja kupovne moći zemljoradnika. To se odrazilo na osetan pad prometa u trgovini na malo i na propadanje sitnih trgovačkih radnji. Nestašica novca se negativno odrazila na pijačnu i vašarsku trgovinu. Položaj trgovine se poboljšao tek posle svetske ekonomske krize. Posebno treba istaći da su se posledice gubitka dela gravitacionog područja najnepovoljnije odrazile na trgovinu u celini. Naročito je osetno i trajno smanjenje prometa pogodilo vašarsku trgovinu. Zato su velikokikindski vašari posle prvog svetskog rata izgubili nekadašnji značaj.

Posledice razgraničenja sa Rumunijom i Madjarskom osetile su se i u saobraćaju. Pre svega, osetno je opao promet železničkom prugom Segedin-Velika Kikinda-Temišvar. Osnovni razlog tome je bio što je posle povlačenja državnih granica umnogome smanjena uloga ovoga grada koju je ranije imao kao značajno tržište agrarnih proizvoda za široko područje. Sem toga, Velika Kikinda je izgubila železničku vezu sa Aradom, preko Valkanja, kao i sa još nekoliko mesta uz tu prugu koja su pripala Rumuniji (Valkanj, Bešenovo, Veliki Sveti Nikola, Veliki Čanad i druga), a do kojih se jače ili slabije osećala privlačna sila Velike Kikinde. Naime, na delu ove železničke linije, od jugoslovensko-

rumunske granice do sela Valkanja, prestali su da saobraćaju vozovi. Povlačenjem granice prestale su da rade i pruge Kikinda-Velika Teremija-Kičes i Nakovo-Veliki Komloš-Lovrin itd.* Ovi momenti su umanjili promet robe i putnika kroz železničku stanicu u Velikoj Kikindi.

Spor ekonomski razvoj i finansijski problemi političke opštine nepovoljno su uticali na neprivredne delatnosti. U oblasti školstva, kulture, zdravstva i drugih delatnosti nije postignut neki značajniji napredak u odnosu na stanje iz vremena Austro-Ugarske. U rešavanju komunalnih potreba malo je učinjeno, pa je fizionomija grada ostala gotovo neizmenjena. Jedino je došlo do izvesnog teritorijalnog širenja grada, ali ne naročito velikog, na severnoj, severozapadnoj, jugozapadnoj i neznatno istočnoj periferiji (Prilog 4).

Velika Kikinda je u ovom periodu zadržala ranije funkcije. Kao sresko mesto bila je sedište organa vlasti, sudstva, tužilaštva, školskog nadzorništva, udruženja zanatlija, katastra i drugih institucija.

* * *

Iz prethodnog kraćeg pregleda razvoja Velike Kikinde može se zaključiti da se ona od sredine XVIII veka do kraja drugog svetskog rata razvila u grad sa izvesnim brojem funkcija. Medju granama privrednih delatnosti poljoprivreda je tokom dva veka imala vodeću ulogu, Od poljoprivredne proizvodnje ostvari-

* Podaci su dobijeni od Lazara Demića, dugogodišnjeg nadzornika železnice iz Kikinde.

vani su najznačajniji prihodi domaćinstava i grada, a najveći broj aktivnih i izdržavanih lica pripadao je kategoriji poljoprivrednog stanovništva. Zato je za svo vreme ovaj grad imao naglašenu agrarnu funkciju. Medjutim, Velika Kikinda je vremenom sticala i druge funkcije - zanatsku, trgovačku, saobraćajnu i industrijsku.

Njena najstarija neekonomska funkcija je političko-upravna. Ovu funkciju grad ima od kada je postao sedište velikokikinskog dištrikta pa nadalje. Ali, Velika Kikinda je stekla i neke druge neekonomske funkcije. Tako je obavljala funkcije školskog, kulturnog i zdravstvenog centra.

III. SAVREMENE FUNKCIJE KIKINDE

U izmenjenim društveno-ekonomskim uslovima posle drugog svetskog rata Kikinda prolazi kroz najnoviju i veoma značajnu etapu u svom razvoju. Za skoro četiri decenije došlo je do niza promena u oblasti privrednih i neprivrednih delatnosti. Pre svega, izmenjena je privredna struktura grada. Značajne promene su evidentne i u granama društvenih delatnosti, demografskoj strukturi, urbanizaciji i morfologiji grada itd. Takva dinamika razvoja je doprinela jačanju funkcija grada i nekim izmenama u pogledu značaja pojedinih funkcija.

1. PRIVREDNE FUNKCIJE

Privredne delatnosti imaju višestruke funkcije. One obuhvataju proizvodnju raznovrsne robe, promet robe, usluge, prevoz robe i putnika, zapošljavanje i stvaranje dohotka. Dalje, one utiču na promene zanimanja stanovništva, na školovanje ljudi, na migracije, na podizanje opšteg i ličnog standarda, izgradnju saobraćajnica i urbanizaciju. Najzad, funkcije jednih potstiču razvoj funkcija drugih delatnosti.

a) Industrijske funkcije

Struktura i razvitak industrije

Kikindska industrija ima heterogenu strukturu. Sastoji se od sedam industrijskih grana, i to: metalne, prehrambene, industrije građevinskog materijala, hemijske, drvene, tekstilne i grafičke. Na bazi sirovina koje proizvodi kikindsko područje

razvile su se prehrambena industrija i industrija građevinskog materijala. Proizvodna delatnost metalne, hemijske, drvne, tekstilne i grafičke industrije zasniva se na sirovinama koje se nabavljaju iz zemlje i inostranstva. U okviru pomenutih sedam industrijskih grana posluje četrnaest radnih organizacija. Tom broju treba dodati još dva preduzeća koja ne pripadaju ni jednoj od pomenutih grana. To su "Severni Banat" i Elektrodistribucija "Kikinda". Od ukupno šesnaest radnih organizacija pet imaju status organizacija udruženog rada: "Toza Marković", Livnica željeza i tempera "Kikinda", "25 Maj", "Hemik" i "Trikotaža". Sa statusom osnovnih organizacija udruženog rada posluju: "Uglješa Terzin", "Prima", "PIK", "Braća Tatić", "Mlekara", "Standard", "Petar Drapšin", "Grafika", "Radionica za opravku kola", "Severni Banat" i Elektrodistribucija "Kikinda".

U prvim posleratnim godinama kao polaznu osnovu za dalji razvoj industrije činila su nasledjena preduzeća koja su radila pre rata i tokom rata. Neka od njih su bila čisto industrijska, dok su druga imala karakter industrijsko-zanatskih radionica. I ova poslednja posle drugog svetskog rata postepeno su se razvila u prave fabrike. Sva nasledjena preduzeća najpre su konfiskovana, a zatim su Zakonom o nacionalizaciji privrednih privatnih preduzeća iz 1946. godine postala državna svojina. Time je izvršeno podruštvljavanje sredstava za industrijsku proizvodnju i uvedeno administrativno-centralističko upravljanje ovim preduzećima.

Iako industrijski objekti nisu stradali u ratu, ipak je oko pokretanja i organizacije proizvodnje bilo mnogo poteškoća. Jedan od krupnih problema bio je nedostatak radne snage uopšte, a posebno stručne. Uz to, proizvodnju su sputavali mali

obrotni kapital i poteškoće oko nabavke reprodukcionog materijala. Zbog svega toga kapaciteti fabrika nisu maksimalno iskorišćeni. Sporijem razvoju industrije u godinama neposredno posle rata doprineli su i drugi faktori, kako oni unutar zemlje tako i van nje. Naime, to je još uvek bilo vreme kada su prioritetni zadaci u industrijalizaciji zemlje bili podizanje bazične industrije čija je lokacija iz objektivnih razloga bila izvan teritorije Vojvodine. Sredstva za izgradnju tih kapitalnih objekata obezbeđivana su iz akumulacije privrede šire društvene zajednice. Zbog prilično velikih materijalnih obaveza prema državi, preduzeća su raspolagala sa dosta skromnim sredstvima za proširenu reprodukciju. Tome treba dodati da je nestabilna politička situacija sa istočno-blokovskim zemljama, pogotovo zbog blizine granica prema Rumuniji i Madjarskoj, bila jedan u nizu ograničavajućih faktora.

Sredinom pedesetih godina situacija je već bila bitnije izmenjena. Normalizovani su odnosi sa pomenutim zemljama. U medjuvremenu je donet Osnovni zakon o upravljanju radnih kolektiva državnim preduzećima (26.VI 1950). Njime je radnim ljudima, izmedju ostalog, omogućeno samostalnije raspolaganje ostvarenim dohotkom i kreiranje politike razvoja preduzeća. Usledilo je poboljšanje materijalnog položaja privrede čitave zemlje. U vezi s tim došlo je do pozitivnih i značajnih promena u politici investicionih ulaganja. Tokom 1954. i 1955. godine formirani su društveni investicioni fondovi. Iz njih je najpre vršeno bespovratno finansiranje investicija, a potom su služili za obezbeđivanje kredita. Tim i sopstvenim sredstvima u drugoj polovini pedesetih i naročito u prvoj polovini šezdesetih godina izvršene su zamašne rekonstrukcije proizvodnih pogona kikindske indu-

strije. Pored modernizacije i proširenja obima delatnosti u do tada postojećim industrijskim objektima (Industriji građevinskog materijala "Toza Marković", Livnici željeza i tempera "Kikinda" i mlinovima) rekonstrukcijom većih proizvodno-uslužnih radionica stvorena su nova industrijska preduzeća, kao: Fabrika poljoprivrednih mašina i rezervnih delova "25 Maj", Fabrika nameštaja "Petar Drapšin", Tekstilna industrija "Trikotaža" i "Grafika". Formiran je i izvestan broj novih preduzeća koja se nisu razvila od manjih, a ako i jesu onda su te prethodnice imale izvesno vreme prekid u radu. Tako su nastali: Fabrika za konzerviranje voća i povrća "Prima", Hemijska industrija "Hemik", Živinska klanica "Galus", "Mlekara" i "Naftagas". Fuzionisanjem po delatnosti istih ili sličnih manjih radnih organizacija postali su Prehrambeni kombinat "Uglješa Terzin" i Prehrambena industrija "Pik". Po karakteru proizvodnje najveći broj tih preduzeća pripada prerađivačkoj industriji.

Vreme od početka druge polovine sedme decenije pa nadalje predstavlja najdinamičniju etapu u dosadašnjem razvoju kikindske industrije. Uz učešće sopstvenih investicija i sa kreditima domaćih i inostranih banaka većina preduzeća su dobila nove proizvodne hale ili čitave nove fabrike sa najsavremenijom opremom i tehnologijom.

Kikindska industrija je najvećim delom razmeštena na periferiji grada. Postoje tri industrijske zone (Prilog 6). Prva zahvata prostor jugozapadne i južne periferije. Tu se nalaze fabrike "Toza Marković", Livnica, "Hemik" i dve u izgradnji - Industrija delova za automobile "IDA" i Fabrika metanola i sirćetne kiseline. Druga zona obuhvata severoistočnu periferiju. Ovde su

Prilog 6.- TERITORIJALNI RAZMEŠTAJ KIKINDSKE INDUSTRIJE

1. Livnica

2. "Toza Marković"

3. "Hemik"

4. "Peter Drapšin"

5. "Grafika"

6. "PIK"

7. "Prima"

8. "Kolaka radionica"

4 7 13

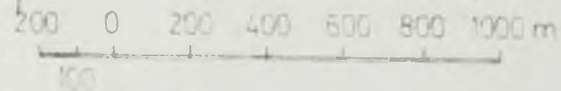
9. "Uglješa Terzin"

10. "Standard"

11. "Trikotaža"

12. "Braća Tatić"

13. "25 Maj"

fabrike "PIK" i "Prima" i Preduzeće za proizvodnju i doradu semena "Agroseme". Treća zona je smeštena u jugoistočnom delu. U okviru nje su pogoni fabrika "25 Maj" i "Petar Drapšin". Nekoliko preduzeća se nalaze unutar grada. U severoistočnom delu su mlinovi "Uglješa Terzin" i Fabrika stočne hrane "Standard". Preduzeća "Trikotaža" i "Braća Tatić" nalaze se jugozapadno od centra grada, a "Grafika" bliže južnoj periferiji.

Tablica 1 - Ostvarene investicije u industriji i rudarstvu kikindske opštine od 1968. do 1975.godine

Godina	Opština ukupno	Industrija i rudarstvo	
	u 000 din.	u 000 din.	u %
1968.	98.822	64.194	64,91
1969.	110.064	68.423	62,16
1970.	92.863	53.548	57,66
1971.	164.745	75.173	45,62
1972.	206.561	129.400	62,64
1973.	159.710	92.927	58,18
1974.	362.359	233.635	64,47
1975.	669.292	490.720	73,31

U poredjenju sa ukupnim investicijama u privredne i neprivredne delatnosti kikindske opštine ulaganja u industriju su najveća. To pokazuju procentualni iznosi investicija (Tab.1). Sa tako zamašnim ulaganjima industrija je po svim pokazateljima postala najvažnija privredna grana Kikinde.

Tablica 2 - Učešće industrije i rudarstva u dohotku privrede kikindske opštine od 1966. do 1977. (81)

Godina	Opština ukupno	Industrija i rudarstvo	
	u 000 din.	u 000 din.	u %
1966.	417.078	147.781	35,4
1967.	421.176	142.232	33,5
1968.	421.000	141.600	33,6
1969.	505.970	186.205	36,8
1970.	585.846	237.894	40,6
1971.	803.050	335.745	41,8
1972.	905.190	389.236	43,0
1973.	1.185.374	509.190	43,0
1974.	1.626.410	687.951	42,3
1975.	1.958.159	771.810	39,4
1976.	1.894.319	768.183	40,6
1977.	2.491.826	1.137.729	45,6

Zaključno sa 1969. godinom iz poljoprivrede Opštine ostvarivan je najveći dohodak. Iste godine poljoprivreda je u ukupnom dohotku Opštine učestvovala sa 36,89 %, dok je učešće industrije bilo samo neznatno manje (36,80 %). Od 1970. pa nadalje industrija postaje vodeća privredna grana čitave Opštine.

U dohotku privrede grada industrija je 1976. godine učestvovala sa 768.183 000 dinara ili 47,5 %, a 1977. sa 1.137 729 000 dinara ili 51,2 %. Dohodak pojedinih industrijskih grana i preduzeća iskazan je u Tab.3.

Tablica 3 - Učešće industrije i rudarstva u dohotku
privrede Kikinde (81)

Naziv industrijske grane i preduzeća	1976.		1977.	
	u 000 din.	u %	u 000 din	u %
1. Metalna industrija	299.080	18,5	388.691	17,5
Livnica	236.145	14,6	318.873	14,4
"25 Maj"	35.974	2,2	38.046	1,7
Radionica za opravku kola	26.961	1,7	31.772	1,4
2. Prehrambena industrija	129.570	8,0	153.037	6,9
"Uglješa Terzin"	64.641	4,0	70.246	3,2
"Prima"	7.238	0,5	20.496	0,9
"PiK"	36.160	2,2	33.092	1,5
"Braća Tatić"	6.511	0,4	9.872	0,4
"Standard"	15.020	0,9	19.331	0,8
3. Industrija gradj.materijala	132.054	8,2	191.192	8,6
"Toza Marković"	132.054	8,2	191.192	8,6
4. Hemijska industrija	30.479	1,9	37.025	1,7
"Hemik"	30.479	1,9	37.025	1,7
5. Tekstilna industrija	13.584	0,8	19.675	0,9
"Trikotaža"	13.584	0,8	19.675	0,9
6. Drvna industrija	22.183	1,4	28.525	1,3
"Petar Drapšin"	22.183	1,4	28.525	1,3
7. Grafička industrija	7.910	0,5	15.951	0,7
"Grafika"	7.910	0,5	15.951	0,7
8. Eksploatacija nafte i gasa	123.507	7,6	283.066	12,7
"Severni Banat"	123.507	7,6	283.066	12,7
9. Elektroprivreda	9.816	0,6	20.567	0,9
"Kikinda"	9.816	0,6	20.567	0,9

Dohodak privrede Kikinde u 1976. godini iznosio je
1,616.211 000, a u 1977. godini 2,219.500 000 dinara.

U cilju boljeg snabdevanja sirovinama i sigurnijeg plasmana robe industrijska preduzeća su obavila poslovno povezivanje i zasnovala kooperantske odnose sa firmama u zemlji i inostranstvu.

Pored Livnice i "Toze Marković" i druge fabrike ("25 Maj", "Hemik", "Petar Drapšin", "Prima" i PiK") uspele su da se probiju na inostrano tržište. Najveći izvoznik, računajući, još od 1958. godine je Livnica. Po proizvodnji delova za automobilsku industriju ova fabrika se poslednjih godina uvrstila u red evropskih giganata.

Prelaskom na industrijski način proizvodnje Radionica za opravku kola i Pekara "Braća Tatić" prerasle su u industrijska preduzeća.

Radna organizacija za eksploataciju nafte i gasa "Severni Banat", sa stalnim otkrivanjem novih ležišta i povećanjem proizvodnje, daje najveću proizvodnju u Vojvodini i spada medju najveće proizvodjače u zemlji.

Najzad, integracijom prehrambene industrije i društvenog sektora poljoprivrede dobijena je radna organizacija Industrijsko-poljoprivredno preduzeće "Banat", jedna od dvadesetak najvećih proizvodjača hrane u zemlji. U njegovom sastavu posluje šest preduzeća iz grane prehrambene industrije.

I pored dinamičnog razvoja kikindsku industriju prate izvesni problemi. Spomenimo najvažnije. To su: teškoće oko obezbedjivanja dinarskih i deviznih kredita za kupovinu opreme i repromaterijala; visoke kamatne stope i kratki rokovi otplate kredita; nelojalna konkurencija na domaćem tržištu; velika konkurencija proizvodima prehrambene industrije Kikinde na inostrano-

nom tržištu od strane proizvođača iz nekih drugih zemalja (SSSR, Rumunija, Bugarska), visoke zaštitne carinske takse u nekim zapadnoevropskim zemljama na uvoz hrane itd.

Radna snaga

Od svih delatnosti u industriji se svake godine beleži najveći broj zapošljavanja. U njoj je 1975. radilo 7.679, a 1977. godine 8.899 radnika (81). Ovde treba istaći da zaposlene u industriji ne čine samo ona lica koja od rođenja žive u Kikindi. Jer, razvoj industrije je pratilo i povećano zapošljavanje. Kikinda, međjutim, nije imala toliko slobodne radne snage, kako kvalifikovane tako i nekvalifikovane, koliko je industrija mogla da zaposli. Time je pružena prilika da se u industriji zaposli i deo viška radne snage iz okolnih mesta, pretežno iz seoskih naselja kikindske opštine. Većim delom ova radna snaga je pre zapošljavanja u industriji pripadala kategoriji poljoprivrednog stanovništva. Stalno unapredjivanje tehnološkog procesa u poljoprivredi i relativno mali posedi u privatnom vlasništvu doprineli su pojavi viška poljoprivrednih radnika. Sa dobijanjem posla u Kikindi izvestan broj nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika sa strane i članovi njihovih porodica postali su stanovnici ovoga grada. Koliko je Kikinda dobila stanovnika doseljavanjem ovih lica nije poznato. Ali, s obzirom da od svih grana privrednih i neprivrednih delatnosti industrija svake godine zapošljava najviše novih radnika iz drugih mesta, realno je pretpostaviti da medju doseljenicima najviše ima industrijskih radnika. Da Kikinda nema dovoljno radne snage za potrebe njene industrije govori i činjenica da u njenim fabrikama radi preko

hiljadu lica iz okolnih mesta, koja svakodnevno putuju na posao i vraćaju se u mesta stanovanja. Tako su, na primer, od 8.205 zaposlenih u 1976. godini njih 1.048 ili 12,8 % bili dnevni migranti.

Više od polovine svih industrijskih radnika zapošljavaju Livnica i "Toza Marković". U ove dve fabrike 1975. je radilo 55,8 %, 1976. 57,2 %, a 1977.godine 58,8 % od ukupnog broja zaposlenih.

Većina radnika čine muškarci. Prema podacima za pet godina (1972 - 1976) oni su u proseku činili 69,8 %, a žene 30,2 % radne snage.

Po školskoj spremi struktura zaposlenih nije zadovoljavajuća. Analiza podataka za 1975. godinu (Tab.4) pokazuje da su 3.463 radnika (45,4 %) pripadala kategorijama nekvalifikovanih, polukvalifikovanih i sa nižom školskom spremom. To su u većini ona aktivna lica koja su prethodno živela od poljoprivrede. Na drugom mestu su kvalifikovani (2.146 ili 28,1 %), a na trećem visokokvalifikovani radnici (980 ili 12,8 %). Sa srednjom stručnom spremom je bilo 674 (8,8 %), sa višom 216 (2,8 %) i sa visokom 152 radnika (2,0 %).

Jedan od problema skoro svih industrijskih preduzeća je dosta izražena fluktuacija radne snage. Zaposleni menjaju radne organizacije, uglavnom, zbog mogućnosti dobijanja većih ličnih dohodaka, stana ili lakšeg posla u drugim preduzećima i ustanovama. Od svih radnih organizacija Livnica ima najveću fluktuaciju radne snage. Razlog tome je što se svake godine izdvajaju velika sredstva za investicije u nove objekte i opremu, a to ide na uštrb ličnih dohodaka. U odnosu na druge radne or-

Tablica 4 - Struktura zaposlenih radnika u industriji Kikinde 1975.godine
prema školskoj spremi (81)

Naziv preduzeća	Visoka sprema	Viša sprema	Srednja sprema	VKV radnici	KV radnici	Ostali(niža školska spre- ma, polukvali- fikovani i ne- kvalifikovani)	Ukupno
Livnica	70	108	234	174	807	1.147	2.540
"25 Maj"	2	18	23	141	36	56	276
Radionica za opravku kola	-	8	16	64	94	71	253
"Uglješa Terzin"	3	9	25	53	67	134	291
"Prima"	5	3	18	15	72	169	282
"P I K"	23	26	70	141	182	229	671
"Braća Tatić"	2	-	5	17	39	15	78
"Mlekara"	2	-	7	7	24	33	73
"Standard"	3	2	8	6	16	52	87
"Toza Marković"	22	19	81	185	407	1.035	1.749
"Hemik"	7	4	57	10	32	91	201
"Trikotaža"	1	8	19	2	119	122	271
"Petar Drapšin"	5	2	15	72	31	116	241
"Grafika"	1	2	9	19	40	84	155
"Severni Banat"	6	7	87	74	180	109	463
U k u p n o:	152	216	674	980	2.146	3.463	7.631

Nisu uzeti u obzir zaposleni u OOUR Elektrodistribucija "Kikinda", koja je formirana 1975.godine i za koju nisu dobijeni podaci o kvalifikacionoj strukturi zaposlenih.

ganizacije zaposleni u Livnici imaju relativno niže lične dohotke. Zato izvestan broj zaposlenih, pretežno oni sa većim kvalifikacijama, svake godine napušta Livnicu. Ova fabrika je, na primer, 1978.godine zaposlila 937 lica. Od toga je njih 531 iste godine napustilo posao. To je jedan od razloga što Livnica mora deficit radne snage da popunjava nekvalifikovanim radnicima.

Metalna industrija

U grani metalne industrije Kikinda ima tri preduzeća: Livnicu željeza i tempera "Kikinda", Fabriku poljoprivrednih mašina i rezervnih delova "25 Maj" i Železničko transportno preduzeće Beograd - Osnovna organizacija udruženog rada - Radionica za opravku kola.

Livnica željeza i
tempera "Kikinda"

Kompleks objekata Livnice lociran je u jugozapadnom perifernom delu Kikinde, na lesnoj terasi čija je apsolutna visina 83 m. Nalazi se između asfaltnih puteva Kikinda-Zrenjanin i Kikinda-Noví Bečej-Noví Sad, uključujući tu i zaobilazni put koji spaja prethodna dva. Od kikindskog kanala je udaljena 1,0 km. Između nje i železničke stanice, koja se nalazi u severoistočnom delu grada, saobraćaju autobusi. Od centra grada udaljena je 2,5 km, a od železničke stanice 5,0 km. Za transport robe železnicom postoji jedan krak pruge koji Livnicu povezuje sa glavnom železničkom prugom. Livnica kao tehnološka goriva koristi gas i koks, a troši i velike količine električne energije. Ne spada u aerozagadivače grada, jer se kroz filtre vrši prečišćavanje

otpadnih gasova. Sem toga, njena lokacija je takva da se ne nalazi na pravcima dominantnih vetrova iz jugoistočnog ($194 \text{ }^{\circ}/\text{oo}$) i severozapadnog pravca ($150 \text{ }^{\circ}/\text{oo}$)*. Prema tome sa fizičko-geografskog i saobraćajnog stanovišta lokacija Livnice je povoljna. Fabrika je veliki potrošač vode. Sa vodom se snabdeva iz sopstvenih bunara. U snabdevanju nema problema pošto se otpadne vode filtriraju i ponovo koriste.

Ova fabrika se razvila, kako je napred spomenuto, iz livnice i radionice koje su pri Bonovoj ciglani osnovane 1908. godine. One su najpre proizvodile odlivke kalupa za proizvodnju cigle i crepa, delove za prese i razni alat za potrebe proizvodnih pogona. Dve godine po osnivanju (1910) u livnici je bilo zaposleno 23, a u radionici 106 lica. U toku prvog svetskog rata za Austro-Ugarsku vojsku proizvodile su delove opreme za konje (potkovice, žvale), vojnička kola, karabinere i drugo. Posle prvog svetskog rata asortiman proizvoda je proširen na izradu peći za grejanje - "kraljice peći", bunarskih pumpi, poklopaca za šahtove, pegli, mengela, delova za šporete itd. Pre izbijanja drugog svetskog rata podignuta je jedna Simens-Martinova peć za dobijanje čelika. Za vreme drugog svetskog rata livnica i radionica su bile pod vojnom upravom. Njihova proizvodnja bila je podređena ratnim potrebama Nemačke. Nakon završetka drugog svetskog rata livnica i radionica su najpre nacionalizovane, a zatim je 23.X 1946. godine rešenjem Vlade FNR Jugoslavije br. 462 osnovana sadašnja Livnica.

*Relativni brojevi u zagradama, odnosno promili, predstavljaju prosečan broj pojavljivanja pomenutih vetrova na 1.000 osmatranja.

Rekonstrukcija i modernizacija u Livnici su vršene u čitavom posleratnom periodu. Ipak, njen dinamičan razvoj započeo je 1962. godine. Tada je izvršena prva veća rekonstrukcija u pogonu temper odlivaka i fitinga. Tokom 1963, 1964. i 1965. godine izvršena je druga etapa rekonstrukcije temper livnice i rekonstrukcija pogona za proizvodnju alatnih mašina. Nova livnica sivog i nodularnog liva izgradjena je tokom 1968. i 1969. godine. Ukupne investicije u osnovna sredstva od 1971. do 1975. godine iznosile su 385.870.446 dinara. U strukturi investicija najveće učešće od 14,5 miliona dolara imala je Medjunarodna banka za obnovu i razvoj iz Vašingtona. Livnica je sopstvenim dinarskim sredstvima učestvovala sa 101.005.406, krediti domaćih banaka 109.038.496 i krediti iz društvenog fonda 3.885.427 dinara. Tim sredstvima su od 1972. do 1976. godine pušteni u rad novi kapaciteti u temper livnici, livnici nodularnog liva i u pogonu alatnih mašina. U 1977. godini završena je fabrika specijalnih i livačkih alata.

Iste godine sklopljen je ugovor između Livnice i korporacije "Dženeral-motors". Ugovorom je predviđeno da se zaključno sa 1980. godinom izgradi nova fabrika - Industrija delova automobila "IDA". Radovi su započeti u 1977. godini. Vrednost investicija je 1,2 milijarde dinara. U tome Livnica učestvuje sa 51,0 %, a Dženeral-motors sa 49,0 %. U okviru ove fabrike izgradiće se livnica temperovanog liva kapaciteta 15.000 tona odlivaka godišnje i pogon za mašinsku obradu odlivaka sa godišnjim kapacitetom od 10.000 tona. Kapaciteti ovih pogona kasnije će se povećati. Fabrike će omogućiti zapošljavanje 1.000 novih radnika. Uz pomoć Zavoda "Crvena zastava" iz Kragujevca 1978.

godine završena je izgradnja najmodernije auto-kuće u zemlji "Zastava". Livnica je do sada dala značajan doprinos razvoju industrije u nekim slabije razvijenim opštinama Banata. Izgradila je jedan pogon u Novom Miloševu, proširila kapacitete metalskog preduzeća "Čelik" u Novom Kneževcu, a 1979. je izgradila pogon za proizvodnju alatnih mašina u Sečnju.

Okolina Kikinde ne raspolaže sa potrebnim sirovinama za proizvodni proces Livnice. Zato se one dobavljaju direktno od proizvođača u zemlji ili posredstvom trgovinskih preduzeća koja se bave prodajom tih proizvoda. Njihova nabavka predstavlja jedan od najvećih problema ove radne organizacije. Najvažnije sirovine i poluproizvode Livnica kupuje od sledećih dobavljača: staro gvoždje i konstrukcijske čelike od "Jugometala" iz Beograda, livački koks iz Lukavca, bentonit od "Bentomaka" iz Krive Palanke, prani kvarcni pesak od "Srbokvarca" iz Rgotine i "Kremana" iz Novog Mesta, ugljeni prah od "Vlaškog polja" iz Mladenovca, rafinirani cink od "Zorke" iz Šapca, otpadni lim od "Crvene Zastave" iz Kragujevca, specijalno sirovo gvoždje od "Željezare" iz Štora i ferosilicijum od "8 Marta" iz Ade. Tokom 1976.godine nabavljeno je 82.350 tona raznog reprodukcionog materijala.

Od širokog asortimana proizvoda Livnice najveći deo se koristi u industriji automobila i traktora. To su raznovrsni odlivci od sivog, nodularnog i temper liva. Pored domaće automobilske industrije, ove proizvode Livnica isporučuje i inostranim partnerima. Mašine alatljike, razne tipove brusilica i strugove, pretežno izradjuje za inostrano tržište.

Tablica 5 - Kretanje fizičkog obima proizvodnje (u tonama)

Proizvod	G o d i n a				
	1946.	1956.	1966.	1975.	1977.
Sivi i nodularni liv	-	1.361	1.552	5.404	11.601
Temper liv	-	1.018	7.144	11.595	14.160
Fitinzi	-	300	2.298	3.960	4.711
Alatne mašine	-	482	880	1.053	1.506
Ukupno:	798	3.161	11.874	22.012	31.978

Fizički obim proizvodnje je u stalnom porastu. U odnosu na 1956.godinu proizvodnja je u 1966.povećana za 3,8, u 1975. za 6,9, a u 1977.godini za 10,1 puta.

Kakav je kvalitet proizvoda najbolje ilustruje činjenica da Livnica ne može da ostvari proizvodnju koja bi udovoljila zahtevima tržišta. Celokupna godišnja proizvodnja unapred se proda na početku godine. Orijentacija u pogledu plasmana poslednjih godina je usmerena na što veći izvoz na inostrano tržište. Takvo opredelenje je dugoročno a datira od 1968.godine. Tada je započela poslovna saradnja sa "Dženeral-motorsom", odnosno njegovim fabrikama automobila u Evropi. Sadašnja struktura plasmana je takva da više od polovine proizvodnje odlazi na inostrano tržište. To potvrđuju podaci dati u sledećoj tabeli.

Tablica 6 - Realizovana vrednost proizvodnje (u dinarima)

Godina	Ukupna vrednost izvoza	Vrednost izvoza	
		na domaćem tržištu	na stranom tržištu
1946.	119.139	119.139	-
1956.	11.573.058	11.573.058	-
1966.	92.583.273	69.101.273	23.482.000
1975.	455.893.042	220.447.618	235.445.424

Postepeni prodor na inostrano tržište započet je još 1958. godine. Nakon obavljene prve veće rekonstrukcije 1962. Livnica povećava izvoz. Tako je u 1966. godini na inostrano tržište izvezeno 25,4 % ukupno prodane robe, a u 1975. godini ta vrednost je iznosila 51,6 %. Značajnih kupaca na području Kikinde nema. Manje količine proizvoda jedino kupuju "25 Maj" i Radionica za opravku kola.

Livnica je 1977. godine u dohotku kikindske industrije učestvovala sa 28,0 %, a u dohotku privrede Kikinde sa 14,4 % (81).

Od inostranih partnera, pored "Dženeral-motorsa", poslovna saradnja je uspostavljena sa firmama "Lokateli" iz Italije, "Fortuna" iz SR Nemačke, "Brajant" iz SAD, "Stankoimport" iz SSSR, FMUB iz Rumunije, "Čepel" i "Raba" iz Madjarske i drugim. Medju najvažnije partnere u zemlji spadaju: Zavodi "Crvena Zastava" iz Kragujevca, "Prvi partizan" iz Titovog Užica, "21 Maj" i "IMR" iz Rakovice, "FAMOS" iz Sarajeva, "Soko" iz Mostara, "Prva petoljetka" iz Trstenika, "IMT" iz Novog Beograda, "Elektrovina" iz Maribora, "Tomos" iz Kopra, "FAP" iz Priboja

"14 Oktobar" iz Kruševca i drugi.

Tablica 7 - Kretanje broja zaposlenih od 1946. do 1977. (33)

Godina	1946.	1956.	1966.	1976.	1977.
Broj zaposlenih	280	641	1.528	2.721	3.214

U periodu od 1946. do 1977. godine broj zaposlenih se povećao za preko jedanaest puta. Na otvaranje novih radnih mesta uticale su česte rekonstrukcije i izgradnja novih pogona, odnosno stalno povećavanje obima delatnosti.

Fabrika poljoprivrednih mašina
i rezervnih delova "25 Maj"

Po odluci direkcije remontnih radionica za Vojvodinu od mašinske stanice sa 54 zaposlenih 16.IX 1950.godine osnovana je Poljoprivredna remontna radionica za opravku traktora i drugih poljoprivrednih mašina. Dve godine kasnije počela je proizvodnja rezervnih delova za poljoprivredne mašine. U naredne četiri godine osvojena je proizvodnja oko 600 vrsta delova i prvih poljoprivrednih mašina. Za razvojni put "25 Maja" prelomna je bila 1957. godina. Tada je utrošeno 215.000 dinara za nabavku nove opreme, započet je rad na proizvodnji novih artikala, u prvom redu opreme za stočarske farme, a radna organizacija je pod sadašnjim imenom registrovana kao industrijsko preduzeće. Zahvaljujući zamašnim investicijama u podizanju objekata i za nabavku opreme "25 Maj" se razvio u značajnog proizvođača opreme za poljoprivredu. Sada u svom sastavu ima šest proizvodnih

odelenja (metalostrugarsko, bravarsko, livničko, stolarsko, farbarsko i gradjevinsko) i četiri službe (tehničku, finansijsku, komercijalnu i opštu).

U 1960.godini "25 Maj" je imao 64 radnika. Sa povećanjem proizvodnih kapaciteta fabrike rastao je i broj zaposlenih. Tako se 1970.godine broj radnika povećao na 198, a sedam godina kasnije (1977) bilo je 325 zaposleni.

Tablica 8 - Brojno kretanje radne snage od 1971. do 1977.godine

Godina	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.
Broj zaposlenih	247	270	274	276	276	305	325

Za potrebe proizvodnje "25 Maj" koristi sivo sirovo gvoždje, valjane i vučene proizvode crne metalurgije, odlivke od sivog liva i obojenih metala, koks, rezanu gradju, delove za ugradnju i premazna sredstva. Sav taj materijal kupuje na domaćem tržištu od većeg broja proizvođača i dobavljača.

Medju najvažnije proizvodne artikle ove fabrike spadaju poljoprivredne mašine, sprave i uređaji, i to: oprema za mehanizovani uzgoj i tov stoke (razni tipovi hranilica i pojilica i transporteri hrane), zatim oprema za silose i centre za semenarstvo. Zatim, klaničnoj i hemijskoj industriji isporučuje razne vrste armatura. U ostale proizvode spadaju delovi za mašine i uređaje, odlivci od sivog liva i od obojenih metala i raznovrsne metalne konstrukcije.

Pored plasmana finalnih proizvoda radnici ove fabrike vrše montiranje opreme. Vrednost prodate robe i obavljenih radova

na montaži u 1975.godini iznosila je 59.075.571 dinara. Od toga na inostranom tržištu realizovano je 2.165.017 dinara. Isporučena je i montirana oprema za dva centra za semenski kukuruz u Čehoslovačkoj (1976) i za govedarsku farmu u Iranu (1978).

Tablica 9 - Plasman proizvoda na domaćem i inostranom tržištu
(u 000 dinara)

Naziv proizvoda	G o d i n a				
	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
Poljoprivredne mašine i oprema	10.142	15.777	17.907	27.450	30.745
Delovi za mašine i uređjaje	2.947	3.274	2.993	5.000	5.500
Rezervni delovi	297	330	467	750	840
Odlivci od sivog liva	308	342	270	300	336
Odlivci od obo- jenih metala	308	342	270	300	336
Metalne konstruk- cije	1.575	1.750	2.239	3.800	11.354
Ukupno:	15.577	21.815	24.146	37.600	49.111

U strukturi narodnog dohotka industrije za 1977.godinu "25 Maj" je učestvovao sa 3,3 %, a u dohotku privrede Kikinde sa 1,7 %.

Kooperantski odnosi su zasnovani sa nekoliko radnih organizacija u zemlji /"Zmaj" iz Zemuna, Livnica željeza i tem-

pera iz Kikinde, Radionica za opravku kola iz Kikinde. "Pobeda" iz Novog Sada, "Jedinstvo" iz Zagreba, "Tehnogas" iz Novog Sada, "Prva petoljetka" iz Trstenika/ i sa firmom "Paul Kieselmann KG" iz Savezne Republike Nemačke.

U dosadašnjem poslovanju "25 Maj" se suočavao sa izvesnim brojem problema. Šezdesetih godina javljale su se teškoće u vezi sa plasmanom proizvoda. Tome su doprinosili nelikvidnost pojedinih kupaca i problemi poljoprivrednih organizacija u vezi sa dobijanjem bankarskih kredita. Poteškoća oko plasmana proizvoda više nema, jer "25 Maj" u saradnji sa filijalom Beogradske banke u Kikindi sada kreditira kupce.

Željezničko transportno preduzeće Beograd

OOOR Radionica za opravku kola

Pri ložionici u Kikindi formirana je 1924.godine Kolska radionica. Zaposleni u njoj su radili na tekućim opravkama železničkih vagona. Radnu snagu su pretežno činili bravari. Do 1945.godine brojno stanje zaposlenih variralo je između 20 i 25 radnika.

Prvih godina posle završetka drugog svetskog rata Radionica proširuje strukturu delatnosti. Da bi osposobila što veći broj vagona za saobraćaj Radionica je od 1945 do 1951. godine povećala broj zaposlenih na 114 radnika. Status samostalne radne jedinice dobila je 1949.godine. Još brži razvoj počinje 1954.godine kada je dobila status preduzeća i prvi Radnički savet, a time i pravo da radnici neposredno odlučuju o njenom razvoju. Od tada materijalni položaj preduzeća jača iz godine u godinu pa se u narednim godinama, u cilju proširenja kapaciteta,

pristupa izgradnji novih objekata i nabavci potrebne opreme za rad. Uporedo sa tim povećava se i broj zaposlenih. Njih je 1960. godine bilo 160. U najtežoj situaciji kolektiv se našao 1968. godine, kada je od Železničko transportnog preduzeća iz Beograda obavešten da je predviđeno znatno smanjenje obima delatnosti Radionice. To je značilo da će 40 % zaposlenih ostati bez posla. U toj situaciji izlaz je nadjen u delimičnim izmenama u strukturi delatnosti. Zaključeno je da će se u narednim godinama, sa sve većim stepenom mehanizacije poljoprivrede oba sektora, povećati interes poljoprivrednih proizvođača u Vojvodini i šire za kupovinom priključnih i zaprežnih transportnih vozila. Tako je Radionica uz nova ulaganja u izgradnju objekata i kupovinu opreme, pored remonta šinskih vozila, prešla na industrijsku proizvodnju svih tipova zaprežnih i traktorskih prikolica. Takva orijentacija se pokazala ispravnom, jer su se ubrzo za sve proizvode našli kupci širom zemlje. Time je izbegnuto otpuštanje izvesnog broja zaposlenih, stvorene su mogućnosti za otvaranje novih radnih mesta i za povećanjem proizvodnje i akumulacije.

U najvažnije reprodukcione materijale spadaju čelični profili, limovi, gume, električni provodnici i rezana gradja. Taj se materijal nabavlja od "Metalke" iz Ljubljane, "Rudnapa" iz Beograda, "Univerzala" iz Kanjiže, "Agrotehne" i "Drvara" iz Kikinde. Poslednjih godina za jednogodišnju proizvodnju prikolica potrošnja čeličnih profila kretala se između 1.300 i 2.040 tona, guma od 9.000 do 13.600 komada i rezane gradje između 1.200 i 2.000 m³. Proizvodni kooperanti Radionice su Livnica željeza i tempera i "25 Maj" iz Kikinde, "Metalac" iz Zrenjanina i "Mašinopromet" iz Sente.

Tablica 10 - Brojno kretanje zaposlenih od 1971. do 1977.godine

Godina	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.
Broj zaposlenih	224	229	245	257	253	255	284

Okolo obezbedjenja stručnog kadra Radionica je najveće poteškoće imala u prvim posleratnim godinama. U to vreme taj problem je rešavan sa kikindskim školama. Na primer u školskoj 1949/50.godini kurs metalske struke završilo je 30 radnika. Kasnije je struktura zaposlenih prema stručnoj spremi poboljšavana zapošljavanjem lica sa završenim školama različitih smerova. Izvestan broj kadrova dobijen je putem stipendiranja i plaćanjem troškova za školovanje uz rad, a to je i sadašnja praksa.

Prehrambena industrija

Ova industrijska grana zastupljena je sa mlinskom industrijom, zatim sa industrijom za proizvodnju hleba i peciva, za preradu mesa, za konzerviranje povrća i voća, za preradu mleka i proizvodnju stočne hrane. U okviru prehrambene industrije postoji šest radnih organizacija. Sve su integrisane sa Industrijsko poljoprivrednim preduzećem "Banat" iz Kikinde i posluju kao osnovne organizacije udruženog rada.

Mlinska industrija

"Uglješa Terzin"

Neposredno posle rata kikindski mlinovi su poslovali kao državna preduzeća. Status samostalnih preduzeća dobili su 1951.godine. U 1958.godini formiran je Prehrambeni kombinat

"Uglješa Terzin". Integracijom su obuhvaćeni kikindski mlinovi, zatim mlin "Oslobodjenje" u Novom Miloševu, Preduzeće za promet žitarica "Žitopromet" i Pekara "Braća Tatić" u Kikindi. Do tada postojeći smeštajni kapaciteti prošireni su sa pet čeličnih i betonskih silosa u Kikindi sa ukupnim kapacitetom 4.700 vagona i sa tri magazina, po jedan u Kikindi (400 vagona), Novom Miloševu (300 vagona) i Mokrinu (300 vagona). Od ostalih smeštajnih kapaciteta ovoj radnoj organizaciji još pripadaju žitni magazini koji su 1947.godine izgradjeni u Novom Kneževcu, Banatskom Arandjelovu, Krsturu, Ostojićevu i Bašaidu. Veliki kikindski mlin "Danfil" je posle požara 1968.godine opremljen najsavremenijom opremom iz Italije.

"Uglješa Terzin" je 1960.godine imao 357 zaposlenih. Kasnije, zbog modernizacije proizvodnje, postepeno se javlja tehnološki višak radne snage, što uzrokuje smanjenje zaposlenih. Na kraju sedme decenije (1970) radna snaga je smanjena na 330 lica, a u 1977.godini na 311.

U delatnosti "Uglješe Terzin" spadaju otkup pšenice, ječma i raži, njihova prerada i proizvodnja raznih tipova brašna za ljudsku ishranu, stočnog brašna i mekinja. Otkup pomenutih vrsta žita vrši se od proizvođača oba sektora sa teritorije kikindske opštine (Kikinda, Mokrin, Nakovo, Sajan, Idjoš, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Banatska Topola, Bašaid), zatim iz nekih mesta novocrnjanske (Srpska Crnja, Radojevo), žitištanske (Srpski Itebej, Ravni Topolovac, Begejci), čokanske (Čoka, Ostojićevo, Sanad, Crna Bara, Jazovo) i novokneževačke (Novi Kneževac, Banatsko Arandjelovo).

Tablica 11 - Obim prerade i ostvarena proizvodnja (u tonama)

Naziv proizvoda	G o d i n a		
	1975.	1976.	1977.
1. Obim prerade:			
Pšenica	59.936	62.430	60.224
Ječam	16.325	22.721	15.600
Raž	-	19	35
Prerada pivarskog ječma	15.981	22.368	15.350
2. Trgovačka meljava:			
Brašno tip 400	13.210	13.785	12.812
Brašno tip 600	26.568	27.774	27.840
Brašno tip 800	1.461	1.371	736
Brašno tip 1000	2.966	3.307	3.332
Ražano brašno	-	13	26
Stočno brašno	10.218	9.929	4.665
Mekinje	4.264	5.237	9.783
Ostali proizvodi	1.745	1.014	1.027

Godišnja proizvodnja brašna može da podmiri potrošnju do 350.000 ljudi, ili skoro šestinu vojvodjanskog stanovništva.

Proizvodi se prodaju na teritoriji Vojvodine, zatim na opštinskim područjima Beograda, Ljubljane, Skoplja, Kragujevca, Rijeke, Niša, Titovog Užica, Vranja, Banja Luke, Kraljeva, Kučeva, Kuršumlije, Čajetine, Bosanskog Grahova, Lazarevca, Prilepa, Svetozareva, Peći, Laškog itd. Od većih trgovačkih kuća proizvode "Uglješe Terzina" preuzimaju "Žitoprodukt" iz Kragujevca, PIK "Rijeka", "Trgopromet" iz Kraljeva, "Angropromet" iz

Kikinde i druge.

Pekara "Braća Tatić"

Prva komunalna pekara zanatskog karaktera osnovana je posle završetka drugog svetskog rata od ranije privatne pekare Bartul Ernea. Dnevno je proizvodila 2.500 do 3.000 kg hleba. Pekara je 194-.godine pripojena Banatskom mlinu u Kikindi i u njegovom sastavu je radila do 1955.godine. Imala je 22 radnika i 3 učenika.

Prvu parnu pekaru izgradilo je preduzeće "Žitopromet". Radovi su započeti 1954.godine. Sledeće godine su proradile četiri privremene peći. Radna snaga je prešla iz stare pekare. U 1956.godini završene su dve troetažne peći. Za njih je oprema uvezena iz Austrije. One su mogle da ostvare dnevnu proizvodnju od 7.000 do 9.000 kg hleba. Tada je pekara imala 27 radnika i 14 učenika. Pod sadašnjim imenom posluje od 1960.godine. U kasnijim rekonstrukcijama iz upotrebe su izbačene stare peći, za tehnološko gorivo počeo se koristiti gas, a 1974.godine pekara je dobila uređjaje za oblikovanje i odležavanje testa i dve poluautomatske peći. Tim radovima stvoreni su uslovi za industrijski način proizvodnje. Sada dnevno proizvodi oko 12.000 kg hleba.

Tablica 12 - Ostvarena proizvodnja u 1977. (78,94)

Vrsta proizvoda	Proizvedene količine u tonama
Hleb	4.907
Burek	40
Razna peciva	124
Ukupna proizvodnja:	5.071

Pored hleba koji se peče od četiri tipa pšeničnog i od ražanog brašna, proizvodi se osam vrsta peciva: kifle od 50 i 200 grama, filovane kifle, pletenice, zemičke, burek, pita sa sirom, pogačice i perece.

Pekara podmiruje najveći deo potreba Kikinde i svih naselja opštine. Proizvode raznosi pet vozila.

Na realizaciji svih njenih poslova u 1977. godini - radilo je 85 radnika.

Fabrika za konzerviranje
voća i povrća "Prima"

Kikindsko područje u prošlosti nije bilo poznato kao povrtarsko. No, kako se način ishrane gradskog stanovništva menjao i postajao raznovrsniji povećavala se i potrošnja povrća. Ta činjenica je podsticala poljoprivrednike da za potrebe pijace i delom sopstvene povećaju proizvodnju. S tim u vezi počeli su se javljati viškovi koji se nisu mogli prodati. Pošto problem dužeg čuvanja nekih vrsta povrća u svežem stanju i njihov transport do udaljenijih potrošačkih centara ranije nije mogao da bude rešen na zadovoljavajući način jedini izlaz se mogao naći u preradi i konzerviranju.

Fabrika je osnovana 1958.godine. Njen rad trebao je da podstakne na još veću proizvodnju povrća i voća u okolini Kikinde. To se zaista i ostvarilo. Poslednjih godina povrće za "Primu" proizvodi prosečno 400 kooperanata. Od toga individualni sektor daje proizvodnju sa oko 700 katastarskih jutara, a društveni sa 630 ha. Neki individualni proizvođači iz Kikinde pretežno su se orijentisali na povrtarsku proizvodnju. Oni su,

na primer, glavni snabdevači "Prime" paradajzom, krastavcima, cveklom, mrkvom i celerom. Grašak se delom dobavlja iz Nove Crnje i Velikih Livada. Medju društvenim poljoprivrednim organizacijama najveći proizvođač povrća /paradajza, graška, boranije i paprike/ je Industrijsko poljoprivredno preduzeće "Banat". Po potrebi izvesne količine povrća dobavlja od proizvođača iz Makedonije, uglavnom boraniju i papriku, a grašak od "Elana" iz Srbobrana. Od voća preradjuje višnje, jabuke i šljive. Najveće količine isporučuje IPP "Banat". Višnje odkupljuje još od proizvođača iz Idjoša, Sajana, Ostojićeva, Novog Miloševa, Srpskog Itebeja, Radojeva, Srpske Crnje, Velikih Livada i Torde.

Tablica 13 - Kretanje fizičkog obima proizvodnje (u tonama)
po vrstama proizvoda (37)

Vrsta proizvoda	G o d i n a		
	1975.	1976.	1977.
Konzervirani krastavci	1.093	745	1.082
Konzervirani grašak	762	1.497	3.173
Konzervirana boranija	297	927	1.286
Konzervirana paprika	558	198	1.053
Paradajz pire	288	1.221	894
Paradajz sok	57	-	18
Djuveč	980	555	1.442
Feferone	116	73	359
Ajvar	106	8	121
Fermentirani kupus	12	183	230
Cvekla	128	298	421
Mrkva	136	162	559
Paradajz zeleni	22	98	-
Sterilno voće	51	223	57
Kompoti i marmelade	54	56	22
Gotova jela	-	34	50
Ukupna proizvodnja:	4.660	6.278	10.767

Na osnovu podataka, dobijenih anketiranjem, koji su objavljeni u Statističkom godišnjaku SAP Vojvodine za 1977.godinu (str.256), tročlana radnička domaćinstvassu 1976.godine prosečno mesečno nabavljala 1,2 kg preradjevina od povrća i 1,4 kg preradjevina od voća. Ako se oslonimo na pomenute podatke onda je "Prima" 1976. proizvela preradjevina od povrća za oko 1.000 000, a od voća za oko 46.500 lica. Proizvodnjom iz 1977. godine količine preradjenog voća bile su dovoljne za čak 2.100.000, dok se preradjevinama od voća mogle podmiriti potrebe 26.000 lica.

Plasman proizvoda na domaćem tržištu vrši se preko predstavništava. Robom se snabdevaju područja Vojvodine, Beograda, Slovenije i Hrvatskog primorja. Izvoz na strano tržište ide preko izvoznih preduzeća. Kupci su SR Nemačka, Švedska, SAD i Japan. Na strano tržište otpada 25,0 % vrednosti ukupne realizacije. Za veći izvoz na zapadno tržište osnovni problem predstavljaju zaštitne carine i velika konkurencija nekih evropskih socijalističkih zemalja, pre svega zbog niskih cena.

Prosečan broj zaposlenih u 1977.godini iznosio je 322 radnika. Najdeficitarnija je radna snaga sa visokom i višom školskom spremom.

Za pogonsku energiju koriste se gas i električna struja. Ipak, "Prima" zagadjuje vazduh. Ona je veliki potrošač vode, sa kojom se snabdeva iz sopstvenih bunara. Problem odvodjenja otpadnih voda nije dobro rešen. One se slivaju u obližnju baru, koja je puna žitkog mulja, pa se od nje širi teško podnošljiv i po zdravlje štetan i neprijatan miris. Kada se završe radovi na rekonstrukciji kanalizacione mreže, koji su u toku, biće rešen problem odvodjenja tih voda.

Prehrambena industrija "PIK"

Savremena i moderna klanična industrija "PIK" razvila se na bazi manjih kapaciteta koji su postepeno podizani u prošlosti. Još 1937.godine Kikinda je dobila Gradsku klanicu. Ona je bila vlasništvo tadašnje Opštine. Klanica je u svom sastavu imala hladnjaču i obore za stoku. U njoj je radilo svega tri radnika. Zajedno sa privatnim mesarskim radnjama 1945.godine ulazi u zadružni sektor. Na osnovu odluke Upravnog odbora Zemljoradničke zadruge iz 1953.godine Narodni odbor sreza Kikinde, rešenjem br.11.648, osniva 29.XII 1954.godine Preduzeće za preradu mesa, povrća i voća. Rezultat toga bio je proširenje proizvodnih kapaciteta, čime je za ono vreme dobijena moderna klanica, a izmenjena je i struktura delatnosti. Već naredne godine menja naziv u Industrijska klanica "Kikinda" /Rešenje Narodnog odbora opštine Kikinda br.3.153 od 27.X 1955/. Odlukom Radničkog saveta od 6.V 1957.godine preduzeće dobija sadašnje ime -Prehrambena industrija "Kikinda" ili skraćeno "PIK". Tokom 1957. i 1958.godine preduzeće je zbog nagomilanih problema zapalo u ozbiljne teškoće i poslovalo je sa gubitkom. Tada se pristupilo izmenama u organizaciji proizvodnje, povećanju produktivnosti i kvaliteta proizvoda i istraživanju tržišta. Te promene narednih godina su doprinele stabilizaciji radne organizacije i njenoj većoj akumulativnosti. Zaključno sa 1966.godinom izvršeni su radovi na rekonstrukciji starih pogona i izgradjeni su novi. Povećani su kapaciteti klanja stoke, izgradjena je fabrika za proizvodnju animalnih belančevina i magacin za smeštaj repromaterijala. Ali, tada dolazi do nove velike krize u poslovanju. Zbog pojave stočne zaraze "PIK" u 1966. i 1967.godini posluje sa velikim gubicima.

Lošem poslovanju su u izvesnoj meri doprinele i posredničke organizacije preko kojih se obavljao plasman robe. U 1968. godini plasman na domaćem i stranom tržištu preuzeo je "Centrocoop" iz Beograda, a dotada je taj posao obavljao "Koproduct" iz Novog Sada. Ovaj korak je u početku dao dobre rezultate, pa je 1969. "PIK" ušao u integraciju sa "Centrocoopom". Kasnije se pokazalo da vezivanje za ovu veliku izvozno-uvoznu firmu nije bilo srećno rešenje, jer je nakon početnih uspeha u saradnji "PIK" ponovo počeo da zapada u sve veće gubitke. Zato je 1975. godine izašao iz integracije i pristupio novoformiranoj združenoj organizaciji Industrijsko poljoprivrednom preduzeću "Banat", u čijem sastavu posluje od 1. I 1976. godine.

Sadašnja delatnost zasniva se na klanju stoke, preradi mesa prometu na veliko i malo sopstvenih i otkupljenih proizvoda, kao i uzgoju stoke u sopstvenim tovilištima i farmama u kooperaciji sa proizvođačima društvenog i individualnog sektora na teritoriji kikindske opštine.

U 1977. godini zaklano je 125.313 komada svinja, 7.836 tovnih junadi, 576 starijih goveda i 1.076 jagnjadi. Ukupna težina zaklane stoke iznosila je 15.404.238 kilograma.

Tablica 14 - Ostvaren fizički obim proizvodnje u 1977. (78,79)

Naziv proizvoda	Proizvedena količina u tonama
Trajna konzerva	305
Kobasičarski proizvodi	1.675
Suhomesnati proizvodi	963
Mast, loj i čvarci	2.029
Sveža roba, iznutrice i ostalo	6.775
Animalne belančevine	472
Ukupna proizvodnja:	12.219

Preradjevine od mesa (Tab.14) bile su dovoljne za godišnju potrošnju 326.000 lica. Svežeg mesa je proizvedeno za 176.000, a masti za 338.000 potrošača.

Važniji kupci su "Centroprom", "Srbijanka" i "Zvezdara" iz Beograda, "Centrokolonijal" i "Slavija" iz Skoplja, "Emona" iz Ljubljane, "Mesopromet" iz Zagreba, "Budućnost" iz Dubrovnika, "Plava laguna" iz Poreča itd.

Na teritoriji kikindske opštine "PIK" ima trinaest prodavnica: osam u Kikindi i po jednu u Nakovu, Banatskom Velikom Selu, Bašaidu, Mokrinu i Ruskom Selu.

U 1977.godini bilo je 636 zaposlenih.

Za pogonsku energiju "PIK" koristi gas i električnu energiju. Otpadne vode odlaze u obližnju baru.

Mlekara

Sa radom je počela 1964.godine. Do kraja 1974. bila je u sastavu Poljoprivrednog kombinata "Banat" iz Kikinde. Od 1975. posluje u okviru IPP "Banat" kao osnovna organizacija udruženog rada. U 1977.godini u njoj je radilo 83 lica.

Mlekom je snabdevaju društvena i individualna gazdinstva sa teritorije kikindske opštine. Tokom 1977. preradila je 9.470 681 litar mleka. Iste godine proizvela je 1.034 027 litara pasterizovanog mleka, 549,1 t gauda sira, 3,9 t sitnog sira, 302,0 t jogurta, 142,0 t pavlake i 14,0 t ovčijeg kiselog mleka (78,98).

Gotovo celokupna proizvodnja pasterizovanog mleka, jogurta i kiselog mleka služi za podmirenje stanovništva Kikinde. Jedino je proizvodnja sira i pavlake veća od potreba grada.

Fabrika stočne hrane

"Standard"

Do 25.III 1975.godine "Standard" je pripadao Zadrudnom kombinatu. Sada posluje u sastavu IPP "Banat".

Kao osnovnu sirovinu za proizvodnju stočne hrane koristi kukuruz. U dodatne sirovine spadaju proteinska hraniva koja se dobavljaju sa domaćeg i stranog tržišta (sojina sačma, riblje brašno i mesno brašno), kao i sekundarne sirovine šećerana, skrobara, mlinova i uljara.

Fabrika proizvodi dvadesetak vrsta stočne hrane. U 1977.godini proizvela je 23.795 tona.

Oko 20 % proizvodnje "Standarda" troše odgajivači stoke iz Kikinde. Sa četiri petine proizvodnje snabdevaju se ostala naselja kikindske i susednih opština.

Fabrika je 1977.godine imala 121 radnika.

Industrija gradjevinskog materijala

Ovom delatnošću bavi se Industrija gradjevinskog materijala "Toza Marković". Preduzeće je osnovano rešenjem Vlade NR Srbije br.76 od 3.IX 1946.godine. U njegov sastav su nacionalizovane ciglane i crepane braće Bon, braće Šenk, Jožefa Mesaroša i njegovog druga i Velimira Jovančića i Milorada Ristića.

Razvojni put preduzeća posle drugog svetskog rata može se podeliti na tri perioda. Prvi predstavlja vreme od osnivanja pa do 1960.godine. Zastarela oprema i tehnologija, nedostatak sredstava za značajnije investiciona ulaganja i nedovoljan broj visokokvalifikovanih i kvalifikovanih radnika bili su najvažniji problemi sa kojima se ovaj kolektiv suočavao. Prva in-

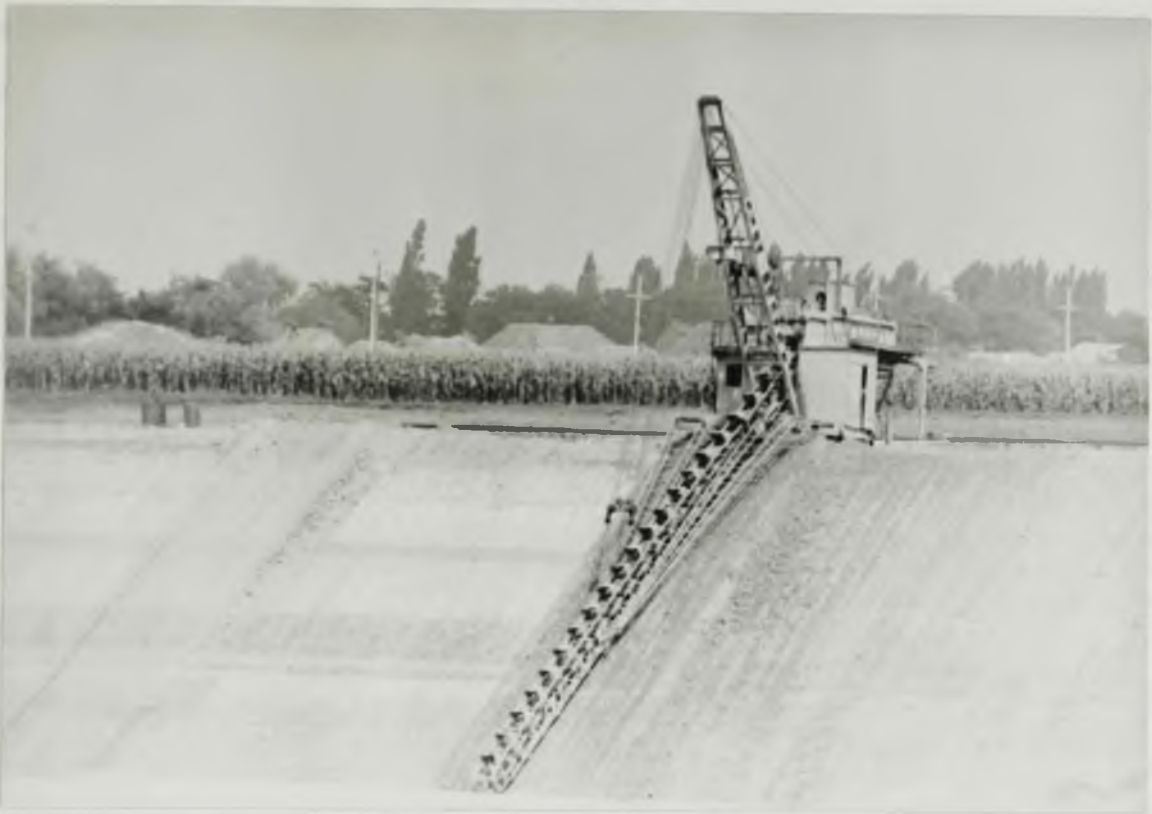
vesticiona ulaganja u rekonstrukciju, modernizaciju proizvodnje i proširenje proizvodnih pogona započeta su 1954.godine.

Drugi period vremenski se može ograničiti na sedmu deceniju. Tokom tih godina zabeležena su značajnija investiciona ulaganja i povećana je proizvodnja. Najpre su izgradjene tri tunelske peći (1960 - 1964), sprovedena je gasifikacija svih pogona (1966), izvršena je rekonstrukcija unutrašnjeg transporta (1967) i pušten je u rad novi automatski pogon za proizvodnju crepa (1968) kapaciteta 36.000 000 komada godišnje.

Najnoviji period počeo je sa osmom decenijom. Za njega su karakteristična intenzivna ulaganja u gradnju novih objekata, nabavki najsavremenije opreme i povećanju asortimana proizvoda. U ovih nekoliko godina izvršena je rekonstrukcija jednog pogona za proizvodnju crepa (1971), izgradjene su dve fabrike zidnih i podnih keramičkih pločica (1972 i 1978) sa kapacitetom od po 1.000 000 m² i fabrika crepa (1975) sa proizvodnjom od 41.000 000 komada godišnje.

Osnovna sirovina za proizvodnju svih vrsta artikala je glina (Prilog 7). Geološka ispitivanja na površini od 135 ha oko proizvodnih pogona pokazala su da pri sadašnjem stepenu eksploatacije rezerve gline postoje za narednih 65 godina. Za potrebe proizvodnje keramičkih pločica uvozom sa domaćeg tržišta nabavljaju se kaolin, kalcijum nitrat, barijum karbonat, oksidne boje, borna kiselina, cirkonski silikat, razorit itd.

Asortiman proizvoda je raznovrstan. Proizvode se: presovani crep, žljebnjak, cigla puna, cigla šuplja, šuplji blokovi za medjuspratne konstrukcije, montažna opeka za krovne konstrukcije, blokovi za ispunu, ogradni blokovi i zidne i podne glazirane pločice (Tab.15).

Prilog 7 - Mehanizovani kop gline

Tablica 15 - Fizički obim proizvodnje nekih artikala
(u 000 komada i m²)

Naziv artikla	G o d i n a				
	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
Crep (kom)	71.505	71.211	64.081	69.831	75.189
Žljebnjak (kom)	2.622	2.582	2.549	2.522	3.342
Cigla puna (kom)	3.672	1.564	1.440	3.066	2.524
Keramičke pločice (m ²)	-	170	524	857	966
Šuplji blok (m ²)	11.321	14.954	16.493	16.553	-

"Toza Marković" je najveći proizvođač građevinskog materijala od gline u Jugoslaviji. U zemlji obavlja poslovno

tehničku saradnju sa preko trideset radnih organizacija. Poslovne veze sa inostranstvom održava sa italijanskim firmama "Morando" iz Astija i "Welko" iz Milana. Od njih nabavlja opremu za grubu i finu izradu keramičkih pločica. Najveći deo proizvodnje služi za podmirenje potreba domaćih kupaca. Roba se plasira gotovo u svim krajevima zemlje. Na inostrano tržište, uglavnom, se izvoze keramičke pločice. Glavni kupci su Kuvajt i Irak. Zbog stalnog povećavanja obima delatnosti, i pored automatizacije proizvodnje, broj zaposlenih je u porastu. Tako je, na primer, u 1946. godini radilo 695, u 1956. 1.180, a u 1966. 1.474 radnika.

Tablica 16 - Kretanje broja zaposlenih od 1971. do 1977.

godine (83)

Godina	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.	1976.	1977.
Broj zaposlenih	1.596	1.633	1.741	1.757	1.749	1.916	2.021

U odnosu na 1971.godinu u 1977. je bilo 425 (26,6 %) više zaposlenih. Primetan je brži tempo zapošljavanja posle 1972. godine. To je posledica otvaranja novih fabrika.

U proizvodnom procesu koriste se gas i struja.

Hemijska industrija

Već je spomenuto da je u Kikindi 1900.godine osnovano malo preduzeće "Piram". U početku je proizvodilo pastu za obuću i za parket. Kasnije je asortiman proširen i na sredstva za čišćenje metala. Po izbijanju drugog svetskog rata prestalo je sa radom.

"Piram" je obnovljen 1953.godine. Uslovi za rad su bili vrlo nepovoljni. Proizvodnja se obavljala u dotrajalim objektima i sa zastarelom opremom. Proizvodni program je bio isti kao i ranije. U početku je radilo svega petoro lica. Oni su 1957.godine proizveli 86.290 kutija paste za obuću, 24.350 kg parket paste i 5.853 kg kolomasti. Preduzeće se postupno razvijalo. Već 1960. godine imalo je 72 radnika.

Sadašnji "Hemik" predstavlja modernu fabriku sa novim objektima i opremom. Podizanje ovih objekata započeto je 1968. godine. U finansiranju gradnje najvećim delom je učestvovala sama radna organizacija, a manjim delom i Beogradska banka -Filijala u Kikindi. U periodu od 1971. do 1978.godine obavljani su još mnogi radovi. Otvoreni su pogoni za proizvodnju kozmetičkih preparata i epoksidnih smola. Izgradjeni su magazini za smeštaj gotove robe, laboratorija, priključak na gradski vodovod, kanalizaciona mreža, toranj za hladjenje vode, putna mreža u fabričkom krugu i drugo. Time su stvoreni uslovi za veću proizvodnju, za proširenje asortimana robe i za otvaranje novih radnih mesta. "Hemik" je 1970. imao 99, a 1977.godine 249 zaposlenih ili 2,5 puta više.

Čitava proizvodnja se zasniva na uvezenim sirovinama. Sa domaćeg tržišta dobavlja se preko deset vrsta sirovina i ambalaža. Iz SR Nemačke, Švedske, Holandije, Italije, Austrije, Velike Britanije, Madjarske i DR Nemačke uvoze se sirovine za potrebe pogona epoksidnih smola i za proizvodnju širokog asortimana robe za ličnu i kućnu higijenu.

Tablica 17 - Fizički obim proizvodnje u 1979.godini (42)

Artikal	Proizvedene količine (tona)
Sredstva za negu kose	1.090,8
Sredstva za čišćenje i pranje odeće	3.021,3
Epoksidi i preradjevine	913,8
Pasta za parket	87,5
Pasta za obuću	76,3
Štirak	944,7
Sveće	414,2
Lepak	283,0
Ukupno:	6.831,6

Na domaćem tržištu proizvodi "Hemika" prodaju se u svim republikama i pokrajinama. Ugovaranje plasmana obavljaju trgovački putnici. Skladišta robe postoje u Beogradu, Zagrebu i Skoplju. I "Hemik" je jedan od kikindskih izvoznika na inostrano tržište. Epoksidne smole izvozi u Italiju, Švajcarsku i Veliku Britaniju. Ostale proizvode, uglavnom za ličnu i kućnu higijenu, izvozi u Francusku, Čehoslovačku, Madjarsku i Rumuniju.

Za pogonsku energiju koristi se gas i električna struja.

Najveće teškoće "Hemik" ima oko obezbedjenja potrebnih sirovina, jer dobar deo kupuje u inostranstvu. Problemi se javljaju i kod plasmana robe na domaćem i stranom tržištu. Nastaju zbog konkurencije ostalih domaćih proizvođača.

Tekstilna industrija

Ova industrijska grana je zastupljena sa jednom rad-

nom organizacijom - Tekstilnom industrijom "Trikotaža". Fabrika se razvila od zanatskog preduzeća koje je osnovano 1957.godine. Do 1965. obim proizvodnje je bio takav da se robom moglo snabdevati samo vojvodjansko tržište. Sa rastom proizvodnje postepeno je osvajano jugoslovensko tržište. Opsežniji radovi na rekonstrukciji fabrike obavljani su 1972.godine. Pri tome je ugrađena nova Oprema iz Velike Britanije i SR Nemačke. To je doprinelo povećanju produktivnosti.

Od repromaterijala sintetičko predivo se koristi sa 75 %. Vuna pretežno služi za izradu robe namenjene izvozu u inostranstvo. Prediva se dobavljaju od "Centrotekstila" iz Beograda, "Teteksa" iz Tetova, "Inex-Vesne" iz Sombora i "Pankomerca" iz Novog Sada.

U strukturi proizvodnje prvo mesto zauzima dečija trikotažna odeća, dok se za odrasle proizvode manje količine robe. Za izradu trikotažnih odevnih predmeta 1977.godine je utrošeno 80 tona prediva.

Najveći deo proizvodnje se plasira na domaćem tržištu. Roba se prodaje u svim republikama. Glavni inostrani kupac je Sovjetski Savez.

Poslove "Trikotaže" u 1977.godini obavljalo je 283 radnika. Kvalifikaciona struktura zaposlenih je nepovoljna.

Drvena industrija

Ovoj industrijskoj grani pripada jedno preduzeće. To je Industrija nameštaja "Petar Drapšin". Prvobitno je to bila zanatska radionica. Osnovana je 1948. U početku je imala dvadesetak radnika. Proizvodila je nameštaj i gradjevinsku stolariju.

Tadašnja proizvodnja prvenstveno je služila za podmirenje potreba stanovništva Kikinde.

Industrijski način proizvodnje primenjuje se od 1966. godine. Tada je završena nova fabrika u čiju je gradnju investirano 4.266.759,09 dinara. Njenim puštanjem u rad izvršena je potpuna preorijentacija na proizvodnju kuhinjskog nameštaja u velikim serijama. Krajem 1970.godine fabrici je pripojena stolarska radionica u Ruskom Selu. Preneta su sredstva za rad, a za 70 radnika obezbedjena su radna mesta. Time se broj zaposlenih povećao na 280. Između 1971. i 1975.godine za kupovinu opreme investirano je 2.457.312,65, a za podizanje građevinskog objekata 162.915,55 dinara. U cilju što boljeg poslovanja "Petar Drapšin" se integrisao sa "Gorenjem" iz Velenja, u čijem sastavu posluje od 1.I 1975.

Celokupna proizvodnja se zasniva na sirovinama koje kikindsko područje nema. Blizu trideset vrsta repromaterijala nabavlja se od proizvođača ili dobavljača iz raznih krajeva zemlje. U tome najveći deo imaju slovenačka preduzeća. Proizvodni program se sastoji od petnaestak vrsta kuhinjskog nameštaja različitih dimenzija. Tokom 1977.godine proizvedeno je 173.215 komada elemenata.

Oko 75 % godišnje proizvodnje plasira se na domaćem tržištu. Od toga preko 50 % otkupljuju sledeće trgovačke organizacije: "Novi dom", Preduzeće robnih kuća "Beograd" i "Jugodrvo" iz Beograda, "Balkan" iz Novog Sada, "Metalka" iz Ljubljane, "Tehnometal" iz Skoplja, "Agropromet" iz Niša, "Gvoždjar" iz Kraljeva, "Metal" iz Banja Luke, i "HIT" iz Mostara. Plasman na strano tržište se obavlja preko "Gorenja". Izvozi se u SR Ne-

mačku i Madjarsku.

Broj zaposlenih je u 1977.godini iznosio 263.

Grafička industrija

Nacionalizacijom privatnih štamparija Jovana Radaka i Pere Sedjakova (1948) formirana je štamparija Narodnog fronta. Tada je imala 13 zaposlenih. Nešto kasnije dobija naziv štamparija Gradskog odbora. Od nje je 1957.godine osnovano Grafičko preduzeće "Grafika" sa 23 radnika. Novoformirano preduzeće je za kratko vreme naglo proširilo delatnost što je doprinelo povećanju zaposlenosti. Već 1958.godine u njemu je radilo 159 radnika.

"Grafika" štampa knjige, časopise, novine, brošure, razne obrasce, školske i druge sveske itd. Njeni glavni snabdevači reprodukcionim materijalom su "Jugopapir", "Nolit" i "Kartotka" iz Beograda, "Centropapir" iz Novog Sada i "Lepenka" iz Novog Kneževca. Štamparske radove obavlja za radne organizacije iz Kikinde, za "Savremenu administraciju" iz Beograda, za fabrike "Proleter" i "Luksol" iz Zrenjanina i druge. Tokom 1977.godine štampano je 1.010 tona raznovrsnih materijala.

Kvalifikaciona struktura zaposlenih u proizvodnji je zadovoljavajuća. Medjutim, u administrativnoj, tehničkoj i komercijalnoj službi nedostaju stručni kadrovi. "Grafika" je 1977.godine imala 148 zaposlenih.

Eksploatacija nafte i gasa

Poslovima oko istraživanja, proizvodnje, pripreme i transporta nafte i gasa bavi se radna organizacija "Severni Banat".

U organizacionom pogledu ona pripada Radnoj organizaciji istraživanja i proizvodnje nafte i gasa "Nafta-gas" iz Novog Sada.

Prva strukturna bušenja na području Kikinde započeta su tokom drugog svetskog rata. Posle završetka rata prva dubinska bušenja obavljena su 1948. i 1949. godine. Značajni radovi u traganju za ovim sirovinama počinju sa 1957. godinom. Na području Kikinde eksploatacija nafte i gasa počela je 12.I.1963. godine. U okolini Mokrina gas se počeo eksploatisati 12.VIII 1967. godine.

Kikindsko naftonosno područje je najbogatije u Vojvodini. Na primer, 1977. godine u Vojvodini je proizvedeno 1.118.467 tona sirove nafte i 881.000 m³ zemnog gasa. Od toga je "Severni Banat" dao 538.210 tona ili 48,1 % nafte i 503.125.000 m³ ili 57,1 % zemnog gasa.

Broj zaposlenih se od 70 u 1963. godini povećao na 462 u 1977. godini.

Kikinda će uskoro dobiti još jedan industrijski kompleks. Naime, u izgradnji je Fabrika metanola i sirćetne kiseline. Kao sirovina koristiće se zemni gas.

Elektroprivreda

Na distribuciji električne energije i na izgradnji i održavanju elektroenergetskih objekata rade zaposleni u preduzeću Elektrodistribucija "Kikinda". Kada je 1957. godine formirana "Elektrovojvodina" - Novi Sad u Kikindi je osnovana jedna njena radna jedinica. Sa tim statusom i sa 58 zaposlenih poslovala je do 1962. godine, kada je reorganizacijom "Elektrovojvodine" ukinuta i pripojena radnoj jedinici u Zrenjaninu. Elek-

trodistribucija "Kikinda" kao osnovna organizacija udruženog rada "Elektrovojvodine" konstituisana je 1957.godine.

Najveći poslovi u dosadašnjem radu bili su vezani za rekonstrukciju elektroenergetskih objekata. Na realizaciji tih zadataka najveće teškoće su nastajale zbog nedostataka investicionih sredstava i nedovoljnog broja kvalifikovanih kadrova. Elektrodistibucija "Kikinda" imala je 1977.godine 66 zaposlenih.

* * *

Razvoj industrije je izazvao niz krupnih promena u Kikindi i okolnim naseljima. Navedimo samo najvažnije. Značajne promene su nastale kod stanovništva. Porast zapošljavanja u industriji izmenio je profesionalnu strukturu. Po broju zaposlenih Kikindjana industrija je sada vodeća delatnost, dok se poljoprivreda nalazi na drugom mestu. Ranije je taj odnos bio obrnut. Do toga je došlo zato što se jedan deo poljoprivrednika zaposlio u industriji. Sem toga, industrija je više nego bilo koja druga delatnost privukla slobodnu radnu snagu iz okolnih i udaljenijih mesta. Na taj način ona je doprinela povećanju broja stanovnika Kikinde putem useljavanja. Sa promenama strukture aktivnog stanovništva menjana je i struktura domaćinstava. Sada Kikinda ima najviše nepoljoprivrednih domaćinstava. Njih je 1971. bilo 79,7 %. Od toga su veliki deo činila ona domaćinstva koja su imala prihode od industrije.

Industrija ima uticaja i na druge delatnosti. Pre svega ona trgovinu snabdeva robom, a gradjevinarstvu i zanatstvu obezbedjuje krupne poslove. Industrija je dobrim delom doprinela i razvoju saobraćaja, u prvom redu drumskog, jer je za putovanje radnika iz drugih mesta trebalo izgraditi puteve i poboljšati

autobuski saobraćaj. Dalje, ona je uticala na otvaranje stručnih škola i na unapredjenje zdravstveno-socijalne delatnosti.

Najzad, industrija je doprinela i izmeni lika Kikinde i okolnih naselja. Sredstvima koja ostvaruje ova delatnost podignute su mnogobrojne proizvodno-poslovne, stambene i druge zgrade i komunalni objekti.

b) Poljoprivredne funkcije

Uticaj prirodnih i društvenih faktora na poljoprivredu

Poljoprivredna proizvodnja zavisi od delovanja prirodnih i društvenih faktora. Kako su oni uticali i utiču na razvoj poljoprivrede videće se iz narednog, kraćeg, pregleda njihovih osnovnih karakteristika.

Grupu prirodnih faktora čine geomorfološke, klimatološke, hidrološke, pedološke i fitogeografske karakteristike ovog područja.

U geomorfološkom pogledu hatar Kikinde se sastoji iz dve prirodne celine - lesne terase (breg) i aluvijalne ravni (ritovi). Apsolutne visine na lesnoj terasi se, uglavnom, kreću izmedju 81 i 84 m. Visine ritova se kreću izmedju 79 i 81 m, a najniži delovi (Mali rit) leže na 77 m.a.v. Ne uzimajući u obzir najvišu tačku na lesnoj terasi (Kindja 91 m.a.v.) i najniže delove ritova, razlike u relativnim visinama izmedju ova dva geomorfološka oblika u proseku iznose 5 m. Izmedju ovih dveju

celina postoje i druge razlike. Po svojim fizičko-hemijskim osobinama zemlje na lesnoj terasi su oceditije, plodnije, lakše za obradu i manje su ugrožene podzemnim vodama od onih u aluvijalnoj ravni. Zato za uzgajanje istih biljaka bolje uslove pružaju zemlje na bregu ili, pak, one u ritovima.

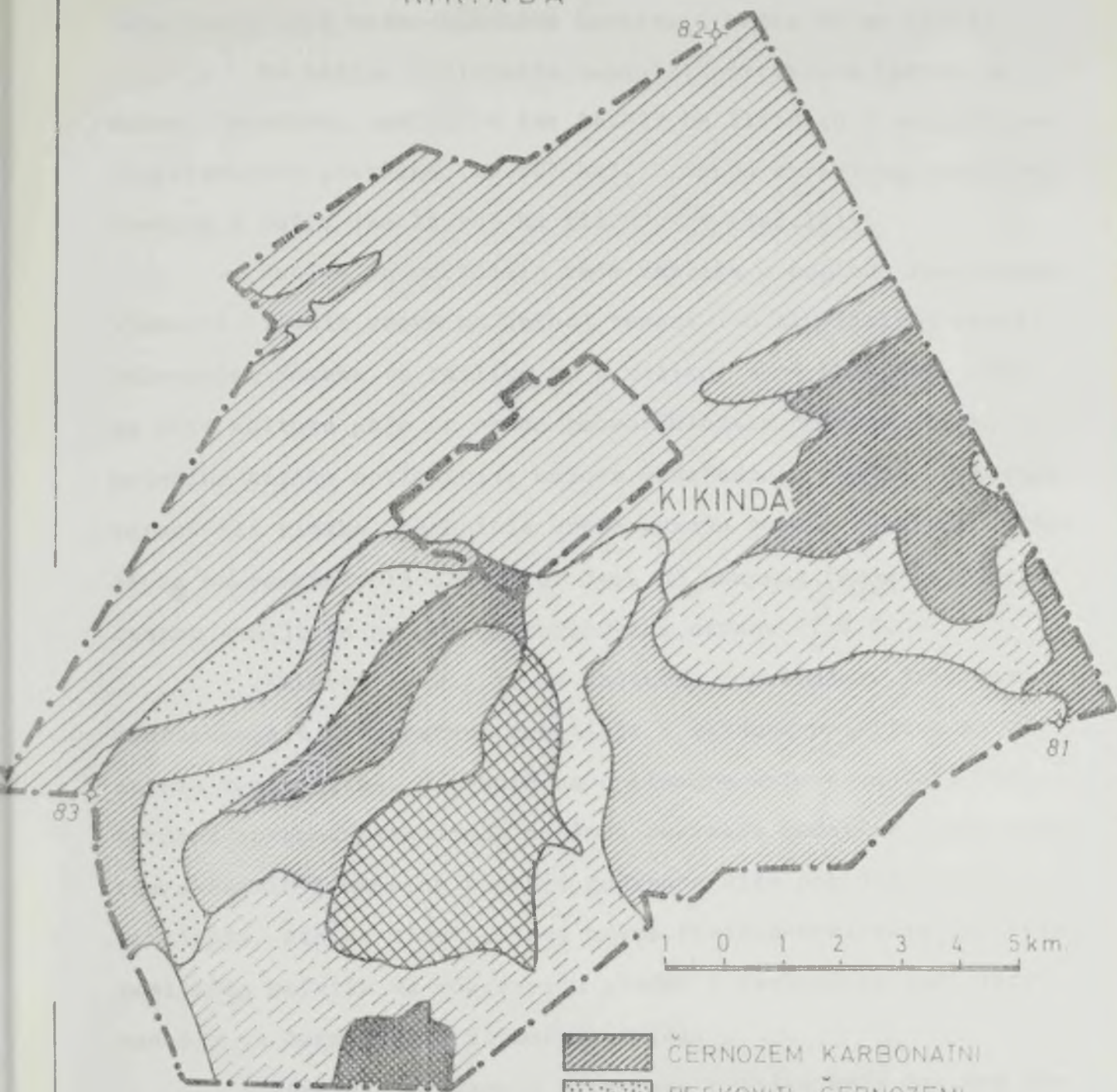
Vrednosti većine osnovnih klimatskih elemenata bliske su optimalnim vrednostima za mnoge poljoprivredne kulture. Godišnji prosek časova osunčavanja iznosi 2.133,4, a za vegetacioni period 1.500,4. U proseku najtopliji mesec je juli ($21,8^{\circ}\text{C}$), a najhladniji je januar ($-1,2^{\circ}\text{C}$). Srednja godišnja temperatura je $11,0^{\circ}\text{C}$. Prosečna temperatura vazduha za vegetacioni period iznosi $18,1^{\circ}\text{C}$. Prosečno trajanje mraznog perioda je 169 dana. Mrazni dani se, uglavnom, javljaju izmedju 30.oktobra i 16.aprila. Apsolutne ekstremne temperature iznose $39,0^{\circ}\text{C}$ (6.VII 1950), odnosno $-29,8^{\circ}\text{C}$ (23 i 24.I 1963.). Dominantni vetrovi su jugoistočni ($194^{\circ}/\text{oo}$) i severozapadni ($150^{\circ}/\text{oo}$). Dugotrajniji i jači jugoistočni vetrovi su štetni za ratarstvo, jer jako isušuju zemljište. Severozapadni vetrovi donose oblačnost i padavine. Prosečan broj tišina iznosi $112^{\circ}/\text{oo}$. U pogledu padavina ovo je najsušnije područje u Vojvodini. Godišnji prosek je 565,6 mm. Tokom vegetacionog perioda padne prosečno 321,9 mm ili 58,2 % od godišnje sume. Najkišovitiji je juni (74,5 mm), dok je mart sa 29,7 mm najsušniji (95).

Zbog konfiguracije terena podzemne vode ne leže na istoj dubini. Prosečna godišnja dubina njihovog nivoa na lesnoj terasi nalazi se na 5,5 do 6,0 m. U ritovima podzemne vode su na manjoj dubini, od 2,5 do 4,0 m. Zato su ovi delovi hatara pogodniji za gajenje kultura kojima više pogoduje vlažnije zemljište

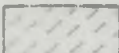

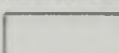
(povrće, kukuruz, suncokret, lucerka i druge). Posle izrazito vlažnih perioda u nekim godinama nivo podzemne vode se znatnije izdigne. Tada u ritovima dostigne visinu od 0,5 m ispod topografske površine, a u najnižim depresijama voda se pojavljivala i na površini zemljišta. Prokopavanjem Kikindskog kanala omogućeno je regulisanje nivoa podzemnih voda. Preko njega i sistemom sekundarnih kanala vrši se odvodnjavanje delova kikindskog hatara i hatara u drugim mestima. Ukupno se odvodnjava 200.000 ha. Posle drugog svet-skog rata, a do prokopavanja Kikindskog kanala, ritovi su u tri navrata bili ugroženi maksimalnim podzemnim vodama, i to: 1949, 1956. i 1963. godine. Posle toga visoke podzemne vode su se pojavile samo 1977. godine. U slivu Kikindskog kanala moguće je navodnjavati 25.401 ha. Medjutim, sada se navodnjava samo 4.880 ha, od toga u kikindskom hataru 3.560 ha. To su površine zapadno od Kikinde, uz sam Kanal, na kojima IPP "Banat" proizvodi povrće.

Kakvi se rezultati u poljoprivredi mogu postići umnogome zavisi od pedoloških tipova zemljišta. U tom pogledu kikindski hatar ima heterogenu strukturu. Zastupljeno je pet tipova zemljišta sa svojim varijetetima (Prilog 8). Srećna je okolnost što se na tri četvrtine hatara nalaze dva veoma plodna tipa zemljišta i njihovi varijeteti. To su černozem (karbonatni i peskoviti) i livadska crnica (karbonatna i sa znacima zaslanjivanja). Ova zemljišta imaju veoma dobre fizičko-hemijske osobine: debeo humusni horizont, bogata su humusnim materijama, imaju dobar vodno-vazdušni režim i pogodna su za svestranu obradu. Od ostalih tipova zastupljeni su ritska crnica (peskovita), ritska smonica (zaslanjena) i manje površine pod zabarenim aluvijalnim zemljištem. Ritske crnice i smonice imaju veliku potencijalnu plodnost. Po mehaničkom sastavu spadaju u glinovito-ilovasta zemljišta.

Prilog 8. - PEDOLOŠKA KARTA HATARA
KIKINDA

 ČERNOZEM KARBONATNI
 PESKOVITI ČERNOZEMI

- ČERNOZEM I LIVADSKA CRNICA
- LIVADSKA CRNICA KARBONATNA
- LIVADSKA CRNICA SA ZNACIMA ZASLANJIVANJA
- RITSKA CRNICA PESKOVITA KARBONATNA I BEZKARBON
- RITSKE CRNICE I SMONICE ZASLANJENE
- ALUVIJUM ZABAREN, SLABO ZASLANJEN

Zato imaju loše vodno-vazdušne osobine i teška su za obradu.

Po načinu korišćenja zemljišta struktura hatara je dobra. Obradivog zemljišta ima 16.427 ha ili 95,0 % ukupnih poljoprivrednih površina (16.837 ha). U fondu obradivog zemljišta oranica i bašta ima 15.997 ha ili 97,4 % (Tab.18).

Ranije su postojale veće razlike u pogledu rasprostranjenosti biljnih vrsta na lesnoj terasi i u aluvijalnoj ravni. Delovanjem čoveka te razlike su u velikoj meri ublažene. Sada se iste kulture gaje na obema geomorfološkim celinama. Ipak, za pojedine biljke optimalnije uslove obezbeđuju zemlje na lesnoj terasi ili ritske. Samonikle vrste nemaju gotovo nikakvog značaja za savremenu poljoprivredu. Jer, od ukupnog fonda poljoprivrednog zemljišta na obradive površine otpada 97,6 %.

Kukuruz se uzgaja na najvećim površinama. Broj časova osunčavanja i temperature zemljišta i vazduha približne su optimalnim vrednostima. U odnosu na optimalne uslove najveću deficitarnost tokom vegetacionog perioda pokazuju padavine. Zato kukuruzu sušnim i umereno vlažnim godinama više pogoduju vlažnija zemljišta. Što se tiče zahteva prema fizičko-hemijskim osobinama zemljišta najviše mu odgovaraju plodna i rastresita zemljišta, kao što su černozemi i livadska crnica.

Pšenici odgovaraju klimatske prilike koje ima ovo područje. Od zemljišta najviše odgovaraju černozemi i livadske crnice. Dobro uspeva i na ritskim crnicama i smonicama, ukoliko nisu ugrožene podzemnim vodama.

Suncokret zahteva oko 300 mm padavina i sumu temperatura od 2.850 °C. Sasvim bliske vrednosti ima i Kikinda. Podjednako dobro uspevaju i ranostasne i kasnostasne sorte. Za suncokret su

Tablica 18 - Poljoprivredne površine u katastarskoj opštini Kikinda prema kategorijama korišćenja zemljišta u 1975.godini (82)

Kategorija korišćenja zemljišta	Ukupne površine		Društveni sektor		Privatni sektor	
	u ha	u %	u ha	u %	u ha	u %
1. Obradive površine:						
Oranice i bašte	15.997	95,0	6.596	92,2	9.401	97,1
Voćnjaci	109	0,7	62	0,7	47	0,5
Vinogradi	293	1,7	87	1,2	206	2,1
Livade	28	0,2	25	0,3	3	0,0
Ukupne obradive površine	16.427	97,6	6.770	94,6	9.657	99,7
2. Neobradive površine:						
Pašnjaci	159	0,9	149	2,1	10	0,1
Bare i trstici	58	0,3	48	0,7	10	0,1
Sume	193	1,1	189	2,6	4	0,0
Ukupne neobradive površine	410	2,4	386	5,4	24	0,2
Ukupne poljoprivredne površine	16.837	100,0	7.156	100,0	9.681	99,9

najbolja zemljišta černoze i livadske crnice. Uz dobru agrotehniku i povoljne vremenske prilike daje visoke prinose i sa ritskih crnica, smonica i zaslanjenih zemljišta.

Šećernoj repi odgovaraju toplotne prilike i broj časova osunčavanja. Jedino ima veće zahteve prema visini padavina (oko 390 mm), jer okolina Kikinde u vegetacionom periodu prosečno ima 322 mm. Za postizanje što većih prinosa potrebno je navodnjavanje. Fizičko-hemijska svojstva černoze i livadskih crnica najviše joj odgovaraju. Uspeva i na obradivim površinama pod ostalim tipovima i varijetetima.

Prirodni uslovi kikindskog područja pogoduju za gajenje i drugih kultura, na primer, strnih žita (ječma, ovsa i raži), soje, povrća, lucerke, industrijske paprike, duvana i drugih. Od ovih kultura više se uzgajaju ječam, soja i povrtarske biljke.

Za voće i vinovu lozu najpogodnije zemljište je peskoviti černoze.

Iz izloženih najbitnijih karakteristika prirodnih faktora i zahteva pojedinih kultura prema klimatskim prilikama i zemljištu može se zaključiti da postoje veoma dobri uslovi za poljoprivrednu proizvodnju.

Društvene intervencije u oblasti poljoprivrede započete su eksproprijacijom zemljišta izbeglih nemačkih porodica i saradnika okupatora, konfiskacijama imovine veleposednika i sprovođenjem prvog i drugog Zakona o agrarnoj reformi. Na taj način je utvrđeno pravo vlasništva na zemlju i promenjena je posedovna struktura. Od tada u poljoprivredi postoje dva sektora - privatni i društveni (poljoprivredna dobra, seljačke radne zadruge, zemljoradničke zadruge opšteg tipa i poljoprivredne mašinske stanice). Ne ulazeći u hronologiju događaja u vezi sa nastajanjem

i poslovanjem poljoprivrednih organizacija konstatovaćemo samo da su one prošle kroz različite vidove organizacionog transformisanja. Najzad, 1975. godine integracijom društvenog sektora poljoprivrede u kikindskoj opštini, izuzimajući Vodoprivredno preduzeće "Gornji Banat", i prehrambene industrije, formiran je velik agroindustrijski kompleks Industrijsko-poljoprivredno preduzeće "Banat". Ono je sada nosilac poljoprivredne proizvodnje ne samo u oblasti društvenog sektora nego uopšte.

Kikindska poljoprivreda je u posleratnom periodu prošla kroz sve faze koje su karakterisale razvoj ove grane u čitavoj zemlji. Zbog prioriternih zadataka u razvoju bazične industrije, do sredine šeste decenije, poljoprivredi nije pridavan veći značaj. Za tih desetak godina poljoprivreda je bila opterećena velikim obavezama prema društvu, te o nekim značajnim investicionim ulaganjima u njen razvoj nije ni bilo govora. Za sve ovo vreme zadržan je tradicionalni ili ekstenzivni način obrade zemlje. Zato je ukupna proizvodnja sporo rasla. Cene poljoprivrednih proizvoda nesrazmerno su bile niske u poredjenju sa cenama industrijske robe. Sve je to uticalo na slabu akumulativnu moć ove privredne grane. Njen položaj počeo se postepeno popravljati tek od 1957. godine, zahvaljujući povoljnijem tretmanu u sklopu opšteg razvoja privrede zemlje.

Od tada pa nadalje poljoprivredne mašine postupno smanjuju udeo čoveka i radne stoke u obradi zemlje. Mašinskom obradom brže i kvalitetnije se obavljaju poslovi, što je jedan od uslova za postizanje većih prinosa. Pored toga, unapredjenju poljoprivrede doprineo je i stručni kadar i primena rezultata nauke. U 1967. godini Kikinda je imala 86 agronoma, odnosno jednog

Tablica 19 - Broj važnijih poljoprivrednih mašina na 1000 ha obradivih površina u Vojvodini i kikindskoj opštini

1975. i u Kikindi 1978. godine

Vrste	SAP Vojvodina		Opština Kikinda		Kikinda	
	društveni sektor	privatni sektor	društveni sektor	privatni sektor	društveni sektor	privatni sektor
Traktori	1,8	3,0	1,5	1,8	3,0	3,6
Kombajni	0,9	0,2	0,8	0,2	1,1	0,4
Sejačice	0,8	1,2	0,7	0,8	0,9	1,0
Plugovi	1,4	2,9	1,0	1,9	1,0	3,0

na 200,0 ha obradivih površina. Individualni sektor je 1978. godine ostvario prosečnu potrošnju mineralnih đubriva 265 kg/ha, a društveni čak 882 kg/ha. Od ostalih mera povećavanju prinosa doprinosi setva visokorodnih sorti i korišćenje hemijskih preparata. Svim tim merama prinosi nekih kultura su udvostručeni. Porast potrošnje mesa i mlečnih proizvoda uticao je na inteziviranje stočarske proizvodnje. Izmenjen je rasni sastav stoke i prišlo se stajskom uzgoju koji obezbedjuje brži prirast i kvalitetniju proizvodnju. U tu svrhu stočarska proizvodnja u društvenom sektoru odvija se na moderno opremljenim farmama, a i mnogi individualni proizvođači koji su se trajnije opredelili za uzgoj stoke raspolazu sa savremenim objektima za tov.

Razvoj prehrambene industrije u Kikindi, Zrenjaninu, Senti i Novoj Crnji izmenio je setvenu strukturu. U znatnoj meri je zastupljena proizvodnja sirovina biljnog porekla: šećerna repa, suncokret, soja i razno povrće.

Osnovna organizacija udruženog rada "Kooperacija" pri

Industrijsko poljoprivrednom preduzeću "Banat" ostvaruje saradnju sa individualnim proizvođačima u ratarstvu i stočarstvu. Obezbedjuje im reprodukcioni materijal, vrši im raznovrsne usluge i otkupljuje proizvode. Fabrika za konzerviranje voća i povrća "Prima" ima stalne kooperantske odnose sa proizvođačima oba sektora.

Prokopavanjem Kikindskog kanala i mreže sporednih omogućeno je odvodjenje suvišnih voda. Kanalska mreža pruža uslove i za navodnjavanje, ali se oni u nedovoljnoj meri koriste.

Poboljšanje saobraćajnih prilika i bolje povezivanje trgovine sa potrošačkim centrima i izvoz hrane na inostrano tržište potstaklo je robnu proizvodnju.

Komasacijom je izvršena koncentracija zemljišnog fonda društvenog sektora u velike komplekse. Na taj način su stvoreni uslovi za racionalnije korišćenje mehanizacije, za upotrebu poljoprivredne avijacije u obavljanju odredjenih poslova i za setvu velikih površina pod monokulturama.

Pored stalno zaposlenih, za sezonske poslove se angažuje dopunska radna snaga. Za nju najviše poslova obezbedjuje IPP "Banat". Sem sa teritorije kikindske opštine, sezonci dolaze iz sela leskovačke, vlasotinačke, vranjske i gnjilanske opštine. Iz ove četiri opštine IPP "Banat" je 1977. godine imao 203 sezonska radnika.

Ratarstvo

Imajući u vidu da je privredna struktura Kikinde izmenjena, da je povećan broj stanovnika, da je došlo do bitnih promena u profesionalnoj strukturi, u strukturi domaćinstava

prema izvorima prihoda i do porasta ličnog i opšteg standarda, razmotrićemo da li ratarstvo obezbedjuje dovoljne količine hrane za stanovnike i za ishranu stočnog fonda. Za to će nam poslužiti najnoviji raspoloživi podaci o biljnoj proizvodnji u 1977. godini. Naročite svrhe za iznošenje starijih podataka nema, jer se poslednjih godina setvena struktura nije bitno menjala.

Pšenica je najvažnija sirovina za dobijanje ljudske hrane biljnog porekla. Ona je, ne tako davno, i po površinama i po ukupnoj proizvodnji bila prva ratarska kultura. Sada više to nije. Na njen račun povećane su površine pod rentabilnijim kulturama. Ali, zahvaljujući intenzivnom načinu obrade zemlje i visokorodnim sortama kikindsko ratarstvo daje značajnu proizvodnju pšenice. U tome prednjači društveni sektor. Jer, u svim fazama procesa proizvodnje pšenice moguća je upotreba mašina, kojih društveni sektor ima u dovoljnom broju. Zato IPP "Banat" svake godine pšenicom zaseje blizu polovine svojih oraničnih površina u kikindskom hataru.

Nasuprot tome, na parcelama individualnih gazdinstava pšenica zahvata samo oko 10 % oranica. Oba sektora su zajedno 1977. godine sa 3.937 ha ostvarila ukupan prinos od 20.384 tone pšenice (Tab.20). Od toga je merkantilne proizvedeno 18.098 tona, a sa 396 ha društvenog sektora dobijeno je 2.286 tona semenske pšenice (78).

Godišnja potrošnja pšenice po stanovniku iznosi oko 2 mc. Na osnovu ovog podatka i procenjenog broja stanovnika u 1977. godini (42.000 stanovnika) izlazi da se potrošnja Kikindjana kreće oko 8.400 tona godišnje. Kako je Kikinda 1977. godine proizvela 9.698 tona ili 53,6 % više merkantilne pšenice od sopstvenih potreba, ova razlika je bila dovoljna za ishranu još

Tablica 20 - Proizvodnja biljne hrane za ishranu ljudi u 1977.godini

Vrsta proizvoda	Društveni sektor			Privatni sektor			Ukupno	
	požete površine u ha	proizvedeno		požete površine u ha	proizvedeno		požete površine u ha'	Proizve- deno to- na
		mc/ha	tona		mc/ha	tona		
1. Žita								
Pšenica merkantilna	2.545	53,5	13.616	996	45,0	4.482	3.541	18.098
Pšenica semenska	396	57,7	2.286	-	-	-	396	2.286
2. Povrće								
Grašak zeleni	190	44,6	847	-	-	-	190	847
Boranija	80	22,9	183	-	-	-	80	183
Paprika	32	126,4	405	-	-	-	32	405
Paradajz	11	275,5	303	140	275,5	1.757	151	2.060
Krompir	4	135,0	54	87	154,4	1.343	91	1.397
Ostalo povrće	16	-	-	175	-	-	191	-

48.490 stanovnika.

Kukuruz je osnovna hrana u savremenoj ishrani stoke i najrasprostranjenija ratarska kultura. U setvenoj strukturi individualnog sektora zauzima najveće površine, prosečno godišnje oko 50 % oranica. Što je kukuruz na parcelama privatnih gazdinstava dominantna kultura ima nekoliko razloga. Jedan od njih je što individualni poljoprivrednici raspolažu sa najvećim stočnim fondom, za koji je potrebno proizvesti dovoljne količine hrane. Drugi razlog je što kukuruz daje znatno veće prinose od pšenice, ječma i drugih žita. Najzad, on ima veću cenu i više se traži kao roba.

U društvenom sektoru poljoprivrede kukuruz se manje proizvodi. Osnovni razlog je što njegova proizvodnja zahteva veće angažovanje radnika i mehanizacije, a to poskupljuje proizvodnju. Zato se merkantilni kukuruz, uglavnom, proizvodi za potrebe ishrane stočnog fonda IPP "Banat", a ne za tržište u širem smislu.

Na površinama privatnog sektora kukuruz je 1977. godine zauzimao 4.573 ha ili 48,6 % oranica. Iste godine društveni sektor je imao 1.086 ha ili 16,5 % oraničnih površina, s tim što je merkantilnog bilo na 620 ha a semenskog na 466 ha. Merkantilnog kukuruza društveni i privatni sektor su proizveli 29.577 tona. Površine pod semenskim kukuruzom dale su proizvodnju od 926 tona. Veći tržišni viškovi se ostvaruju iz proizvodnje privatnog sektora.

Do 2.000 ha u privatnom i 600 do 800 ha u društvenom vlasništvu koriste se za proizvodnju ječma, lucerke, silažnog kukuruza, ozime zelene mase i drugog stočnog bilja. Samo deo proizvodnje ječma koju ostvaruju individualni proizvođači namenjen

Tablica 21 - Proizvodnja stočne hrane i industrijskih biljaka u 1977.godini

Vrsta proizvoda	Društveni sektor			Privatni sektor			Ukupno	
	požete površine u ha	proizvedeno		požete površine u ha	proizvedeno		požete površine u ha	Proizve- deno tona
		mc/ha	tona		mc/ha	tona		
1. Stočna hrana								
Kukuruz merkantilni	620	67,7	4.197	4.573	55,5	25.380	5.193	29.577
Kukuruz semenski	466	19,9	926	-	-	-	466	926
Ječam	422	32,4	1.367	847	33,0	2.795	1.269	4.162
Lucerka	232	71,9	1.668	1.128	68,8	7.761	1.360	9.429
Kukuruz silažni	37	230,8	854	-	-	-	37	854
2. Industrijske biljke								
Suncokret	530	28,1	1.489	940	24,8	2.331	1.470	3.820
Šećerna repa	683	453,6	30.981	188	405,0	7.614	871	38.595
Soja	263	21,1	555	-	-	-	263	555

je tržištu.

U ratarskoj proizvodnji značajno mesto pripada industrijskim biljkama. Na njihovu zastupljenost u setvenoj strukturi utiču potražnja tržišta, relativno dobre cene i dosta slobodnih oraničnih površina koje ostaju nezasejane drugim kulturama. Industrijskim biljkama se zaseje 1.500 do 1.800 ha oranica u društvenom i oko 1.100 ha u privatnom sektoru.

Suncokret je najzastupljenija industrijska biljka. Poslednjih godina njime se zaseje približno 10,0 % oranica društvenog sektora i isto toliko privatnog. Ukupne površine iznose oko 1.500 ha, s tim što od toga broja više otpada na oranice privatnog sektora. Nove hibridne sorte daju prinos između 22 i 28 mc/ha. Celokupnu proizvodnju otkupljuje Fabrika ulja "Dijamant" iz Zrenjanina.

Šećerna repa je po površini na kojoj se proizvodi druga industrijska biljka. Približno se gaji na 1.000 ha. Četiri petine proizvodnje daje društveni sektor. Privatni sektor je manje proizvodi zbog problema oko transporta do šećerana. Proizvodjači isporučuju šećernu repu fabrikama u Senti i Zrenjaninu.

Soja se gaji na manjim površinama. Uglavnom je proizvodi društveni sektor. Otkupljuje je Fabrika ulja "Banat" iz Nove Crnje.

Ostale industrijske biljke su slabo zastupljene.

Povrtarske biljke zauzimaju značajno mesto u ishrani ljudi. Povoljni prirodni uslovi, veliki broj potrošača i potrebe preradivačke industrije Kikinde doprineli su da se od naturalne predje na robnu proizvodnju. Raznovrsnim povrćem godišnje se zaseje 700 do 800 ha oranica i bašta. Najviše se proizvodi grašak,

paradajz, boranija, krastavci, krompir i paprika. Na manjim površinama još se proizvode: pasulj, crni luk, kupus, mrkva, celer, plavi patlidžan, feferona i cvekla. Prema raspoloživim podacima (Tab.20) samo pet povrtarskih kultura je u 1977.godini dalo proizvodnju od 4.892,5 tone. Jasno je, međjutim, da su stvarne proizvedene količine veće. Ali, kolike su one bile nije nam poznato zbog nedovoljno preciznog iznošenja statističkih podataka.

Prema podacima o prosečnoj potrošnji svežeg povrća (26,256) izlazi da proizvodnja krompira podmiruje potrebe Kikinde i da značajnijih viškova nema. Graška, boranije, paradajza i paprike proizvedeno je oko 3.500 tona (Tab.20). Od ove količine preostaju znatniji viškovi, jer Kikindjani potroše oko 2.100 tona svežeg povrća. Razlika između proizvodnje i potrošnje (1.400 tona) je tolika da bi se tim povrćem mogle zadovoljiti potrebe 28.000 stanovnika. Ove količine se koriste kao sirovina za industrijsku proizvodnju hrane i za spremanje zimnice u domaćinstvima.

Bostan se ne proizvodi u dovoljnim količinama. Njime Kikindjane u velikoj meri snabdevaju proizvođači iz Novog Miloševa, pa čak i iz Farkaždina i Perleza.

Voćarstvo Kikinde ne daje proizvodnju koja može da podmiri potrebe njenog stanovništva. Na 47 ha u privatnom i 36 ha u društvenom vlasništvu proizvede se oko 500 tona raznog voća. Ta količina predstavlja samo petinu potreba. Zato u snabdevanju grada voćem učestvuje trgovinska mreža, zatim proizvođači iz okolnih sela i iz Horgoša, Subotice i uže Srbije.

Vinogradarstvom se bave samo individualni proizvođači. Sa 206 ha vinograda oni proizvedu oko 1.000 tona groždja. Kada bi se groždje koristilo samo kao hrana onda bi proizvedene koli-

čine bile dovoljne za kikindsko stanovništvo. Ali, najveći deo groždja ostaje u domaćinstvima koja ga proizvode. Manji deo se troši za ishranu. Ostale količine se prerade u vino i rakiju. Zato Kikindu groždjem mahom snabdevaju proizvođači iz Horgoša, Subotice, Idjoša, Mokrina i Bašaida.

Semensku robu proizvodi Industrijsko-poljoprivredno preduzeće "Banat". U tu svrhu godišnje se koristi nekoliko stotina hektara oranica. Od toga su najveće površine pod semenskom pšenicom, kukuruzom i ječmom. Sa manjih površina dobija se seme šećerne repe, graška, lucerke i još nekih biljaka.

Organizovanjem proizvodnje, otkupom, preradom i prometom semenske robe bavi se "Agroseme" iz Kikinde, koje posluje kao osnovna organizacija udruženog rada IPP "Banat". Raspolaže sa novim objektima i uređajima koji služe za doradu i uskladištenje semena. Ima 80 zaposlenih (1977). "Agroseme" je 1977. godine ostvarilo promet od 19.021 tone raznog semena. Ovom robom snabdeva poljoprivredne proizvođače iz dvadesetak vojvodjanskih opština i aleksandrovačku, pečku i podujevsku. Izvesne količine semena izvozi u Sovjetski Savez i DR Nemačku.

Stočarstvo

Hrana animalnog porekla obezbeđuje se iz stočarske proizvodnje. Isključivo je zastupljen štalski način stočarenja. Za njega postoje dobri uslovi, jer iz ratarske proizvodnje mogu da se obezbede dovoljne količine stočne hrane.

Vodeće mesto u stočarskoj proizvodnji ima tov svinja. Proizvođači oba sektora godišnje isporuče tržištu između trideset i četrdeset hiljada tovljenika. Broj svinja u tovu varira

u zavisnosti od potražnje tržišta i cena. Od ukupne godišnje produkcije oko dve trećine utove individualni proizvođači. Po podacima za 1977.godinu proizvođači iz privatnog i društvenog sektora isporučili su klaničnoj industriji 32.365 komada utovljenih svinja ili 3.236 tona žive vage. Nakon klanja dobijena težina u polutkama iznosila je 2.654 tone, a težina čistog mesa 1.062 tone.

Izneti podaci ne pružaju pravu sliku o stvarnom tovu. Jer, statistikom nije obuhvaćen broj svinja koje poljoprivredna, mešovita i nepoljoprivredna domaćinstva tove za lične potrebe. Pouzdano se može smatrati da se na taj način svinjskim mesom snabdeva bar polovina kikindskog stanovništva.

Svrha tova junadi isključivo je vezana za tržište. Godišnje se utovi oko 2.200 do 2.500 grla, čija se ukupna težina kreće između 990 i 1.125 tona. Klanjem ovolikog broja junadi dobija se 585 od 650 tona u polutkama, odnosno 468 do 520 tona čistog mišićnog tkiva.

Mleko se proizvodi u dovoljnim količinama. Oko 800 muznih krava u privatnom i oko 300 u društvenom sektoru daju 4.818 000 litara mleka godišnje. Kikindjani približno potroše 3.270 000 litara. Preostalih oko 1.550 000 litara preradjuje se u mlečne proizvode. Individualni proizvođači manji deo proizvodnje mleka zadržavaju za kućne potrebe. Veći deo prodaju direktno potrošačima, a samo manji deo isporučuju Mlekari u Kikindi. Od njih je 1977.godine otkupljeno svega 113.771 litar (78,80). Iste godine od društvenog sektora je otkupljeno 1.261 415 litara (78,79).

Proizvodnja živinskog mesa i jaja nema robni karakter.

Ona se obavlja u poljoprivrednim i mešovitim domaćinstvima, ali i u nekim nepoljoprivrednim. Pretežno se proizvodi za sopstvene potrebe. Ipak, ima i nešto tržnih viškova, ali oni nisu dovoljni za podmirenje svih potreba.

Što se tiče priplodnog fonda i populacije u svinjarstvu i govedarstvu pouzdani podaci postoje samo za društveni sektor stočarstva. Iznaćemo podatke za 1977. godinu. Po prosečnom godišnjem brojnom stanju bilo je 803 priplodne krmače, 213 nazimica i 36 nerastova. Oprašeno je 17.658 prasadi, odnosno 22 komada po jednoj krmači. Prosečan godišnji broj priplodnih krava iznosio je 401. One su otelile 313 teladi. Priplodnih junica je bilo 244 (78).

* * *

Najzad, o poljoprivredi ovoga grada može se zaključiti sledeće. Kikinda je bila i ostala jak agrarni centar, kao i većina drugih vojvodjanskih gradova. I pored smanjenja površine hartara, odnosno pripajanja 9.523,0 ha zemlje katastarskoj opštini Banatske Topole, kao i velikog smanjenja broja aktivnih poljoprivrednika, iz savremene ratarske i stočarske proizvodnje ostvaruju se potrebne količine osnovne hrane biljnog i animalnog porekla. Ratarstvo i stočarstvo daju znatne viškove hrane, na primer, pšenice, povrća, kukuruza, ječma i mesa. U nedovoljnim količinama se proizvodi živinsko meso, jaja, voće, groždje i bostan. Za proizvodnju biljne hrane koristi se oko 80,0 % obradivog zemljišta. Na preostalim 20,0 % ili oko 3.000,0 ha gaji se industrijsko bilje. Iz ratarske i stočarske proizvodnje dobija se niz sekundarnih proizvoda. Oni se koriste za ishranu stoke (mekinje, melasa, list i

glava šećerne repe, suncokretova pogača, urodica itd.) i kao industrijske sirovine (koža, slama, stabljika suncokreta).

U odnosu na broj aktivnih lica koja zapošljava, poljoprivreda je druga privredna grana Kikinde. U njoj radi svaki peti aktivan Kikindjanin (Tab.42). To mesto poljoprivredi pripada i kada se kao pokazatelj za rangiranje značaja privrednih delatnosti uzme dohodak (Tab.22).

Tablica 22 - Učešće poljoprivrede u dohotku privrede

Kikinde (81)

Godina	Dohodak privrede		Dohodak poljoprivrede		Dohodak industrije i rudarstva	
	u 000 din.	u %	u 000 din.	u %	u 000 din.	u %
1976.	1,616.211	100,0	453.026	28,0	768.183	47,5
1977.	2,219.500	100,0	577.052	26,0	1,137.729	51,2

Iz Tab.22 se vidi da je u 1976. i 1977.godini poljoprivreda ostvarila samo nešto više od jedne četvrtine ukupnog dohotka privrede Kikinde. Dalje, učešće poljoprivrede u dohotku grada znatno je manje od industrije. Na primer, u 1977.godini poljoprivreda je imala upola manji dohodak u odnosu na dohodak koji je iste godine ostvarila industrija. Osnovni razlog tome je neusklađenost cena poljoprivrednih i industrijskih proizvoda. Naime, cene poljoprivrednih proizvoda su dosta niže, pa je zato ova grana privredjivanja manje akumulativna.

Privatni sektor u dohotku poljoprivrede učestvuje znatno više od društvenog. Odnos njihovog učešća pokazuju sledeći podaci. U 1976.godini privatni sektor je ostvario dohodak od 308.228 000

(68,0 %), a društveni 144.798 000 dinara ili 32,0 %. Za 1977. godinu te vrednosti su 458.460 000 (79,4 %) i 118.592 000 (20,6 %).

c) Z a n a t s k e f u n k c i j e

Kikindsko zanatstvo je izgubilo nekadašnji značaj. Na njegovo raslojavanje uticalo je više faktora. U najvažnije spada ju razvoj industrije i trgovine. Ali, tome su doprinele i velike promene do kojih je došlo u poljoprivredi. Kikindi je ranije, dok je imala više karakter agrarnog grada, bilo potrebno i razvijeni je zanatstvo. Poljoprivredna domaćinstva su bila najveći potrošači zanatskih proizvoda i najveći korisnici usluga. Sa smanjenjem broja poljoprivrednika i poljoprivrednih domaćinstava opadao je i broj zanatlija (opančari, ćurčije, kačaničari, korpari, bačvari itd.) i zanatskih radnji. S druge strane, promene u načinu obrade zemlje doprinele su smanjivanju broja radne stoke i nekih sredstava za rad. U vezi s tim pojedini zanati sve su manje bili potrebni, kao kovački, potkivački, kolarski, sarački, užarski i drugi. Zbog sve manjeg broja poslova pojedine zanatlije nisu uspevale da ostvare prihode koji bi bili dovoljni za poreske obaveze i egzistenciju domaćinstva, pa su morale zatvoriti radnje. Većina takvih zanatlija prešli su u društveni sektor zanatstva i u industriju. Drugi su potražili izvore prihoda u ostalim delatnostima, a neki su otišli na rad u inostranstvo.

Društveni sektor zanatstva razvijao se kroz nekoliko oblika organizovanja zanatlija. Posle rata su formirane: državne zanatske radnje, zatim zanatske preradjivačko-proizvodjačke i druge uslužne zadruge, pa zanatske radionice zemljoradničkih i seljačkih radnih zadruga i zanatske radionice društvenih orga-

nizacija. Od njih su vremenom neke postale industrijska preduzeća, izvestan broj je rasformiran, a od nekih zanatskih radnji, zadruga ili radionica potiče većina sadašnjih zanatskih preduzeća.

Tablica 23 - Broj zaposlenih u društvenom i privatnom sektoru zanatstva

Godine	1953.	1961.	1971.	1977.
Broj zaposlenih	1.112	1.132	1.251	989

Podaci tri popisa (1953,1961,1971) pokazuju da je broj zaposlenih u zanatstvu veoma sporo rastao (Tab.23). Medjutim, učešće radne snage u zanatstvu prema broju aktivnih lica, iskazano u relativnim brojevima, izmedju prve dve godine bilo je u opadanju, a izmedju poslednje dve u stagnaciji (Tab.42). Nakon poslednjeg popisa evidentna je tendencija smanjivanja broja zanatlija*. Izmedju 1971. i 1977. godine više je zatvoreno nego što je otvoreno privatnih radnji. Zaposlenih u zanatstvu 1977. bilo je za 21,0 % manje nego 31.III 1971. Dok je broj individualnih zanatlija u stalnom opadanju u društvenom sektoru je od 1971. pa zaključno sa 1975. godinom stagnirao, a u 1976. i 1977. pokazuje tendenciju sporijeg povećanja. Evo nekoliko podataka o kretanju broja individualnih zanatlija poslednjih godina: 1970. je bilo 229, 1974. 175, a 1977. svega 143. Od 989 zaposlenih 1977. u društvenom sektoru je radilo 85,5 %.

* U podatke za 1977.godinu nisu uključeni pomoćni radnici u privatnom sektoru zanatstva.

Nerazvijeno zanatstvo već dosta dugo predstavlja ozbiljan problem za Kikindu. Jer, sa stalnim povećanjem stanovništva i njihovog ličnog standarda, kao i sa stambeno-komunalnom izgradnjom i razvojem privrede iz godine u godinu se javljaju sve veće teškoće zbog deficita zanatlija. Primera radi spomenimo da je 1977. jedan privatni zanatlija opsluživao u proseku oko 294 stanovnika. Ako se ovome doda da se sve veći broj zanatlija opredeljuje za dopunski rad u zanatstvu /četvoročasovni rad/ može se zaključiti u kolikoj se meri to manifestuje na sporost u pružanju usluga i na kvalitet robe i obavljenih usluga.

Ovome treba dodati da i agrarno zaledje ima slabo razvijeno zanatstvo. Deficitarnost je izražena kako u pogledu broja zanatskih radnji i zanatlija tako i u vrstama zanata. Svih devet mesta su početkom 1979. godine imala svega 56 registrovanih zanatskih radnji (Mokrin 15, Rusko Selo 12, Sajanj 11, Bašaid 8, Idjoš 3, Nakovo 3, Banatsko Veliko Selo 2, Novi Kozarci 1 i Banatska Topola 1). Kakvo je stanje u zanatstvu ovih mesta može se zaključiti iz činjenice da nisu zastupljeni oni zanati koji su sada najtraženiji, s obzirom na savremeni način stanovanja, na opremljenost domaćinstava električnim uređajima, na broj motornih vozila, na odevanje itd. Tako, na primer, uopšte nema vodoinstalaterskih, električarskih, limarskih, preciznomehaničarskih, automehaničarskih, autolimarskih i staklorezačkih radnji. Zato većinu zanatskih proizvoda i usluga stanovnici ovih sela moraju da traže u Kikindi.

Slab interes mladih za individualno zanatstvo doveo je do situacije da se ovim poslovima sada pretežno bave starija lica. Njihova prosečna starost, prema jednoj analizi Udruženja samostalnih zanatlija, kreće se između 48 i 50 godina.

Ni što se tiče lokacije zanatskih radnji stanje nije dobro. Većina se nalazi u užem i nešto širem centru grada. Ostali delovi grada gotovo da su bez zanatskih radnji.

Zbog svega napred izloženog SO Kikinda, kroz poreske olakšice i smanjenja stopa doprinosa opštinskim samoupravnim interesnim zajednicama, pokušava da poboljša stanje samostalnog zanatstva. S tim ciljem 1975. je osnovana i štedno-kreditna zajednica. Ona obezbeđuje kredite za nabavku opreme, repromaterijala i za radove na uredjenju radnji.

Zanatstvo Kikinde je u strukturi dohotka privrede 1976. i 1977. godine učestvovalo sa 127.036 000 (7,9 %), odnosno sa 140.006 000 dinara ili 6,3 %.

Tablica 24 - Dohodak zanatstva Kikinde u 1976. i 1977. (81)

Ukupno i po sektorima	1976.		1977.	
	u 000 din.	u %	u 000 din.	u %
Ukupno	127.036	100,0	140.006	100,0
Društveni sektor	92.055	72,5	101.123	72,2
Privatni sektor*	34.981	27,5	38.883	27,8

U pogledu odnosa dohotka dva sektora društveni je u obe godine (Tab.24) ostvario za nešto više od 2,5 puta veći dohodak od privatnog.

Proizvodno zanatstvo

U oblasti društvenog sektora proizvodnim zanatstvom se

* Privatnom sektoru zanatstva uračunat je dohodak prevoznika, ugostitelja i lica koja traktorima i drugim mašinama vrše usluge.

bavi samo jedno preduzeće. To je Radna organizacija za proizvodnju modne obuće "Sloga".

Obučarsku zadrugu "Sloga" osnovalo je 1935.godine sedam obučarskih radnika. Zadruga je 1946.godine imala 19 zaposlenih. Od 1954. posluje kao privredna radna organizacija. Te godine u njoj je radilo 46 radnika. Postepenom modernizacijom tehnološkog procesa povećavani su proizvodnja i zaposlenost. U 1977. godini "Sloga" je imala 128 radnika.

Repromaterijal nabavlja preko trgovačke mreže ili direktno od fabrika. Najčešće se snabdeva od "Jugokože" iz Subotice, "Jugozana" i "Konusa" iz Beograda, kao i fabrike kože iz Zrenjanina i Rume.

U 1977.godini proizvedeno je 76.406 pari obuće, što iznosi skoro dva para po stanovniku Kikinde.

Obuća se putem trgovačke mreže plasira u sve republike. Jednu sopstvenu prodavnicu ima i u Kikindi.

Najveće teškoće sa kojima se suočava "Sloga" su manjak stručnog kadra obučarske struke, nedostatak deviznih sredstava za uvoz opreme i nestabilne i visoke cene repromaterijala.

U privatnom sektoru više ima zanatlija koji se bave proizvodnim zanatstvom. Oni su 1970. činili 57,2 %, 1974. 60,6 %, a 1977. godine 63,6 % od ukupnog broja individualnih zanatlija. U 1978.godini Kikinda je imala 72 proizvodne zanatske radnje ili jednu na 583 stanovnika. Zastupljeno je preko dvadeset zanata, s tim što neki samo povremeno egzistuju (Tab.25). Slaba zastupljenost proizvodnih zanata posledica je konkurencije industrijske robe, ali i sve manjim potrebama za proizvodima pojedinih zanata. Mnogi proizvodni zanati su nestali ili nestaju (vagarški, grnčarski, sodarski, štrikerski i drugi), a neki drugi su se pojavili

Tablica 25 - Broj privatnih zanatlija u 1970,1974. i 1977.godini
(84)

Proizvodne zanatlije	1970.1974.1977.			Uslužne zanatlije	1970.1974.1977.		
	1970.	1974.	1977.		1970.	1974.	1977.
Burekdžija	10	7	6	Autolakirer	-	1	1
Cvečar	1	1	1	Autolimar	1	1	1
Četkar	2	2	2	Automehaničar	-	1	1
Čurčija	3	2	2	Berber	11	7	6
Grnčar	1	-	1	Časovničar	3	3	3
Kamenorezac	4	3	3	Električar	1	1	1
Kolar	2	2	2	Firmopisac	-	-	1
Korar	-	3	3	Fotograf	4	4	4
Korpar	3	1	1	Frizer	13	14	11
Krojač	28	21	15	Hem.čistač	4	3	3
Limar	2	3	3	Kovač	3	2	-
Metlar	3	1	1	Krupar	21	9	9
Obučar	20	13	10	Knjigovezac	2	1	1
Pekar	15	10	9	Mašinbravar	3	3	1
Plastičar	-	2	1	Moler	5	5	2
Poslastičar	15	17	17	Meljač paprike	1	1	-
Sarač	1	1	1	Oštrač	1	1	1
Sodar	2	2	-	Pec.rakije	1	1	-
Stolar	11	7	7	Prec.mehaničar	3	1	1
Tašnar	1	-	-	Radio i TV mehaničar	6	2	-
Štriker	-	2	-	Staklorezac	2	2	1
Užar	2	2	2	Tapetar	1	1	-
Vagar	1	-	-	Vodoinstalater	2	1	1
Voskar	3	2	2	Vulkanizer	2	1	2
Zlatar	1	2	2	Zidar	6	3	1
Ukupno:	131	106	91	Ukupno:	98	69	52

(plastičarski, korarski i cvećarski). Nekih zanatlija, međutim, nema u dovoljnom broju. Po procenama Udruženja zanatlija Kikindi nedostaje sledeći broj radnji: pet ženskih i tri muške krojačke, dve stolarske sa desetak zaposlenih, dve sodarske i po jedna kolarska i metlarska.

Pojedine zanatlije, pored proizvodnje, po potrebi, pružaju i usluge. To čine krojači, kolari, krznari, limari, obučari, sarači, stolari i zlatari.

Uslužno zanatstvo

Delatnost uslužnog zanatstva u društvenom sektoru obavljaju ove radne organizacije: "Elektron", Molersko-farbarsko preduzeće, "Autoremont", "Mozaik", "Moda", "Napredak", "Radnik", "Ukras" i "Omega".

"Elektron" je radna organizacija za izvodjenje završnih radova u građevinarstvu. Formirana je 1964.godine fuzionisanjem elektroinstalaterske radnje "Elektroservis" i bunardžijske radnje "Jedinstvo". U delatnosti ove radne organizacije spadaju: izvodjenje elektroinstalaterskih i elektromontažnih radova, izrada i montaža građevinske bravarije i metalnih konstrukcija, instalacija parnih postrojenja i izvodjenje vodoinstalaterskih i limarskih radova. Sem u kikindskoj opštini, "Elektron" izvodi radove širom Vojvodine. Po dohotku za 1977. (26.999 000) i broju zaposlenih(232) "Elektron" je najveće zanatsko preduzeće.

Molersko farbarsko preduzeće nastalo je od Molersko farbarske i firmopisačke zadruge, koja je osnovana 1946.godine. Preduzeće pod sadašnjim imenom posluje od 1965.godine. U organizacionom pogledu sastoji se od četiri jedinice udruženog rada sa

sedištima u Kikindi, Novom Kneževcu, Beogradu i Tuzli. Broj zaposlenih u 1976. godini iznosio je 236 (u Kikindi 69, Novom Kneževcu 41, Beogradu 42, Tuzli 84), a u 1977. godini 217 radnika. Dohodak u 1977. godini iznosio je 15.511 000 dinara. Radove izvodi u kikindskoj i novokneževačkoj opštini i za građevinska preduzeća "Hidrotehnika" iz Beograda, "Zlatibor" iz Titovog Užica, "Tehnograd" iz Tuzle i "Vranicu" iz Sarajeva.

"Autoremont" je kao pogon za servis i remont poljoprivredne mehanizacije, pod imenom "Poljoremont", počeo sa radom 1956. godine u sastavu Poslovnog saveza za mehanizaciju i hemizaciju. U njegove delatnosti spadaju remont motornih vozila, izrada rezervnih delova po porudžbini i promet rezervnih delova i pribora za motorna vozila. U 1976. imao je 130, a 1977. 128 zaposlenih. Tih godina ostvaren je dohodak od 10.094 000, odnosno 13.000 000 dinara.

"Mozaik" je radna organizacija čija je osnovna delatnost izvodjenje završnih radova u građevinarstvu (obrada, brušenje, postavljanje stakla) i prodaja stakla. Razvio se od Staklorezačke radionice koja je sa radom počela 1954. godine, u kojoj je tada radilo samo četiri radnika. Sada zapošljava između 40 i 50 radnika. Od 1967. ima radnu jedinicu u Novom Bečeju. Još jednu je imao u Senti (od 1970 do 1978). Najveći broj poslova realizuje u Kikindi, Novom Sadu, Subotici, Beogradu i na području uže Srbije. Tokom 1976. i 1977. godine ostvaren je dohodak u iznosima od 2.694 000 i 4.179 000 dinara.

Molerska uslužna radnja "Moda" zapošljava 44 radnika (1977). Iste godine imala je dohodak od 3.500 000 dinara.

U manje uslužne zanatske radne organizacije spadaju:

Berbersko-frizerska zadruga "Napredak", Uslužna gradjevinska radnja "Radnik", Molerska zadruga "Ukras" i Radnja za opravku i promet časovnika "Omega".

Zajednički i najveći problem pomenutih preduzeća je niska akumulativnost. S obzirom da su delatnosti većine njih vezane za gradjevinsko zanatstvo i da im Kikinda ne obezbedjuje dosta posla, ona su izlaz našla u obavljanju radova daleko van Kikinde. U vezi s tim na troškove boravka radnika na terenu otpadaju veliki izdaci.

Uslužno zanatstvo privatnog sektora je veoma slabo razvijeno. Pošto je orijentacija zanatskih radnih organizacija pretežno usmerena na preuzimanje krupnijih poslova, u samom gradu ostaje još dosta široko polje za delovanje individualnih zanatlija. Njih, međjutim, nema dovoljno da mogu efikasno pružati usluge mnogim korisnicima. S obzirom na intezivnu gradnju objekata u privatnom vlasništvu posebno se oseća nedostatak zanatlija čije su struke usko vezane za gradjevinsko zanatstvo. Zato postoje potrebe za otvaranjem novih radnji sa više radnika. Prema sadašnjem stanju neophodno je otvoriti sledeće radnje u kojima bi mogao raditi zakonom dozvoljen broj radnika: pet zidarskih, po tri elektroinstalaterske i vodoinstalaterske, po dve bravarske, tapetarske i molersko-farbarske i po jednu tesarsku, staklorezačku, parketarsku i keramičarsku.

Nabavljanje sve većeg broja motornih vozila, radio i televizijskih i drugih aparata i bele tehnike nije praćeno potrebnim povećanjem broja odgovarajućih zanatlija. Sadašnje potrebe zahtevaju otvaranje tri radnje za popravku radio i televizijskih prijemnika i po dve automehaničarske i precizno-mehaničarske.

I za pružanje ostalih usluga nema dovoljno radnji. Ne-

dostaju tri berberske i dve kovačke.

Koliko je deficitarno individualno uslužno zanatstvo pokazuje podatak da je u 1977. godini na svakih 808 stanovnika Kikinde dolazio po jedan privatni uslužni zanatlija.

* * *

Najvažniji zaključci bi bili. Kikindi je potrebno razvijenije zanatstvo, naročito uslužnog karaktera, a za to treba obezbediti potrebne uslove. Nadležni organi Opštine, Udruženje samostalnih zanatlija, bankarske organizacije i ostali zainteresovani faktori treba i dalje da teže iznalaženju stimulativnih mera za unapredjenje individualnog zanatstva i posebno njegovog podmlatka. Banke treba da pruže povoljnije uslove kreditiranja kako bi se poboljšao sadašnji nizak stepen tehničke opremljenosti i uslovi u radnim prostorijama. Potrebno je preduzeti dalji korak za povratak i zapošljavanje zanatlija koji se nalaze na radu u inostranstvu. Za školovanje mladih treba obezbediti potrebne uslove otvaranjem većeg broja smerova i stipendiranjem. Za lica koja su zainteresovana za rad u zanatstvu, a nemaju potrebne kvalifikacije, obezbediti mogućnost da ih steknu. U Kikindi bi moglo da egzistira još oko 30 do 35 radnji sa oko 150 do 175 zanatlija.

d) G r a d j e v i n s k e i s t a m b e n o - k o m u - n a l n e f u n k c i j e

U protekle tri ipo decenije gradjevinska delatnost je u prvom redu bila uslovljena obimom investicija. Pošto je u nji-

hovom obezbedjivanju najvećim delom učestvovala privreda to je obim delatnosti gradjevinarstva bio saglasan stepenu privrednog razvoja. Društveni razvoj je takodje uticao na gradjevinarstvo. Porast broja stanovnika i domaćinstava, kao i povećavanja broja i obima društvene delatnosti (društveno-upravne, obrazovne, zdravstvene, sportske itd.), zahtevali su podizanje potrebnih objekata.

Razvoj gradjevinarstva, istina sa dosta sporim tempom, počinje krajem pedesetih godina. Do tada se vrlo malo gradilo. Kao pokazatelj razvijenosti ove privredne grane mogu da posluže podaci o broju zaposlenih po popisima 1953. i 1961.godine (Tab.42). Godine koje su najavljujvale prekretnicu u gradjevinskoj delatnosti poklapaju se sa počecima nešto bržeg privrednog razvoja, što je napred već istaknuto.

Veći zamah gradjevinska delatnost doživljava od 1965. godine, izuzimajući povremene krizne momente za privredu do kojih je dolazilo posle privredne reforme. Te godine su ukinuti srezovi u Vojvodini. Kikindska opština se do tada nalazila u sastavu zrenjaninskog sreza. Sa promenama administrativno-teritornog sistema Kikinda se našla u boljem položaju. Prestalo je prelivanje novčanih sredstava u sreske fondove. Od tada se formiranje i raspolaganje sopstvenim sredstvima za investicije obavlja u opštinskim relacijama.

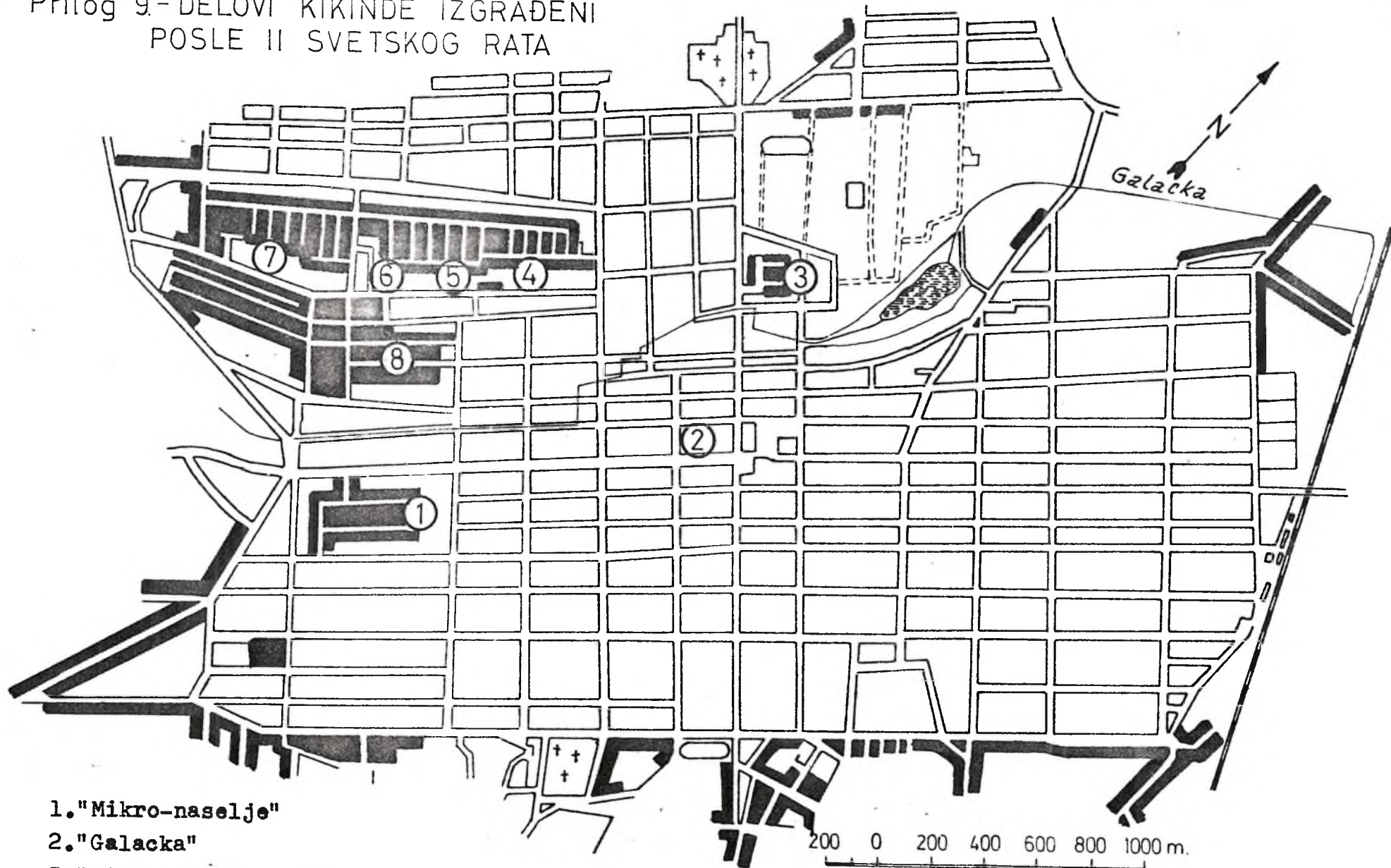
Jačanje bankarskog sistema, odnosno njegovih kreditnih sposobnosti, takodje je doprinelo da gradjevinska delatnost napravi novi i veći korak u svom razvoju. Uzimajući kredite kikindske privredne i društvene organizacije mogle su brže i više da realizuju svoje planove razvoja. Time su gradjevinarstvu nudjeni sve krupniji poslovi.

Najintenzivniji razvoj ove grane evidentan je u pro-

teklim godinama osme decenije, a u okviru njih posebno je značajan period od 1975.godine pa nadalje. Ova decenija predstavlja najekspanzivniju etapu u društveno-ekonomskom razvoju Kikinde posle drugog svetskog rata. Brže jačanje materijalne osnove grada uticalo je da Kikinda poslednjih godina liči na veliko gradište. Izgradjeni su i grade se mnogi objekti za potrebe privrednih i društvenih delatnosti. Dosta je podignuto i stambenih zgrada, kako u društvenom tako i u privatnom vlasništvu (Tab.26). U Kikindi je od 1971. pa zaključno sa 1978.godinom podignuto 974 individualnih porodičnih stambenih zgrada i 571 stan u društvenom vlasništvu. Najveći broj ovih stambenih zgrada izgradjeno je u delovima grada koje Kikindjani zovu "nova naselja", a to su: "A", "B", "C", "D", "Dimitrija Tucovića", "Nikole Francuskog I", "Nikole Francuskog II", "Galacka" i "Mikronaselje" (Prilog 9 i 10). Izgradnju stanova u društvenoj svojini najviše finansiraju radne organizacije. Tako je od pomenutog broja stanova (571) sredstvima Industrije građevinskog materijala "Toza Marković" podignuto 91, Livnice željeza i tempera "Kikinda" 74, Industrijsko poljoprivrednog preduzeća "Banat" 61, "Naftagas" - OOUR "Severni Banat" 49, dok su izgradnju ostalih 296 stanova finansirale druge radne organizacije i Samoupravna interesna zajednica za stanovanje.

Ranije je Kikinda imala nekoliko manjih građevinskih preduzeća. Ovako organizovano građevinarstvo imalo je svojih slabosti. One su, pre svega, proizilazile iz slabije tehničke opremljenosti, što je dovodilo do teškoća u realizaciji preuzetih poslova. Izlaz je potražen u stvaranju jednog većeg preduzeća. Tako je 1975.godine integracijom četiri radne organizacije

Prilog 9.- DELOVI KIKINDE IZGRAĐENI
POSLE II SVETSKOG RATA

1. "Mikro-naselje"

2. "Galacka"

3. "Dimitrije Tucović"

4. Naselje "A"

5. Naselje "B"

6. Naselje "C"

7. Naselje "D"

8. "Nikola Francuski" I i II

Tablica 26 - Broj i površina izgradjenih stanova u kikindskoj opštini (26,488)

Godina	Broj izgradjenih stanova			Broj stanova					Ukupna površina izgradjenih stanova u m ²
	ukupno	društvenih	privatni	posebne sobe	jednosobni i garsonj.	dvosobni	trosobni	čtetvorosobni i veći	
1972.	177	-	137	-	21	40	61	15	9.659
1973.	251	112	139	1	25	107	64	55	19.760
1974.	265	73	192	-	15	141	80	29	22.000
1975.	324	110	214	-	22	162	104	36	24.423
1976.	300	92	208	1	27	121	104	47	24.514

Prilog 10 - Tipske stambene zgrade u naseljima "Dimitrije Tucović" (gore) i "Nikola Francuski" (dole)

("Gradjevinar", "Omladinski servis", "Severni Banat" i "Kindja") formirano Gradjevinsko preduzeće "Kikinda". Njemu su 1976. pristupila gradjevinska preduzeća "Rad" iz Čoke i "Gradjevinar" iz Novog Kneževca. Time je oformljeno veće preduzeće - Gradjevinska radna organizacija "Severni Banat". Ovaj kolektiv od početka 1977. posluje u sastavu složene organizacije Gradjevinski industrijski kombinat "Banat", čije je sedište u Zrenjaninu.

Nabavkom opreme za visoku gradnju i transportnih sredstava gradjevinari "Severnog Banata" su sposobni da obavljaju krupne i složene radove. Time, međjutim, ova radna organizacija nije rešila sve probleme koji se tiču gradjevinarstva. Jedan od krupnijih je što sadašnje ponude za gradnju prevazilaze izvodjačke mogućnosti "Severnog Banata". To dovodi do kašnjenja u realizaciji preuzetih poslova i njihovom gomilanju. U ostale važnije probleme spadaju veliki izdaci za nabavku skupe opreme i manjak stručne radne snage. Bez osnovnih organizacija udruženog rada, "Gradjevinar" iz Novog Kneževca i "Rad" iz Čoke, "Severni Banat" je 1977. imao 669 zaposlenih. Iste godine je ostvario dohodak od 112.675 000 dinara, što je činilo 5,1 % dohotka privrede Kikinde.

Stambeno komunalna delatnost je u nadležnosti Komunalnog preduzeća "6 Oktobar". Njegovu organizacionu strukturu čine šest organizacija udruženog rada ("Vodovod", "Graditelj", "Kanalizacija", "Rasadnik", "Servis", "Komunalije") i Radna zajednica "Zajedničke službe". Preduzeće je 1977. imalo 433 radnika. Ostvareni dohodak je iznosio 32.164 000 dinara, odnosno 1,5 % od ukupnog dohotka grada.

Do kraja šezdesetih godina u sferi komunalnih delatnosti nisu postignuti značajni rezultati. Zbog nedostatka sredstava za komunalne investicije rešavanje mnogih problema godinama

je odlagano. Ekspanzijom privrednog i društvenog razvoja, započetom sa osmom decenijom, još je više došla do izražaja neophodnost bržeg rešavanja većeg broja problema. Istovremeno je i materijalna osnova grada brže jačala, pa su za tu svrhu iz godine u godinu izdvajana sve veća sredstva.

e) T r g o v a č k o - u g o s t i t e l j s k e
f u n k c i j e

Posleratni razvojni put trgovine ima drugačija obeležja u poredjenju sa razdobljem od sredine XVIII veka pa do drugog svetskog rata. Videli smo da je Kikinda ranije bila veliki tržišni i izvozni centar poljoprivrednih proizvoda. Tada je trgovina bila u najtešnjoj vezi sa poljoprivrednom. Dakle, obim robnog prometa i kupovna moć ljudi u prvom redu su zavisili od količine agrarnih proizvoda.

Do kojih je sve promena došlo u trgovini u proteklih preko trideset godina? Ranije su vašari, pijace, nakupci i pre-kupci bili nosioci prometa poljoprivrednih proizvoda na veliko. Zato je tada Kikinda sa poznatim vašarima bila trgovački centar širokog agrarnog zaledja. Ta njena funkcija je posle rata naglo oslabila. Najpre su viškovi preuzimani putem tzv. obaveznog ot-kupa. Zatim je robni promet prešao u nadležnost trgovačkih pre-duzeća, zemljoradničkih zadruga, preradjivačke industrije i os-novnih organizacija udruženog rada za kooperaciju. Promene su uči-njene i u pogledu organizovanja trgovine na malo. Najpre je 1948. izvršena nacionalizacija, odnosno podruštvljavanje privatnih ra-dnji. Zatim su formirana trgovačka preduzeća sa mrežom prodavnica.

Prvih godina posle rata trgovina se sporo razvijala.

Razlozi su bili višestruki. Još nedovoljno razvijena proizvodnja, naročito robe široke potrošnje, nije mogla da podmiri zahteve trgovine i potrošača. Zbog toga se u periodu administrativnog upravljanja zemljom moralo pribeći centralističkom dirigovanju distribucije robe.

Sukob sa socijalističkim zemljama Evrope takodje je usporio razvoj trgovine. Prekinut je izvoz i uvoz robe, a sa drugim zemljama još nisu bile uspostavljene čvršće trgovačke veze. Zbog teškog položaja celokupne privrede zemlje i kupovna moć je bila mala.

Kasnije su u sklopu celokupnog razvoja privrede i za trgovinu nastupili bolji dani. Uporedo sa povećavanjem proizvodnje proširen je asortiman robe i poboljšavano snabdevanje. Tome je doprinelo i šire otvaranje zemlje prema inostranim partnerima u trgovini. Razvoj industrijske proizvodnje doprineo je promenama u strukturi robnog prometa. Dok je Kikinda do drugog svetskog rata pretežno bila izvoznik agrarnih proizvoda, sada je po vrednosti izvoza industrijska roba na prvom mestu. I u trgovini na malo od industrijske robe se ostvaruje veća vrednost nego od poljoprivrednih proizvoda.

Na rast prometa, sem povećavanja ponuda sve raznovrsnije robe, uticali su i utiču i drugi momenti. Broj stanovnika se neprekidno povećava, a time i broj potrošača. Od značaja je i proces izmene strukture stanovništva prema delatnostima. Poznato je da je nepoljoprivredno stanovništvo veći potrošač, pogotovo robe široke potrošnje. Zatim, jačanje ekonomskog stanja domaćinstava, kako nepoljoprivrednih tako poljoprivrednih i mešovitih, bez sumnje ima odraza na obim potrošnje. Vidnu ulogu igraju i široke mogućnosti korišćenja kredita banaka, proizvodnih i trgovačkih rad-

nih organizacija. Poboljšavanje saobraćajnih prilika takodje je dalo doprinos razvoju trgovine Kikinde. Iz nje se vrši distribucija robe u okolna naselja, zatim u sve krajeve zemlje i na inostrano tržište. Saobraćajne veze doprinose i boljem snabdevanju Kikinde domaćom i uvoznom robom, kao i kretanju potrošača ka njoj. Slabija snabdevenost seoskih prodavnica, naročito tehničkom robom, tekstilom i obućom, i svakodnevne pijace potstiču seosko stanovništvo na preduzimanje dnevnih kretanja prema Kikindi. U tome u najvećem broju učestvuju stanovnici sela kikindske opštine. Ali, na Kikindu kao najjači trgovački centar u ovom delu Banata upućena su i sela novocrnjanske opštine, zatim Novo Miloševo i Bočar iz novobečejske opštine i donekle neka sela novokneževačke (Banatsko Arandjelovo, Majdan, Rabe) i čokanske opštine (Padej, Crna Bara i Vrbica).

Iako proizvodnja u širem smislu podrazumeva i promet proizvoda, o trgovini koju obavljaju industrijska preduzeća već je bilo govora. Zato će dalje biti razmotreno stanje trgovine u užem smislu, s tim što će biti dat i osvrt na promet poljoprivrednih proizvoda na veliko.

Nosioci trgovine robom široke potrošnje su Trgovinska i proizvodna radna organizacija "Angropromet" iz Kikinde, Preduzeće robnih kuća "Beograd" i nekoliko desetina samostalnih prodavnica. Prethodnik "Angroprometa" bila je Hadničko-nameštentička potrošačko-nabavljачka zadruga, koja je osnovana 1945. godine. Ova zadruga je 1948. prerasla u Trgovačko preduzeće Kreskog saveza zemljoradničkih zadruga. Od njega je 1954. osnovano Trgovačko preduzeće na veliko i malo "Angropromet", u čiji je sastav ušlo Trgovinsko preduzeće "Slavija" i više samostalnih trgovinskih rad-

nji u Kikindi. Njemu je kasnije pripojeno još nekoliko prodavnica i jedno preduzeće, i to: Prodavnica modne konfekcije "Polet" (1972), Preduzeće za promet voća i povrća "Voćar" (1974) iz Kikinde i prodavnice novosadskih preduzeća "Jugoagrar" (1975) i "Centrokolonijal" (1976). Ovim integracijama je lokalna trgovina najvećim delom objedinjena u jednu radnu organizaciju koja od 1976. nosi sadašnji naziv "Angropromet". On ima 99 prodavnica u Kikindi, 55 u selima kikindske opštine, 2 u Srpskoj Crnji i po jednu u Novom Kneževcu, Alibunaru i Bavaništu. U 1977. godini samo u Kikindi je bilo 928 zaposlenih (93).

Preduzeće robnih kuća "Beograd" izgradilo je 1970. godine u Kikindi modernu robnu kuću. Njen ukupan prostor je 4.700 m². Od toga na prodajni otpada 2.800 m². U njoj je 1977. bilo 154 zaposlena radnika.

Treba još dodati da u trgovini na malo učestvuje još više desetina samostalnih radnji. To su prodavnice trgovačkih preduzeća ili proizvodnih radnih organizacija iz Kikinde i drugih gradova-Beograda, Novog Sada, Zrenjanina, Splita, Zagreba, Varaždina, Borova, Prokuplja itd.

Trgovina sa ugostiteljstvom je najvažnija grana iz grupe tercijarnih delatnosti. U poredjenju sa sekundarnim delatnostima ispred nje je jedino industrija sa rudarstvom. Treba, međutim, reći da je u zanatstvu po posleratnim popisima bilo više zaposlenih nego u trgovini i ugostiteljstvu (Tab.42). Ali, iako je broj zaposlenih jedan od važnijih pokazatelja razvijenosti neke delatnosti, on nije i jedini. Pri tome treba imati u vidu da zaposleni u sektoru prometa proizvodnih organizacija nisu popisani kao radnici u trgovini. Poslednji podaci svedoče da u trgovini ima više zaposlenih nego u zanatstvu. Samo "Angropromet" i Robna

kuća "Beograd" -Kikinda imali su 1977.godine 1.082 zaposlenih. Od toga je Kikindjana bilo 984 (90,9 %). Ostalih 98 (9,1 %) je radna snaga sa sela.

Tablica 27 - Struktura zaposlenih po stručnoj spremi u "Angroprometu" i Robnoj kući "Beograd" -Kikinda u 1976.

Stručna sprema	"Angropromet"	Robna kuća "Beograd"-Kikinda	Svega	
			broj	%
Visoka sprema	5	6	11	1,2
Viša sprema	12	-	12	1,4
Srednja sprema	68	22	90	10,2
Visokokvalifiko- vani radnici	104	17	121	13,8
Kvalifikovani radnici	422	74	496	56,4
Ostali	132	17	149	17,0
Ukupno:	743	136	879	100,0

Kvalifikaciona struktura nije zadovoljavajuća. Najbrojniju radnu snagu čine lica sa manjom stručnošću i bez kvalifikacija. Skoro tri četvrtine zaposlenih (73,4 %) čine nekvalifikovani, polukvalifikovani i kvalifikovani radnici. Naročita je nepovoljnost što po procentualnom učešću iza kvalifikovanih dolaze "ostali", odnosno polukvalifikovani i nekvalifikovani radnici.

Trgovina u užem smislu i ugostiteljstvo su po dohotku na trećem mestu medju privrednim granama, iza industrije i poljoprivrede.

Dohodak trgovine i ugostiteljstva je samo nešto veći od dohotka zanatstva oba sektora i od gradjevinarstva. Čak je 1976.

Tablica 28 - Dohodak trgovine i ugostiteljstva (81)

Godina	Ukupan dohodak privrede		Dohodak trgovine		Dohodak ugostiteljstva	
	u 000 din.	u %	u 000 din.	u %	u 000 din.	u %
1976.	1.616.211	100,0	95.785	5,9	18.245	1,1
1977.	2.219.500	100,0	136.414	6,1	24.395	1,1

zanatstvo ostvarilo veći dohodak (7,9 %) u odnosu na trgovinu i ugostiteljstvo (7,0 %). Medjutim, 1977.godine zanatstvo je učestvovalo sa 6,3 % a trgovina i ugostiteljstvo sa 7,2 % u dohotku privrede grada. Napomenimo i to da su ostvarene vrednosti dohotka trgovine veće od onih iz Tab.28. Naime, tim podacima iskazan je samo dohodak "Angroprometa" i Robne kuće "Beograd"-Kikinda.

Trgovina se odvija i na pijacama i vašarima. Promet poljoprivrednih proizvoda (povrća, voća, preradjevina od mleka itd.) i proizvoda zanatstva i domaće radinosti (Prilog 11 i 12) obavlja se na pijačnom prostoru u užem centru grada. Pijace se održavaju svakog dana. Glavni pijačni dan je petak. Stočna pijaca se održava samo petkom. Nalazi se na jugoistočnoj periferiji grada, na mestu gde se drže i vašari - "vašarište". Poslednjih godina u pijačnoj trgovini u sve većem broju učestvuju državljani iz susedne Rumunije, koji granicu prelaze kod Nakova. To su stanovnici pograničnih sela. Oni donose robu za svakodnevnu upotrebu (pribor za jelo, peškire, sapun, izradjevine domaće radinosti, keramiku i slično). Za njih je vezana i pojava krijumčarenja, u prvom redu trgovina nacionalnim valutama. Kao kupci oni su najviše zainteresovani za neke prehrambene proizvode, sitnu tehničku robu i odevne predmete.

Kikindska pijaca pretežno ima funkciju snabdevanja lo-

Prilog 11 - Kikindska pijaca

Prilog 12 - Deo
pijačnog prostora
za prodaju zanat-
skih proizvoda

kalnog stanovništva. Kao prodavci robe, pored lokalnih proizvođača pojavljuju se i stanovnici okolnih naselja, naročito iz Mokrina, Idjoša, Sajana, Bočara, Novog Miloševa, Bašaida i Ruskog Sela. U kupovini pijačne robe oni slabo učestvuju. Iz udaljenih mesta dolaze samo prodavci voća i groždja. Zanatski proizvodi su slabo zastupljeni, kako po vrstama tako i po broju zanatlija. Robu uglavnom iznose po jedan papučar, opančar, krojač, tašner i kaišar, kolar, korpar, krznar, kabaničar, užar, grnčar i plastičar. Proizvodi domaće radinosti još su slabije zastupljeni. Najčešće se pojavljuju trikotažna roba (džemperi i bluze) i vezom radjeni dekorativni predmeti. U manjim količinama se prodaje krijumčarena roba, u prvom redu iz Italije, kao što je konfekcija od teksas platna, materijal za zavese, noževi i drugo.

Stočne pijace i vašari takodje imaju više lokalni značaj. Na opadanje značaja njihove funkcije uticale su i utiču sledeće činjenice. Ulogu stočnih i žitnih pijaca, vašara, nakupaca i prekupaca u otkupu poljoprivrednih proizvoda, pre svega žita i stoke, preuzele su privredne organizacije društvenog sektora. Zatim, brojno stanje stoke u privatnom sektoru je u opadanjju. Isti je slučaj i sa zanatstvom i zanatskim proizvodima. Kikinda godišnje ima pet vašara. Održavaju se u martu, maju, julu, avgustu i oktobru.

Svi poslovi vezani za održavanje pijaca i vašara spadaju u delokrug delatnosti Komunalnog preduzeća "6 Oktobar". Od pijačnih i vašarskih taksi u 1976.godini prihod je iznosio 1.232.687, a u 1977.godini 1.507.513 dinara (91).

Delatnost otkupa i prometa poljoprivrednim proizvodima

Tablica 29 - Otkup ratarskih i stočarskih proizvoda i promet
repromaterijala (78)

Vrsta proizvoda	Jedinica mere	G o d i n a		
		1975.	1976.	1977.
1. Ratarski proizvodi:				
pšenica	u mc	76	11.141	20.020
ječam	"	2.572	10.286	14.807
kukuruz	"	2.919	34.249	49.905
suncokret	"	1.003	8.221	22.108
šećerna repa	"	-	9.650	6.642
paradajz	"	-	-	53.172
krompir	"	-	-	2.312
2. Stočarski proizvodi:				
tovne svinje	komada	8.950	14.900	20.185
tovna junad	"	487	992	1.021
krave	"	83	90	90
krmače	"	77	-	-
jagnjad	"	-	-	59
konji	"	-	-	316
mleko	litara	97.823	31.117	113.771
3. Repromaterijal:				
seme pšenice	u mc	-	-	3.718
seme kukuruza	"	6	-	387
seme ječma	"	-	-	934
seme suncokreta	"	2	-	92
seme šećerne repe	"	-	-	8
veštačko djubrivo	"	556	-	22.094

na veliko obavlja Osnovna organizacija udruženog rada "Kooperacija" u sastavu Industrijsko poljoprivrednog preduzeća "Banat". Ona od kikindskih proizvođača otkupljuje ratarske i stočarske proizvode i snabdeva ih reprodukcionim materijalom (Tab.29).

U strukturi privrednih delatnosti ugostiteljstvo po dohotku i broju zaposlenih zauzima poslednje mesto. Delatnost ugostiteljstva društvenog sektora obavljaju Ugostiteljsko preduzeće "Avala", restoran Radničkog doma koji pripada Livnici, tri bifea ("Železničar", "Lovac" i "Šaran") sportskih organizacija i bife Dobrovoljnog vatrogasnog društva. Preduzeće "Avala" ima u Kikindi 14 bifea, 4 restorana i hotel "C" kategorije. Hotel "Srbija" raspolaže sa 24 sobe i 50 ležaja. Ni po smeštajnim kapacitetima niti po opremljenosti on već godinama ne odgovara savremenim zahtevima. Ovaj problem će biti rešen završetkom hotela "A" kategorije "Kikinda". Njegova gradnja je započeta 1978.godine. Imaće 100 soba i 187 ležaja.

Društveni sektor ugostiteljstva zapošljavao je 1977.godine 270 radnika. Od toga je Ugostiteljsko preduzeće "Avala" imalo 223 (82,6 %) zaposlena.

U privatnom sektoru ugostiteljstva 1977. je poslovalo 8 radnji.

Ako se trgovina robom široke potrošnje posmatra kroz snabdevenost prodavnica, može se reći da ona u tom pogledu zadovoljava potrebe Kikinde i okolnih naselja. Medjutim, prostorni razmeštaj prodavnica je neravnomeran. Najveći broj njih je lociran u užem centru. Odatle se broj prodavnica naglo smanjuje idući ka periferiji. Najslabije razvijenu mrežu prodavnica imaju tzv. II i III reon. To su delovi grada u kojima je izgradjeno najviše

novih stambenih zgrada.

U okviru trgovine u širem smislu može da se govori i o bankarstvu, jer je to delatnost koja obuhvata poslove u vezi sa štednjom i pozajmljivanjem novca i koja time doprinosi povećavanju kupovne moći.

Uloga bankarstva u savremenom životu Kikinde i okolnih naselja je veoma značajna, bez obzira na slabosti koje prate naš bankarski sistem u celini (visoke kamatne stope za otplatu kratkoročnih kredita, teškoće u vezi dobijanja deviznih kredita itd.). Bez pomoći banaka nebi bilo moguće realizovati krupne investicione poduhvate na planu razvoja privrednih i društvenih delatnosti. Spomenimo samo neke: izgradnja i opremanje industrijskih objekata, podizanje stočarskih farmi i skladišnih prostora, kupovina poljoprivrednih mašina, zatim gradnja zdravstvenih, školskih i stambenih zgrada itd. Dalje, banke daju kredite za raznovrsne vidove poslovanja privrednih organizacija (tzv. obrtna sredstva). Najzad, one doprinose podizanju ličnog standarda putem davanja potrošačkih kredita štedišama za kupovinu nameštaja, raznovrsne tehničke, tekstilne i druge robe.

Sada u Kikindi posluju Beogradska banka - Osnovna banka Kikinda, zatim ekspoziture "Jugobanke" i Ljubljanske banke, interna banka Industrijsko prehrambenog preduzeća "Banat" i filijala Službe društvenog knjigovodstva SAP Vojvodine. Usluge kikindskih banaka iz okoline pretežno koriste stanovnici i radne organizacije devet naselja kikindske opštine: Mokrin, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Banatska Topola, Bašaid sa Bikačem, Idjoš i Sajan. Mesta iz susednih opština slabije su upućena na kikindske banke, jer na teritorijama njihovih opština takodje postoje banke, odnosno njihove filijale ili ekspoziture: u

Zrenjaninu, Novom Bečeju, Novoj Crnji, Čoki, Novom Kneževcu, Srpskoj Crnji, Novom Miloševu i Mokrinu.

f) S a o b r a ć a j n e f u n k c i j e

Kikinda je najznačajniji saobraćajni čvor u severnom Banatu. U njoj se stiče više saobraćajnica koje su od značaja za unutrašnji i međunarodni promet robe i putnika. Zato saobraćajne funkcije imaju važnu ulogu u savremenom ekonomskom i društvenom razvoju ovoga grada, ali i šire društvene zajednice.

Medjutim, skoro čitave dve decenije posle drugog svet-skog rata saobraćajni značaj Kikinde se sporo razvijao. Ona je u to vreme još bila pretežno agrarni grad, sa nedovoljno razgranatom mrežom modernih saobraćajnica i sa malo drumskih motornih vozila. Tada je primarnu ulogu u saobraćaju imala železnica. Jačanje saobraćajnih funkcija Kikinde započeto je šezdesetih godina. Ono je rezultiralo iz bržeg povećavanja obima proizvodnje i robne razmene, sve masovnijeg kretanja radne snage, učenika i drugih dnevnih migranata, izgradnje većeg broja puteva, povećavanja broja prevoznih sredstava i broja zaposlenih u saobraćaju. Od značaja su bili i neki drugi momenti. Pored mostova preko Tise kod Titele i preko Dunava kod Pančeva, tokom sedme i osme decenije na ovim rekama je podignuto još nekoliko. Za Kikindu su najznačajniji oni na Tisi: drumsko-železnički most kod Sente (1963), zatim mostovi za drumski saobraćaj kod Žablja (1963) i Novog Kneževca (1975) i put preko krune brane kod Novog Bečeja (1977).

Preko Kikinde se odvija i međunarodni promet putnika i robe. U njenoj blizini se nalaze dva granična prelaza. Putnički i teretni železnički saobraćaj odvija se preko graničnog prelaza

(14,4 km) u blizini Banatskog Velikog Sela. Za drumski saobraćaj postoji prelaz kod Nakova (8,0 km). Otvoren je 5.X 1970.godine. Služi za malogranični promet. Carinske poslove obavlja Carinska ispostava sa sedištem u Kikindi. Ova služba postoji od 1919.godine.

Železnički saobraćaj

Od Kikinde se zrakasto razilaze tri pruge normalnog koloseka (Prilog 13). Najveći promet putnika i robe Kikinda ostvaruje prugom koja je povezuje sa Zrenjaninom, Pančevom i Beogradom. Preko nje se ostvaruju veze i sa drugim železničkim pravcima, i to: od Novog Miloševa prema Čoki sa vezama za Sentu i Novi Kneževac, zatim od Zrenjanina prema Vršcu i od Orlovata prema Novom Sadu. Ostale dve pruge (Kikinda-Temišvar i Kikinda-Banatsko Aranđelovo) čine krakove ranije veoma važne linije Segedin-Kikinda-Temišvar-Vršac-Bazijaš.

Prema Kikindi se obavljaju sve masovnija kretanja ljudi. Ona su posledica sve snažnijeg delovanja njenih privrednih i neprivrednih funkcija. U tim kretanjima najviše učestvuju dnevni migranti iz zone gravitacionih uticaja ovoga grada. To su ljudi koji rade u Kikindi, zatim mnogobrojni učenici i svi drugi koji dolaze radi obavljanja svojih poslova. Ali, i izvestan broj Kikindjana putuje železnicom u obližnja i udaljenija mesta. Nasuprot tendencijama ovakvih kretanja uloga putničkog železničkog saobraćaja je sve manja. O tome svedoče podaci iz Tab. 10 i promet putničkih vozova (Tab.31).

Putnički železnički saobraćaj počeo je da gubi korak u trci sa drumskim u drugoj polovini sedme decenije. Naime, od

Tablica 30 - Broj otpremljenih putnika iz kikindske
 železničke stanice (96)

Otpremlje- ni putnici	1957.	1960.	1965.	1971.	1974.	1976.
	245.153	324.571	376.779	170.000	138.314	127.380

tada počinju obimniji radovi na rekonstrukciji i izgradnji putne mreže u kikindskoj opštini i na široj teritoriji. Postepeno je povećavan broj autobusa i čestina njihovih polazaka i prispeća, otvarane su nove linije do bližih i udaljenijih mesta i povećavan je broj putničkih automobila. Sem toga, od deset naselja kikindske opštine sedam nemaju železničku prugu: Nakovo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Banatska Topola, Bašaid, Idjoš i Sajan. Stanovnici većine tih naselja su u prošlosti, dok nije bio razvijen drumski saobraćaj, za duža putovanja koristili železničku stanicu u Kikindi. Sada su sva ta mesta dobro uključena u drumski saobraćaj.

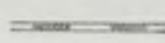
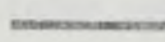
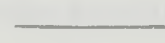
Koliko je brzo opadao promet putnika železnicom pokazuju sledeći podaci. U 1976.godini otpremljeno je 127.380 putnika, odnosno 33,8 % od onog broja iz 1965.godine (Tab.30). Poslednjih godina broj otpremljenih putnika manji je čak i u poredjenju sa 1895.godinom^{*}. Izneti podaci, medjutim, ne daju pravu sliku o ukupnom prometu putnika železnicom. Statistika iskazuje samo broj otpremljenih putnika, dok za broj prispelih nema podataka.

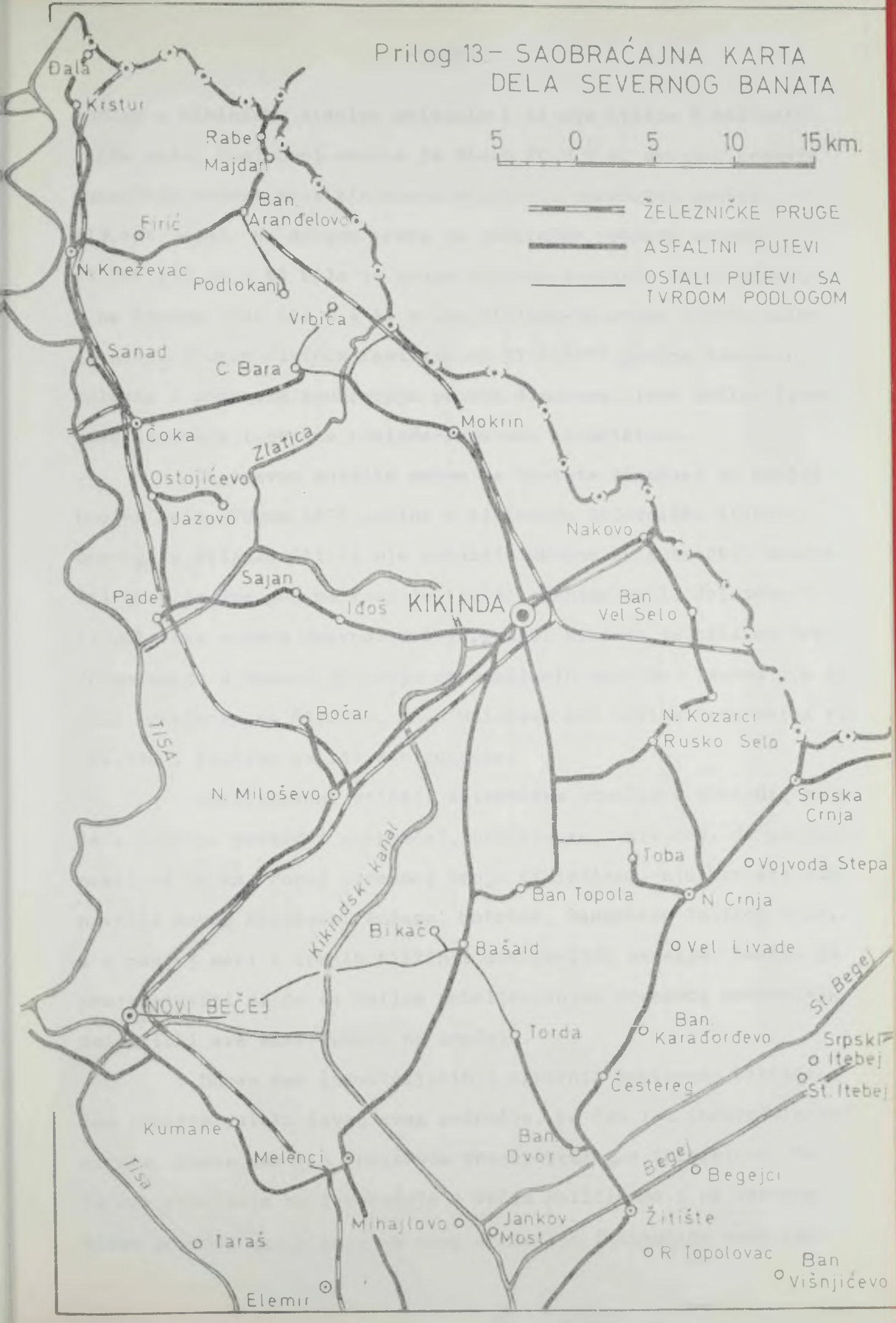
Sve manje interesovanje za putovanje železnicom doprinosi smanjenju broja putničkih vozova i kola (Tab.31). Najprometnija je pruga Kikinda-Novo Miloševo-Zrenjanin-Beograd, sa vezom od Orlovata za Novi Sad. Ovom prugom je, na primer, tokom 1976.

^{*} U 1895.godini sa kikindske železničke stanice otpremljeno je 181.534 putnika (14,253).

Prilog 13- SAOBRAĆAJNA KARTA DELA SEVERNOG BANATA

5 0 5 10 15 km.

- ŽELEZNIČKE PRUGE
- ASFALNI PUTEVI
- OSTALI PUTEVI SA TVRDOM PODLOGOM

godine u kikindsku stanicu prispelo i iz nje otišlo 9.403 putnička voza. Ovaj broj vozova je činio 70,0 % od ukupnog prometa putničkih vozova kroz kikindsku stanicu u pomenutoj godini (13.434 voza). Na drugom mestu po godišnjem prometu vozova (3.296 ili 24,5 %) bila je pruga Kikinda-Banatsko Arandjelovo, a na trećem (735 ili 5,5 %) pruga Kikinda-Banatsko Veliko Selo-granica. Prugom Kikinda-Temišvar od 27.V 1979.godine dnevno u odlasku i povratku saobraćaju po dva šinobusa. Isto toliko šinobusa saobraća i prugom Kikinda-Banatsko Arandjelovo.

Za prevoz putnika mahom se koriste šinobusi sa manjim brojem kola. Tokom 1976.godine u kikindsku železničku stanicu dnevno je stizalo ili iz nje polazilo ukupno 36 putničkih vozova. Taj broj je dve godine kasnije (1978) smanjen na 13 dolazaka i 12 polazaka vozova dnevno. U 1976.godini Kikinda je bila na četvrtom mestu u Banatu po broju otpremljenih putnika. Ispred nje su bili Zrenjanin sa 539.006, Novo Miloševo kao velika raskrsnica sa 228.090 i Pančevo sa 159.844 putnika.

Gravitacioni uticaji železničke stanice u Kikindi, kada je u pitanju putnički saobraćaj, osećaju se, uglavnom, do udaljenosti od 20 km. Pored izvesnog broja Kikindjana, nju koriste stanovnici Novog Miloševa, Bočara, Mokrina, Banatskog Velikog Sela, a u manjoj meri i drugih bližih i udaljenijih naselja. Realno je pretpostaviti da će sa daljim poboljšavanjem drumskog saobraćaja železnički sve više gubiti na značaju.

Dobar deo industrijskih i agrarnih proizvoda Kikinde ima tržište daleko izvan ovog područja, pa čak i u inostranim zemljama. Jedan deo tih proizvoda transportuje se železnicom. To je ona roba koja se isporučuje u većim količinama i ne zahteva hitan prevoz, zatim koja se zbog dimenzija isključivo mora pre-

Tablica 31 - Promet putničkih i teretnih vozova kroz kikindsku stanicu (96)

Godina	Prispeli u stanicu		Otišli iz stanice		Ukupno	
	putnički	teretni	putnički	teretni	putnički	teretni
1971.	8.181	2.641	8.064	2.558	16.245	5.199
1974.	8.050	2.747	8.068	2.762	16.118	5.509
1976.	6.833	3.301	6.601	3.423	13.434	6.724

Tablica 32 - Medjunarodni transport robe preko kikindske stanice (96)

Godina	Ukupno tona	Izvoz	Uvoz	Tranzit	
				ulaz	izlaz
1960.	11.920	7.421	4.288	15	196
1965.	135.388	21.511	83.720	26.261	3.896
1971.	412.332	277.145	64.014	32.485	38.688
1974.	707.436	351.676	193.247	102.798	59.715
1976.	923.007	587.166	266.903	51.798	17.140

voziti železnicom. U takve vrste robe, u prvom redu, spadaju: proizvodi metalne industrije (mašine alatljike, oprema za stočarske farme, traktorske prikolice itd.), zatim građevinski materijal (cigla, crep itd.), brašno, kukuruz, suncokret itd. S druge strane, Kikinda mora da dobavlja dosta druge robe koje nema: sirovine za industriju, građevinski materijal (cement, građu, daske, kamen), ogrevni materijal, veštačka đubriva i drugo.

Slično putničkom železničkom saobraćaju i kod teretnog se zapaža tendencija opadanja prometa. To pokazuju podaci iz Tab.33. Analizom ovih podataka može se zaključiti da se do 1971. godine utovar i istovar robe povećavao, s tim što je istovar bio veći od utovara. Zbog konkurencije drumskog teretnog saobraćaja posle 1971.godine evidentna je tendencija smanjivanja prometa robe železnicom, s tim što se poslednjih nekoliko godina iz Kikinde više otprema robe nego što u nju stiže.

Tablica 33 - Kretanje utovara i istovara robe na kikindskoj železničkoj stanici (96)

Godina	Ukupno (tona)	Utovar (tona)	Istovar (tona)
1957.	282.905	120.659	162.246
1960.	325.432	146.445	178.987
1965.	346.073	134.165	211.908
1971.	423.765	192.736	231.029
1974.	414.165	227.187	186.978
1976.	325.852	187.221	138.631

Po utovaru i istovaru robe Kikinda je 1976.godine bila

na trećem mestu u Banatu, iza Pančeva (1.388 311 t) i Zrenjanina (538.064 t).

Medjunarodni transport robe, koji se obavlja preko graničnog prelaza kod Banatskog Velikog Sela i kikindske stanice, iz godine u godinu se povećava (Tab.32). U ovom prometu najviše učestvuju Jugoslavija, Italija, Austrija, Francuska, Švajcarska i još neke zemlje s jedne, a Rumunija i Sovjetski Savez sa druge strane.

Drumski saobraćaj

Posebnu ulogu u povezivanju Kikinde sa njenom okolinom i udaljenijim mestima ima drumski saobraćaj. Jednu od njegovih osnova čini mreža automobilskih puteva koji se stiču ili se ukrštaju u Kikindi. U tu mrežu su uključeni putevi magistralnog, regionalnog i lokalnog značaja. Za obavljanje saobraćaja na većim udaljenostima od značaja su dva magistralna puta, i to: Zrenjanin-Kikinda-Senta i Novi Bečej-Kikinda-Nakovo-granični prelaz prema Rumuniji. Putevi regionalnog značaja su: Kikinda-Rusko Selo-Vojvoda Stepa i Novi Bečej-Bašaid-Nova Crnja. Ovaj poslednji se slabo koristi. Naime, deonica Novi Bečej-Bašaid je izgradjena od tučnika i ne održava se, a deonica Bašaid-Nova Crnja još nije izgradjena.

U puteve lokalnog značaja spadaju: Nakovo-Banatsko Veliko Selo-Novii Kozarci-Srpska Crnja, zatim Kikinda-Mokrin-Crna Bara i Kikinda-Banatska Topola-Rusko Selo (Prilog 13). Ovakva putna mreža omogućuje veoma živ saobraćaj, pre svega, unutar gravitacionog područja Kikinde. Podaci o putevima na teritoriji kikindske opštine dati su u Tab.34.

Najobimniji radovi na rekonstrukciji i izgradnji putne mreže obavljani su od 1968. godine pa do najnovijeg vremena. Na poboljšavanje i proširivanje putne mreže uticao je porast broja motornih vozila (Tab.35).

Kikinda ima jednu radnu organizaciju koja se bavi prevozom putnika. To je Transportno preduzeće "Špedicija". Ona obavlja putnički saobraćaj na gradskim, prigradskim i medjugradskim linijama. Od 51 autobusa u 1979. godini za saobraćaj na redovnim linijama koriste se 44 (97).

Stalan porast broja dnevnih migranata iz naselja kikindskog gravitacionog područja prema Kikindi i obratno zahtevao je organizovanje autobusnog saobraćaja na prigradskim linijama. Razvoj prigradskog saobraćaja na teritoriji Opštine počeo je od 1963. godine, kada je za te potrebe kupljeno šest autobusa i kada su otvorene prve linije. Mali broj prevoznih sredstava nije mogao u potpunosti da reši problem prevoza putnika. Brži razvoj prigradskog saobraćaja počinje u drugoj polovini sedme decenije. Sa porastom broja autobusa povećavana je učestalost njihovih polazaka i otvarane su nove linije. Njima su obuhvaćena sva naselja kikindske opštine (Mokrin, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Banatska Topola, Bašaid, Idjoš i Sajan) i neka naselja susednih opština: Novo Miloševo i Bočar iz novobečejske i Pađej iz čokanske opštine. Prema ovim mestima iz Kikinde svakog dana, sem nedelje, polazi ukupno 130 autobusa, a u Kikindu stiže 129.

Autobusima "Špedicije" obavlja se saobraćaj na šest medjugradskih linija: za Suboticu (98 km), Novi Sad (93 km), Zrenjanin (55 km), Novi Kneževac (54 km), za Radojevo (50 km) i Čoku

Tablica 34 - Kategorizovani putevi u kikindskoj opštini sa stanjem na kraju 1976.godine (26,502)

Ukupna dužina puteva	Magistralni putevi		Regionalni putevi		Lokalni putevi	
	svega	savremeni kolovoz	svega	savremeni kolovoz	svega	savremeni kolovoz
263 km	64 km	54 km	34 km	21 km	165 km	74 km

Tablica 35 - Drumska motorna prevozna sredstva u opštini Kikinda (26,499)

Godina	Motocikli	Putnički automobili	Autobusi	Kamioni	Specijalna vozila	Vučna vozila	Priključna vozila
1971.	1.286	1.819	41	184	41	338	367
1972.	1.233	2.204	55	202	41	448	401
1973.	1.328	2.441	51	210	53	550	617
1974.*	213	3.029	56	249	63	810	800
1975.	1.404	4.041	69	293	66	1.139	684
1976.	878	4.425	51	286	56	1.297	1.106

* U 1974.godini nisu obuhvaćeni mopedi (motocikli ispod 50 ccm).

(37 km). Iz Kikinde za Srpsku Crnju i Radojevo dnevno polaze i vraćaju se po četiri autobusa. Na ostalim linijama ima po dva polaska i dva prispeća.

U prevozu putnika učestvuju i autobusi "Vojvodine" i "Putnika" iz Novog Sada, "Autobanata" iz Zrenjanina, "Laste" iz Beograda i "Severtransa" iz Sombora. Sa dva polaska dnevno autobusi "Vojvodine" saobraćaju na linijama Kikinda-Senta-Novi Sad, Kikinda-Novi Bečej-Novi Sad i Kikinda-Zrenjanin-Novi Sad, a sa jednim polaskom na liniji Kikinda-Senta-Ada. "Putnik" drži dve linije sa po jednim polaskom dnevno, i to: Kikinda-Senta-Novi Sad i Kikinda-Zrenjanin-Novi Sad. Autobusi "Autobanata" saobraćaju na linijama Kikinda-Zrenjanin devet puta, Kikinda-Novi Sad tri puta i Kikinda-Beograd jedanput dnevno. Iz Kikinde za Beograd "Lasta" ima četiri polaska. Kroz Kikindu dnevno prodje jedan autobus "Severtransa" koji saobraća na liniji Novi Kneževac-Kikinda-Zrenjanin-Beograd.

Kretanje putnika i prevoznih sredstava izazivaju tokom dana dva tzv. "špica". Prvi nastaje između 5 i 8 časova, a drugi od 13 do 16 časova. Za prvi su pretežno vezani dolasci radnika, učenika i drugih lica iz okoline u Kikindu. U popodnevnim časovima većina prispelih putnika vraća se u mesto stalnog boravka.

Drumski putnički saobraćaj u velikoj meri je potisnuo železnički. Osnovni razlozi za to su što većina mesta u okolini Kikinde nema železnicu i što autobusi imaju veći broj polazaka i brže prevoze putnike. Na gradskim, prigradskim i medjugradskim linijama autobusi "Špedicije" prevezli su 1977.godine 4.768 136 putnika ili prosečno dnevno 13.063. U prvih pet meseci 1979. dne-

vni promet putnika u lokalnom saobraćaju kretao se od 5.000 do 6.000, a na prigradskim i medjugradskim linijama između 12.000 i 13.000. Autobusima ostalih prevoznika iz Kikinde dnevno otpu- tuje do 3.000 putnika (97).

Granične prelaze u okolini Kikinde tokom 1976.godine prešlo je 134.453 putnika. U tom prometu državljanima SFR Jugo- slavije pripada 76,4 %*.

Kikinda ima dve organizacije koje su registrovane za obavljanje drumskog teretnog saobraćaja. Transportno preduzeće "Špedicija" raspolagalo je 1977.godine sa 33 kamiona i 17 priko- lica. Osnovna organizacija udruženog rada "Prevoz", koja pripada IPP "Banat", imala je 1976.godine 29 teretnih motornih vozila. Obe ove transportne organizacije vrše usluge za radne organizaci- je na teritoriji kikindske opštine. Najčešći korisnici usluga su kikindska industrijska preduzeća: Livnica željeza i tempera "Ki- kinda", Industrija građevinskog materijala "Toza Marković", mlin- ska industrija "Uglješa Terzin", Fabrika za konzerviranje povrća i voća "Prima", industrija nameštaja "Petar Drapšin", Trgovinsko preduzeće "Angropromet" i Industrijsko poljoprivredno preduzeće "Banat".

Vozila pomenuta dva preduzeća nisu dovoljna za obavlja- nje celokupnog transporta robe. Zato su "Vojvodina" iz Novog Sada i "Transportkomerc" iz Zagreba u Kikindi otvorili poslovnice. One organizuju transport robe unutar zemlje i obavljaju delatnost me- djunarodne špedicije.

* Obuhvaćen je promet putnika (ulaz i izlaz) na granič- nim prelazima kod Banatskog Velikog Sela, Nakova i Vrbice. Prelaz kod Vrbice nalazi se na teritoriji čokanske opštine, ali spada u nadležnost carinske službe u Kikindi.

Ostali vidovi saobraćaja

Pod ovim naslovom su obradjene mogućnosti korišćenja Kikinskog kanala za saobraćaj i poštansko-telegrafsko-telefonski saobraćaj.

Kikinski kanal je tako dimenzionisan da se može koristiti u saobraćajne svrhe. On omogućuje jednosmerni saobraćaj za plovne objekte do 1.000 t i dvosmerni za plovila do 500 t. Njegovim prokopavanjem stvorene su mogućnosti za povezivanje Kikinde sa drugim vodenim saobraćajnicama, pre svega sa Tisom, Dunavom i kanalskom mrežom Dunav-Tisa-Dunav.

Prilog 14 - Kikinski kanal

Radovi na izgradnji kikinskog pristaništa su u toku. Sa svim potrebnim pratećim objektima i pristupnim putevima pristanište treba da bude završeno 1980. Ono će omogućiti utovar i istovar 250.000 tona robe godišnje. Do sada je uradjena okretnica

za brodove, deo pristajališta i zatvorenog skladišnog prostora, betonjerka i pristupni put u dužini od 1,2 km.

Prednosti vodenog saobraćaja, kao najekonomičnijeg vida transporta robe, najviše mogu koristiti one radne organizacije čija roba ne zahteva hitan prevoz. To su, u prvom redu, Livnica željeza i tempera "Kikinda", Industrija građevinskog materijala "Toza Marković" i još neke druge.

Kikindska pošta i još devet u ostalim naseljima Opštine čine jednu organizacionu jedinicu - Osnovnu organizaciju udruženog rada poštansko-telefonskog saobraćaja "Kikinda". Njeno konstituisanje je obavljeno 1974.godine. Pripada Preduzeću PTT saobraćaja "Novi Sad".

Pošta raspolaže automatskom telefonskom centralom kapaciteta preko tri hiljade priključaka, uređajima za teleprinterski saobraćaj, šalterskom i dostavnom službom, kao i stručnom ekipom za instaliranje i održavanje telefonskih linija i aparata. Opremljenost telekomunikacionim uređajima omogućuje obavljanje mesnog, medjumesnog i medjunarodnog telegrafsko-telefonskog saobraćaja. Sredinom 1979.godine Kikinda je imala 2.144 telefonskih brojeva, ili prosečno jedan na dvadeset stanovnika, i 1.125 pretplatničkih uređajaja (tzv. kućnih centrala i teleksa).

Tokom 1978.godine pošta u Kikindi ostvarila je ove rezultate poslovanja: primljeno je i otpremljeno 2.690 129 pisama, 95.922 paketa i 90.737 telegrama. Iste godine je ostvareno 21.935 724 telefonskih impulsa.

* * *

Medju delatnostima grada saobraćaj spada u grupu onih koje zapošljavaju manje radne snage i koje u ukupnom dohotku učes-

tvuju sa manjim procentom. Ovoj grupi, pored saobraćaja, još pripadaju trgovina, zanatstvo, gradjevinarstvo, stambeno komunalna delatnost i ugostiteljstvo.

U okviru pomenute grupe delatnosti saobraćaj se po broju zaposlenih nalazi na trećem mestu, iza trgovine i zanatstva (Tab.42). Saobraćajne radne organizacije su 1977. imale zajedno 895 zaposlenih. Od toga broja 470 je radilo u železničkom, 329 u drumskom i 96 u poštansko-telegrafsko-telefonskom saobraćaju.

U strukturi dohotka grada saobraćaj je 1976. i 1977. godine učestvovao sa 2,7 %, a u apsolutnim brojevima sa 43.098 000, odnosno sa 59.065 000 dinara*. Manji dohodak od saobraćaja imali su samo ugostiteljstvo i stambeno komunalna delatnost.

Razvoj saobraćajnih funkcija pokazuje progresivnu tendenciju. Tome doprinose porast proizvodnje materijalnih dobara, razvoj trgovine, izgradnja saobraćajnica i povećavanje broja prevoznih sredstava i zaposlenih u saobraćaju, sve veća učestalost kretanja ljudi ka Kikindi i obrnuto radi obavljanja svojih poslova itd. Prema tome, saobraćajne i ostale funkcije grada su tesno povezane i medjusobno uslovljene.

Osnovni ograničavajući faktor još bržeg razvoja saobraćajnih funkcija je niska akumulativnost, odnosno dohodak. Oni proističu iz stalnih potreba za kupovinom prevoznih sredstava i dosta velikih troškova remonta i održavanja voznog parka.

Medjunarodni tranzitni značaj Kikinde još više će se povećati kada se, kako se predvidja, sadašnji malogranični prelaz za drumski saobraćaj kod Nakova otvori za velikogranični promet.

* U navedene iznose ušao je dohodak ŽTP Beograd OOUR za održavanje pruga Kikinda, zatim Transportnog preduzeća "Špedicija" i Preduzeća za poštansko-telegrafsko-telefonski saobraćaj "Novi Sad" OOUR "Kikinda".

2. NEPRIVREDNE FUNKCIJE

Videli smo da je Kikinda u prošlosti obavljala niz neprivrednih funkcija kako za svoje stanovnike tako i za okolinu. Savremena Kikinda, kao najveći grad severnog Banata, medju svim gradskim naseljima i sedištima komuna ima najrazvijenije neprivredne funkcije. Njihov posleratni razvoj bio je uslovljen administrativno-teritorijalnim promenama, ekspanzijom privrede, društveno-političkim razvojem i nasledjenim stanjem.

Sve neprivredne funkcije Kikinde mogu se svrstati u tri osnovne grupe, i to: 1. društveno-upravne i pravosudne, 2. prosvetno-kulturne i 3. zdravstveno-socijalne.

a) Društveno - upravne i pravosudne funkcije

Prvu upravnu funkciju u oslobođenoj Kikindi vršio je Narodno-oslobodilački odbor grada Velike Kikinde. Konstituisan je na dan oslobodjenja grada 6.X 1944.godine (21,188). Zakonom o ustanovljenju i ustrojstvu AP Vojvodine od 1.IX 1945.godine (99,57) u Velikoj Kikindi je formiran Sreski narodnooslobodilački odbor (98,99), a kikindski srez je ušao u sastav petrovgradskog (zrenjaninskog) okruga. Kada su 1946.godine doneti Zakon o ukidanju okružnih narodnih odbora na teritoriji AP Vojvodine, a time i ukidanje okruga, i Zakon o administrativno-teritorijalnoj podeli FNR Jugoslavije Kikinda je ostala sedište sreza, s tim što je kao grad izdvojena iz sastava sreza i sama je imala rang sreza (99,58).

Tom prilikom Padej je (1946) izdvojen iz kikinskog i

pripojen novokneževačkom srezu. Iste godine Novo Miloševo iz novobečejskog i Rusko Selo i Novi Kozarci iz srpskokrnjanskog sresa ušli su u sastav kikindskog. Ovom srezu je 1947. iz severno-petrovgradskog pripojena Toba, a begejski srez je od kikindskog dobio Molin (99,173).

U vreme popisa stanovništva 1948.godine kikindski srez, bez Kikinde, je obuhvatao teritoriju trinaest mesnih narodnih odbora, odnosno isto toliko naselja sa njihovim hatarima, i to: Banatsku Topolu, Bašaid, Bikač, Bočar, Banatsko Veliko Selo, Idjoš, Nove Kozarce, Novo Miloševo, Mokrin, Nakovo, Rusko Selo, Sajan i Tobu. Tada je u ovim naseljima bilo 49.464 stanovnika. U isto vreme u Kikindi je popisano 28.665 žitelja. Sledeće godine (1949) kikindski srez je smanjen za jedno naselje, jer je Toba uključena u begejski srez.

Funkciju civilnih vlasti za srez vršio je Sreski narodni odbor, a za grad Gradski narodni odbor. Nakon ukidanja petrovgradskog okruga uloga Kikinde kao sreskog mesta je porasla. Naime, time je povećana odgovornost sreskih narodnih odbora za privredni i društveni razvoj srezova. Ta promena doprinela je jačanju administrativnih službi Kikinde. Poslove iz nadležnosti Sreskog narodnog odbora obavljale su organizacione jedinice iz pojedinih resora: za opštu upravu, finansije, privredu, prosvetu i kulturu, zdravlje i socijalnu zaštitu, za rad, planiranje, statistiku i puteve. Kikinda je bila i sedište sudskih institucija, više sreskih i gradskih društveno-političkih organizacija (Sreski komitet KPJ, Sreski komitet SKOJ, Gradski komitet USAOJ, Sreski odbor SSRN, Sreski odbor crvenog krsta itd.), zatim raznih komisija i uprava (Sreska komisija za ratnu štetu, Sreska komisija za konfiskaciju, Reonska uprava narodnih dobara i drugih) i

vojnih vlasti (Komanda područja) itd.

Zakonom o administrativnoj podeli NR Srbije, koga je 28.I 1950.godine izglasala Narodna skupština NR Srbije (99,65), broj srezova je povećan na račun smanjenja postojećih. Tada je Novo Miloševo iz kikindskog uvršteno u novoformirani potiski srez. Tada je kikindski srez imao jedanaest seoskih opština (Banatska Topola, Banatsko Veliko selo, Bašaid, Bikač, Bočar, Idjoš, Mokrin, Nakovo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Sajan) i jednu gradsku (Kikinda).

Sa donošenjem Osnovnog zakona o upravljanju radnih kolektiva državnim privrednim preduzećima (26.VI 1950) i njegovom primenom dolazi do reorganizacije u rukovodjenju privredom. Jedan od važnih ciljeva koji su postignuti sprovođenjem ovog Zakona bio je postepena decentralizacija vlasti. U vezi s tim u narednim godinama je došlo do niza promena administrativno-teritorijalnog sistema Vojvodine*.

Reorganizacijom administrativno-teritorijalnih jedinica iz 1952.godine kikindski srez je u pogledu broja naselja ostao isti kao i po podeli iz 1950.godine. Jedina razlika je u tome što je opština Bikač pripojena Bašaidu. Od tada je kikindski srez u svom sastavu imao deset seoskih opština sa jedanaest sela i jednu gradsku opštinu. Takva podela se zadržala do 1955.godine.

* Reorganizacijom administrativno-teritorijalnog sistema AP Vojvodine iz 1952.godine (Službeni Glasnik NR Srbije broj 28/52) ukinuti su mesni narodni odbori u sastavu i van sastava srezova kao jedinice dotadašnjeg sistema. Po novoj podeli Vojvodina se sastojala od opština (ranijih mesnih narodnih odbora), gradova, srezova i gradskih opština (100,11).

Ceo srez je na dan 31.III 1953.godine imao 67.420 stanovnika. Od toga je 29.570 živelu u Kikindi. Smanjenje teritorije sreza i broja stanovnika kao i prenošenje jednog dela upravnih poslova na radne kolektive u razdoblju od 1950. do 1955.godine nije uticalo na slabljenje funkcija sreskih organa vlasti u Kikindi. O tome nam govori podatak da je po popisu stanovništva 1953.godine u delatnostima društvenih i državnih službi radilo 1.124 lica ili 9,4 % od ukupnog broja aktivnih stanovnika Kikinde. Tada je po podacima posleratnih popisa u tim delatnostima radio najveći broj Kikindjana.

Proces decentralizacije vlasti nametnuo je potrebu novih izmena sistema administrativno-teritorijalnih jedinica. U 1955. godini ustanovljene su opštine-komune kao osnovne društveno-političke zajednice i izvršena je nova reorganizacija srezova i opština. Manji srezovi su ukinuti. Njihove teritorije su podeljene na jednu ili više opština koje su ušle u sastav većih srezova^{*}. Kikindskom srezu je 1.I 1956.godine pripojen novokneževački srez sa četrnaest naselja. Tadašnji srez je imao teritoriju od 1.409 km², tri opštine (kikindsku, čokansku i novokneževačku) sa dvadeset pet naselja i preko sto hiljada stanovnika (102.250 stanovnika 31.III 1953). Time je delovanje sreskih organa vlasti i društveno-političkih organizacija Kikinde prošireno na znatno veću teritoriju.

Kako se proces daljeg osamostaljivanja komuna u pogledu njihovih materijalnih, kadrovskih, organizacionih, političkih i drugih osnova odvijao dosta brzim tempom, upravne i društveno-političke funkcije kikinskog sreza polako slabe. Ta tendencija

* Zakon o područjima srezova i opština u NR Srbiji (Službeni Glasnik NR Srbije br.55/55).

je bila evidentna i u drugim srezovima. Zbog laganog odumiranja funkcija srezova nije se pristupilo njihovom istovremenom rasformiranju nego najpre reduciranju njihovog broja.

Kikindski srez za svoje tri opštine ušao je 1960.godine u sastav zrenjaninskog sreza.* Od tada prestaju sa radom sreski administrativno-upravni organi i društveno-političke organizacije. Njihova nadležnost prenetu je na opštinske organe i organizacije. Time je brojno stanje kadrova koji su u vreme postojanja sreza radili u delatnostima društvenih i državnih službi bilo preveliko. Zbog smanjenja poslova višak kadrova je rasporedjen na nove dužnosti. Popis stanovništva od 31.III 1961. pokazao je da je u pomenutim delatnostima radilo 575 lica ili 4,1 % aktivnih Kikindjana, odnosno za polovinu manje nego 1953.godine.

U sastavu zrenjaninskog sreza kikindska opština je ostala do 1965.godine. Te godine su ukinuti srezovi.** Kikinda je i dalje ostala sedište istoimene komune u čijem se sastavu nalazi devet seoskih naselja i grad Kikinda. Po poslednjem popisu (31.III 1971) Opština je imala 68.915 stanovnika.

Sadašnje društveno-upravne i pravosudne funkcije obavlja veći broj ustanova, organa i organizacija. Skupština opštine Kikinda u saradnji sa društveno političkim strukturama kreira i sprovodi politiku ekonomskog i društvenog razvoja Opštine. Ona najveći broj funkcija vrši preko svojih upravnih i izvršnih organa.

* Zakon o područjima opština i srezova u NR Srbiji (Službeni Glasnik NR Srbije br.51/59).

** Zakon o izmenama i dopunama Zakona o područjima opština i srezova u NR Srbiji (Službeni Glasnik NR Srbije br.51/65).

Poslove koji spadaju u njenu nadležnost obavljaju pet sekretarijata (za opštu upravu, društvene službe i budžet, za privredu i komunalne poslove, za prihode, za unutrašnje poslove i za narodnu odbranu), Stručne službe Skupštine opštine, Uprava za geodetske poslove i Štab teritorijalne odbrane.

U okviru Skupštine opštine Kikinda rade još: Opštinski sud, Opštinsko javno tužilaštvo, Opštinsko javno pravobranilaštvo, Opštinski sudija za prekršaje i Opštinski pravobranilac samoupravljanja.

Neki od navedenih organa Opštine vrše medjuopštinske funkcije. Tako Opštinsko javno tužilaštvo obavlja poslove za četiri opštine, odnosno za trideset i jedno naselje u kojima je 31.III 1971.godine živelo 122.086 stanovnika. Te opštine su: kikindska (10 naselja, 68.915 stanovnika), novocrnjanska (6 naselja, 18.298 stanovnika), čokanska (8 naselja, 18.364 stanovnika) i novokneževačka (7 naselja, 16.509 stanovnika).

Pomenute četiri opštine imaju zajednički medjuopštinski Sekretarijat za unutrašnje poslove, sa sedištem u Kikindi.

Društveni pravobranilac samoupravljanja nadležan je za tri opštine: kikindsku, čokansku i novokneževačku.

Kikindska i novocrnjanska opština imaju zajedničkog sudiju za prekršaje.

Kikinda je sedište i medjuopštinske Samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje. Zajednica obuhvata područja kikindske, senčanske, adjanske, čokanske i novokneževačke opštine. Do njenog formiranja (31.I 1975) postojao je jedinstven Zavod za zapošljavanje za pomenute opštine, koji je osnovan 1967. godine sa sedištem u Kikindi.

Sem napred navedenih ustanova, organizacija i organa u Kikindi postoji još niz društvenih i političkih organizacija koje više ili manje vrše društveno upravne funkcije. Spomenimo one najvažnije: Opštinski komitet SKV, Opštinski komitet SSOV, Opštinsko veće saveza sindikata, Opštinska konferencija SSRNV i druge.

b. P r o s v e t n o - k u l t u r n e f u n k c i j e

Dinamičniji privredni i društveni razvoj i u vezi s tim povećane potrebe za školovanim kadrovima, zatim povećavanje broja stanovnika, obavezno osmogodišnje školovanje, želja mladih za obrazovanjem i drugi momenti doprineli su bržem razvoju školstva u posleratnom periodu uopšte pa i u Kikindi.

Uporedo sa školstvom razvijane su i delatnosti u oblasti kulture. Jer, poznata je činjenica da sa porastom obrazovnog nivoa stanovništva jača interesovanje ljudi za korišćenje usluga koje pružaju pojedine ustanove čija je delatnost vezana za kulturu.

Razvoj prosvetno-kulturnih funkcija potpomoglo je i bogato nasledje. Naime, Kikinda je i u predratnom periodu bila najznačajniji školski i kulturni centar u severnom Banatu.

Jedna od karakteristika razvoja školstva u posleratnom periodu bile su česte promene strukture školske mreže. One su proistekle iz potreba za kadrovima odredjenih stručnih profila. Ove promene su najčešće bile evidentne za škole srednjeg obrazovanja. Kikinda je ranije imala nekoliko škola kojih sada nema. Te škole su osnivane i egzistirale su sve dok su kadrovske potrebe

za takvim stručnim profilima to zahtevale. Zatim se neke od njih potpuno ukinute, na primer učiteljska i vaspitačka. Druge su tako reorganizovane da je njihov dalji rad bio prilagodjen novim zahtevima.

Dalje će biti izložen kraći hronološki pregled razvoja osnovnih, srednjih i viših škola, Radničkog univerziteta i škole za osnovno muzičko obrazovanje "Slobodan Malbaški" kao i njihove funkcije.

Osnovne škole

Posle završetka drugog svetskog rata četvororazredne državne škole najpre su prerasle u sedmogodišnje ili tzv. "sedmoljetke". Nove promene usledile su 1950.godine.

Od školske 1950/51.godine umesto dotadašnjih "sedmoljetki" u Kikindi počinju da rade četiri osmogodišnje osnovne škole ili "osmoljetke"^{*}. Tri su radile na srpskohrvatskom a jedna na madjarskom nastavnom jeziku.

Zbog porasta broja stanovnika, a time i dece školskog uzrasta, do kraja pedesetih godina osnovane su još dve, a krajem 1969. još jedna škola za osnovno obrazovanje.

Prema tome Kikinda sada ima sedam osnovnih škola: "Vuk Karadžić", "Jovan Popović", "Žarko Zrenjanin", "Feješ Klara", "Djura Jakšić", "Moša Pijade" i "6 Oktobar".

Po podacima za školsku 1977/78.godinu kikindske osnovne škole su imale 166 odeljenja sa 4.555 učenika (Tab.36). U obra-

^{*} Osnovane su Rešenjem Povereništva za prosvetu u Kikindi, br.74 od 28.IX 1950.

Tablica 36 - Kretanje broja učenika, odeljenja i nastavnog osoblja
u kikindskim osnovnim školama *

Naziv škole	1960/61.		1970/71.		1977/78.		
	broj učenika	broj nastavnika	broj učenika	broj nastavnika	broj učenika	broj odeljenja	broj nastavnika
"Vuk Karadžić"	807	29	659	31	734	24	36
"Jovan Popović"	923	29	815	34	691	24	33
"Feješ Klara" **	-	-	-	-	636	23	38
"Djura Jakšić"	788	30	756	32	694	24	31
"Žarko Zrenjanin"	649	27	574	27	682	24	32
"Moša Pijade"	970	31	1.004	42	920	30	44
"6 Oktobar" ***	-	-	149	13	198	17	20
S v e g a:	4.137	146	3.957	199	4.555	166	234

* Podaci su dobijeni od škola i Sekretarijata za opštu upravu i društvene službe SO Kikinda.

** Nedostaju podaci za šk.1960/61. i 1970/71. godinu.

*** Škola "6 Oktobar" prema broju odeljenja ima malo učenika. Razlog tome je što je to specijalna škola.

zovnom i vaspitnom procesu radilo je 234 prosvetna radnika (58 sa srednjom, 166 sa višom i 10 sa visokom školskom spremom).

Nastavu na mađjarskom jeziku za sva odeljenja imaju škole "Feješ Klara" i "Moša Pijade". Njih pohađa i manji broj učenika iz Mokrina i Banatske Topole. U tim mestima zbog malog broja učenika mađjarske pripadnosti nastava na mađjarskom jeziku se izvodi u kombinovanim odeljenjima od prvog do četvrtog razreda.

Kikinda ima i školu za osnovno muzičko obrazovanje "Slobodan Malbaški". Škola radi od 1953/54. školske godine, ima četiri odseka - za klavir, violinu, harmoniku i klarinet. U školskoj 1976/77. godini u svih osam razreda bilo je 248 učenika, a nastavu je vodilo 16 nastavnika*.

Srednje škole

Kikindske srednje škole su dale veliki doprinos školovanju mnogih generacija srednjoškolaca. Tim školama najveći broj učenika oduvek su davali Kikinda i naselja kikindske opštine. Ali, i sa područja gravitacionih uticaja okolnih prosvetnih centara, kao što su Zrenjanin, Senta, Subotica i manjim delom Novi Bečej, Novi Kneževac i Srpska Crnja, na kikindske srednje škole su bili i sada su manje ili više upućeni učenici sa teritorija zrenjaninske, novocrnjanske, novobečejske, čokanske i novokneževačke opštine. Za to postoje dva osnovna razloga.

Nekim naseljima van teritorije kikindske opštine, na primer Srpskoj Crnji, Radojevu, Vojvoda Stepi, Novoj Crnji, Tobi,

* Podaci su dobijeni od škole za osnovno muzičko obrazovanje "Slobodan Malbaški".

Velikim Livadama iz novocrnjanske i Novom Miloševu i Bočaru iz novobečejske opštine Kikinda je bliža od Zrenjanina, odnosno Novog Bečeja.

Kikinda je uvek imala jednu ili više srednjih škola koje nisu postojale u Zrenjaninu, Novom Bečeju, Srpskoj Crnji, Senti i Novom Kneževcu. To je slučaj sa učiteljskom, vaspitačkom, više smerova srednjih tehničkih škola, ekonomskom školom i školom učenika u privredi. Zbog toga ove kikindske škole pohađaju i učenici iz onih naselja kojima je bliži neki od napred navedenih školskih centara, pa čak i iz nekih od tih centara.

Dokle sada dopiru gravitacioni uticaji kikindskih srednjih škola videće se iz sledećih podataka*. Ove škole je 1976/77. godine, izuzimajući učenike iz Kikinde, pohađalo 1.044 učenika sa strane. Od toga je iz devet sela kikindske opštine bilo 79,2 %. Zatim, iz novobečejske 8,0 % (Novo Miloševo, Bočar, Novi Bečej), novocrnjanske 4,9 % (Srpska Crnja, Radojevo, Vojvoda Stepa, Velike Livade, Toba), novokneževačke 2,9 % (Banatsko Arandjelovo, Podlokanj), čokanske 2,5 % (Padej, Čoka, Sanad, Crna Bara) i zrenjanske 1,1 % (Zrenjanin, Melenci, Botoš, Čenta). Ostalih 1,4 % učenika bili su iz drugih opština SAP Vojvodine, uže teritorije SR Srbije, SR Bosne i Hercegovine i SR Hrvatske. Po jednog učenika dale su adjanska (Mol), kanjiška (Kanjiža), vršačka (Vršac), titelska (Titel), pirotska (Velika Lukanja), bosanskopetrovačka (Brestovac), šipovska (Dragnić), livanjska (Bogdaše), kostajnička (Kostajnica) i donjelapačka (Lički Žiškovac). Ovde treba napome-

* Podaci su dobijeni anketiranjem učenika svih srednjih škola, čije mesto stalnog boravka nije bila Kikinda. Anketa je sprovedena školske 1976/1977. godine.

nuti da se privlačna sila srednjih škola Kikinde ne oseća do tako udaljenih mesta. Što se ova malobrojna grupa učenika opredelila da se školuje u Kikindi svakako da su neki drugi momenti bili odlučujući, verovatno porodični razlozi.

Iz izloženog se nameće zaključak da se teritorija koja gravitira Kikindi može podeliti na dve zone. Prva obuhvata devet sela Opštine. Iz tih mesta učenici srednjih škola se školuju u Kikindi. U drugoj gravitacionoj zoni medjusobno se prepliću uticaji Kikinde i okolnih školskih centara: Zrenjanina, Novog Bečeja, Sente, Subotice, Novog Kneževca i Ade. Sa teritorije ove druge gravitacione zone Kikindi delimično gravitiraju učenici iz sledećih mesta: Novog Miloševa i Bočara iz novobečejske; Srpske Crnje, Tobe, Radojeva i Vojvode Stepe iz novoCrnjanske; Banatskog Arandjelova i Podlokanja iz novokneževačke i Padeja iz čokanske opštine. Ti učenici su ranije, uglavnom, pohađjali tehničke škole (mašinsku, gradjevinsku i školu za KV radnike), učiteljsku i vaspitačku. I nakon najnovijeg reformisanja srednjeg obrazovanja Kikinda je, u odnosu na pomenute školske centre, dobila više novih škola i usmerenja. Iz tih razloga, kao i zbog blizine i relativno dobrih saobraćajnih veza, Kikindi i dalje gravitira izvestan broj učenika iz napred navedenih seoskih naselja druge gravitacione zone.

Mada je anketa pokazala da je mali broj učenika iz Zrenjanina, Melenaca i nekih mesta (Čoka, Sanad, Crna Bara, Djala, Novi Bečej itd.) iz drugih opština pohađjalo škole u Kikindi, ne može se smatrati da se do tih naselja osećaju jači uticaji Kikinde.

Gimnazija

Od svih srednjih škola koje su delovale posle oslobo-

djenja najdužu tradiciju ima gimnazija "Dušan Vasiljev". Osnovana je 1877.godine kao niža gimnazija sa šest razreda (3,160). Kao potpuna gimnazija počela je da radi 1901.godine (98,23).

U ovoj školi je od školske 1944/45. do 1976/77.godine gimnazijsko obrazovanje završilo trideset i tri generacije. Gimnazija je bivšim učenicima dala opšte srednjoškolsko obrazovanje koje je većini bilo osnova za dalje školovanje na višim i visokim školama.

Školski centar za ekonomsko obrazovanje

Prva posleratna škola koja je obrazovala kadrove ekonomske struke bila je Državna trgovačka akademija. Osnovana je 1947.godine (98,142). Godine 1953. promenjeno joj je ime u Ekonomska srednja škola, a kasnije je dobila naziv Školski centar za ekonomsko obrazovanje.

Tablica 37 - Broj učenika i broj nastavnog osoblja Školskog centra za ekonomsko obrazovanje^{*}

Školska godina	Broj učenika	Broj nastavnika
1950/51	311	6
1960/61.	306	12
1970/71.	711	27
1975/76.	617	35

^{*} Podaci su dobijeni od Školskog centra za ekonomsko obrazovanje u Kikindi.

Učiteljska škola

Sa radom je počela 1948/49.godine. Do školske 1950/51. godine radila je kao trogodišnja, a onda je postala četvororazredna. Broj učenika i broj odeljenja se povećavao sve do 1952/53.godine, a zatim je počeo da opada. Poslednja generacija učenika, tada već petogodišnje Učiteljske škole, završila je školovanje 1957/1958.godine. Za deset godina postojanja ovu školu je završilo 457 učitelja (101).

Škola za vaspitače

Razvila se iz Učiteljske škole sa kojom je paralelno radila od 1954/55. do 1957/58. Poslednji upis učenica u prvi razred ove petorazredne škole obavljen je školske 1973/74.godine. Ta generacija je završila školovanje sa školskom 1977/78.godinom. Vaspitačku školu je u dvadeset generacija završilo 531 diplomirana vaspitačica (101).

Školski centar za tehničko obrazovanje

Uporedo sa razvojem privrede Kikinde i drugih mesta iz okoline rasli su zahtevi za sve većim brojem školovanog kadra. Oskudica u kadrovima posebno se osećala u industriji, saobraćaju, i gradjevinarstvu. Zato se postepeno, zavisno od potreba, počinju otvarati škole različitih struka.

Prvo je pri radionici tehničke školske službe u Kikindi školske 1949/50.godine otvorena železnička industrijska škola. Od nje su promenama naziva, usmerenja i lokacija školskih zgrada na-

stale najpre Mešovita industrijska škola, zatim Industrijska škola sa praktičnom obukom i najzad škola za kvalifikovane radnike.

Integracijom škole za kvalifikovane radnike, Tehničke građevinske i Tehničke mašinske škole, koje su osnovane 1961. godine, formiran je 1965. školski centar za tehničko obrazovanje "Stevan Lakai-Giga".

Tablica 38 - Broj učenika u Školskom centru za tehničko obrazovanje

Naziv škole	Školska godina			
	1950/51.	1960/61.	1970/71	1975/76.
Škola za KV radnike	218	254	1.031	832
Tehnička mašinska škola	-	-	267	340
Tehnička građevinska škola	-	-	182	371
S v e g a :	218	254	1.480	1.543

U Centru je 1975/76. radilo 76 nastavnika, 23 saradnika, 16 spoljnih saradnika i 30 administrativnih i pomoćnih radnika*.

Tokom 1976. godine izvršena je reforma srednjeg obrazovanja. Cilj reforme je da se obrazovanje usaglasi sa potrebama udruženog rada. Reorganizacijom bivših srednjih škola stvorena je posebna radna organizacija, odnosno škola za zajedničko srednje obrazovanje "25 Maj" i jedna složena organizacija udruženog rada za usmereno obrazovanje. Ova poslednja ima sledeće centre i usmerenja: Centar za obrazovanje stručnih radnika u društvenim delatnostima "Dušan Vasiljev", Centar za obrazovanje stručnih radnika u terci-

* Podaci o Školskom centru za tehničko obrazovanje dobijeni su od direktora Centra Milenka Santovca.

jarnim delatnostima, robnom i novčanom prometu "Boris Kidrič", Centar za obrazovanje stručnih radnika hemijsko-tehnološke i građevinske struke "Stevan Lakai-Giga" i Centar za obrazovanje stručnih radnika metalske, elektro i saobraćajne struke "Mihajlo Pupin". Novi nastavni planovi i programi primenjuju se od 1976/77. školske godine.

Više škole

Pedagoška akademija

Pedagoška akademija "Zora Krdžalić-Zaga" počela je sa radom školske 1973/74. godine*. Akademija je trebala da ima dva nastavna stepena. Prvi u trajanju četiri godine, koji bi odgovarao srednjem obrazovanju, a drugi u trajanju dve godine i u rangu više škole. Prvi stepen je trebao da daje vaspitački kadar sa srednješkolskim, a drugi sa višim obrazovanjem.

Na prvi stepen upisane su samo dve generacije učenika (1973/74 i 1974/75), odnosno upis je izvršen u dva prva u jedan drugi razred. Zbog reforme srednjeg obrazovanja školske 1975/76. godine nije vršen upis u prvi razred, a ranije upisane dve generacije uključene su u usmereno obrazovanje.

Prva generacija studenata drugog stepena upisana je 1974/75. Iste školske godine Akademija je formirala pet centara za vanredne studije van Kikinde: u Zrenjaninu je upisan 71 student, u Somboru 60, u Vršcu 48, u Novom Sadu 22 i u Smederevu 57 studenata.

* Akademija je osnovana Odlukom Skupštine Pokrajinske zajednice obrazovanja u Novom Sadu od 7.VI 1973.godine.

Zaključno sa 1978.godinom iz tri generacije diplomiralo je 278 studenata*.

Privlačna sila Pedagoške akademije najviše se oseća na teritoriji kikindske opštine. Školske 1976/77.godine ovu školu je pohađalo 99 redovnih studenata sa strane. Od toga je njih 91 (91,9 %) bilo iz sela Opštine. Ostalih osam studenata (8,1 %) bili su iz Novog Miloševa (5), Zrenjanina (2) i Padeja (1). Kako objasniti zašto ova škola sa šire teritorije nema više studenata. Svakako je u pitanju slabije interesovanje za vaspitački poziv, pre svega zbog toga što se sa tom diplomom sada teže nalazi posao.

Visoke škole

Školske 1978/79.godine Odsek za mašinstvo Fakulteta tehničkih nauka iz Novog Sada otvorio je u Kikindi Odeljenje sa dva instituta - Institut za proizvodno mašinstvo i Institut za strujnu, procesnu i toplotnu tehniku. Na prvu godinu je primljeno 110 studenata.

Dokle će se prostirati granice uticajne sfere Odeljenja tek će se videti, jer su one sada u formiranju. Treba očekivati da će se u okviru tih granica sem naselja kikindske, naći većina naselja novocrnjanske i čokanske opštine, zatim Novo Miloševo i Bočar iz novobečejske i verovatno Banatsko Arandjelovo i

*Podaci o osnivanju i radu Pedagoške akademije u Kikindi korišćeni su iz publikacije "Trideset godina obrazovanja učitelja i vaspitača u Kikindi". Izdavač publikacije: Pedagoška akademija "Zora Krdžalić-Zaga", Kikinda, 1979.

Podlokanj iz novokneževačke opštine. Ova pretpostavka se zasniva na činjenici da je tim naseljima Kikinda bliža od Zrenjanina u kome je 1979.godine otvoreno Odeljenje za procesnu i toplotnu tehniku Fakulteta tehničkih nauka iz Novog Sada i od Subotice u kojoj je takodje otvoreno jedno odeljenje istog Fakulteta.

Za otvaranje Odeljenja posebno je bila zainteresovana Livnica "Kikinda", s obzirom da ona godinama ima problema oko obezbeđivanja visokostručnih kadrova. Zato je dala stipendije svim studentima prve godine koji su prihvatili obavezu da se po završetku studija zaposle u njoj.

Radnički univerzitet

"Aleksa Radosavčev"

Osnovan je 1959.godine. U svom sastavu ima Centar za obrazovanje uz rad i stručno obrazovanje, Centar za društveno - političko obrazovanje, školu za osnovno obrazovanje odraslih i Zajedničke službe.

Medju važnije poslove koje Univerzitet obavlja spadaju:

- organizacija različitih oblika obrazovanja odraslih i omladine (osnovnog, srednjeg, višeg i visokog);
- organizacija različitih oblika društveno-političkog obrazovanja;
- pružanje pomoći u vezi prekvalifikacije radnika i sticanja više školske i stručne spreme;
- pružanje stručne pomoći radnim organizacijama na izradi normativnih i drugih akata;
- organizuje kurseve obrazovanja u vezi sa zaštitom na radu itd.

U toku školske 1975/76.godine nastavu u raznovrsnim školama i na tečajevima, zatim seminare, diskusije, razna predavanja, filmske projekcije itd. pratilo je 12.678 polaznika raspoređenih u 337 odeljenja ili grupa. U devet seoskih naselja organizovan je rad škola za društveno-političko obrazovanje (škola samoupravljača, Politička škola, Omladinska politička škola i Tribina mladih). Ove škole su imale 23 odeljenja i 743 slušalica.

Delatnosti ove obrazovne ustanove se odvijaju u granicama opštinske teritorije. Uticaji nisu širi zato što sva sedišta susednih opština imaju radničke univerzitete.

* * *

Najzad, evo nekoliko sumarnih podataka koji ukazuju na značaj prosvetnih funkcija Kikinde. U 1977/78.godini osnovne, srednje i više škole učilo je 8.862 učenika i studenata. Ako se tome doda još 1.098 učenika i studenata koji su se školovali na Radničkom univerzitetu onda je školovanjem ukupno bilo obuhvaćeno 9.960 polaznika. Za njih je nastavu izvodilo 507 nastavnika sa radom na neodredjeno vreme*.

Organizacije i društva koja deluju u oblasti kulture

Centar za kulturu

Osnovan je 1957.godine. U okviru Centra deluju Narodna biblioteka "Jovan Popović", Narodni muzej, Istorijski arhiv i Tribina za kulturu i umetnost.

* Podaci su dobijeni od Sekretarijata za opštu upravu i društvene službe SO Kikinda.

Narodna biblioteka je za prethodnicu imala Srpsku čitaonicu, koja je osnovana 1845.godine. Krajem 1944.godine osnovana je Gradska biblioteka, a sa radom je počela 1945. Od 1952. nosi naziv "Jovan Popović". Godine 1961. dobila je status matične opštinske biblioteke. Sada u njenom sastavu rade četiri biblioteke u Kikindi i sedam u seoskim naseljima: Mokrinu, Idjošu, Sajanu, Nakovu, Novim Kozarcima, Banatskoj Topoli i Bašaidu.

U 1976.godini kikindske biblioteke su raspolagale fondom od 77.688 knjiga. Te godine je bilo učlanjeno 5.126 članova. Biblioteku koriste učenici svih kikindskih škola i drugi građani Kikinde. Oni su 1976. pročitali 97.361 knjigu.

Biblioteka ima šesnaest zaposlenih radnika.

Narodni muzej (ranije Gradski muzej) osnovan je 1946.godine. Raspolaze eksponatima sakupljenim sa područja severnog Banata. Medju njima se nalaze predmeti koji ukazuju na način privredjivanja, na nošnju, stanovanje itd. u prošlosti.

Ima 27.629 eksponata i 3.082 knjige. Muzej je tokom 1976. razgledalo 31.936 posetilaca. Posećuju ga učeničke i turističke grupe i pojedinci. U njemu radi pet radnika.

Istorijski arhiv je počeo sa radom 1946.godine kao Arhivsko područje br.5 u sastavu tadašnjeg Gradskog muzeja. U njemu se čuvaju arhivski fondovi sa teritorije kikindske, čokanske i novokneževačke opštine. Arhiv raspolaze zbirkama povelja i legata, pečata, zakona, karata i planova, službenih listova, plakata, časopisa, novina i druge gradje. Biblioteka ima 4.726 knjiga na srpskohrvatskom (4.501) i na stranim jezicima (261). Korisnici fondova su naučni radnici i drugi istraživači. Arhiv ima šest radnika.

Tribina za kulturu i umetnost (ranije Kulturni centar)

radi od 1961.godine. Njena najvažnija delatnost je organizovanje raznih priredbi. U 1976.godini Tribina je organizovala gostovanja profesionalnih pozorišta koji su u Kikindi i dva sela Opštine dala dvanaest predstava. Izvedeno je šest muzičkih koncerata, održano jedanaest književnih večeri u Kikindi i selima Opštine, organizovan je baletski tečaj itd. Na tim poslovima radilo je šest radnika zaposlenih na neodredjeno vreme.

Narodno amatersko pozorište

Deluje od 1950.godine. Do 1977.godine pripremilo je 165 pozorišnih komada i drugih programa. Dalo je blizu 1.600 predstava koje je pratilo oko 500.000 gledalaca. Više puta je gostovalo u selima Opštine i drugim mestima, između ostalih u Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu i drugim gradovima.

Pozorište je učestvovalo na mnogim smotrama širom Jugoslavije i dobilo niz visokih priznanja. Tri puta je bilo najbolje na Festivalu dramskih amatera Jugoslavije. Dobilo je Sedmojulsku nagradu Saveta za kulturu Srbije, Vukovu nagradu Kulturno-prosvetne zajednice Srbije, nagradu Iskre kulture Kulturno-prosvetne zajednice Vojvodine, Oktobarsku nagradu Kikinde, Zlatnu plaketu Saveza amatera Srbije, nagradu Politike itd.

Ima petoro zaposlenih i preko trideset amatera.

Kulturno-umetničko društvo "Jedinstvo"

Društvo je osnovano 1945.godine. U njegovom radu pretežno učestvuju Madjari. Ima oko 550 članova. Rad se odvija u sedam sekcija. Godišnje se priredi preko sto predstava. Od toga se

najveći broj izvede u Kikindi, Povremeno se organizuju gostovanja u selima Opštine i drugim mestima SAP Vojvodine i Jugoslavije. U 1979. godini date su dve predstave u Rumuniji (Temišvar i Zalau). Društvo raspolaže bibliotečkim fondom od deset hiljada knjiga na madjarskom jeziku.

Društvo za negovanje muzike "Gusle"

Oformljeno je 1876. godine. Društvo objedinjuje rad hor-ske, muzičke i folklorne sekcije. Sem u Kikindi, daje predstave u većini severnobanatskih mesta i na širem području: Beogradu, Novom Sadu, Subotici, Pančevu, Zrenjaninu, Prištini, Titovom Užicu itd. Društvo učestvuje na mnogim smotrama regionalnog i šireg značaja, na kojima postiže značajne rezultate i priznanja.

Preduzeće za prikazivanje filmova

U njegovom sastavu se nalazi dvanaest bioskopa. U Kikindi se filmovi prikazuju u dve bioskopske sale ("Radnički" i "Zvezda") i u tzv. "Letnjoj bašti". Ostali bioskopi se nalaze u devet sela kikindske komune.

Kikindski bioskopi zajedno imaju 1.840 sedišta. U njima je 1976. prikazan 251 film, koje je gledalo 250.260 posetilaca.

Preduzeće ima 27 zaposlenih. Administrativne poslove obavlja 7 lica. U kikindskim bioskopima radi 12, a u seoskim 8 radnika.

Izdavačka delatnost

Relativno duga i bogata tradicija izdavačke delatnosti

nastavljena je i posle drugog svetskog rata. Na tom poslu najveću aktivnost pokazuje Centar za kulturu. Centar ima svoje glasilo "Stav" - časopis za kulturu, društveni život i umetnost. U njemu se objavljuju radovi iz književnosti (poezija, proza, književna kritika), istorije, arheologije, etnologije, školstva, zdravstva, samoupravne prakse itd. Prvi broj je štampan 1976.godine. Godišnje se štampa četiri broja, sa ukupnim tiražom 4.000 primeraka. Pretežno je namenjen čitaocima sa područja severnog Banata.

U izdanju Istorijskog arhiva objavljeno je nekoliko obimnijih i kraćih radova iz istorije Kikinde i kikindskog dištrikta. Spomenimo najvažnije: Istorija grada Kikinde do 1918.godine, Kikinda 1918 - 1941.godine, Kikinda od 1941. do 1945.godine, Porezi i dažbine u velikokikindskom dištriktu u XVIII veku, Ekonomska baza dištrikta velikokikindskog 1781.

Proslavljajući jubilarne godine pojedine radne organizacije su izdale spomenice i druge prigodne publikacije.

U Kikindi se štampa i nedeljni list "Komuna". Izlazi četvrtkom. Prvi broj lista pod nazivom "Kikindska komuna" izašao je 1.V 1962. godine, a pod sadašnjim imenom izlazi od januara 1968. List je organ Socijalističkog saveza radnog naroda opštine Kikinda. On donosi aktuelne vesti iz privrednih i društvenih delatnosti na teritoriji kikindske opštine. U 1979.godini svaki broj izlazi u 6.000 primeraka.

c. Z d r a v s t v e n o - s o c i j a l n e f u n k c i j e

Zdravstvena zaštita

U posleratnom periodu briga o zdravstvenoj zaštiti ljudi

neprekidno se poboljšava. S tim u vezi povećava se broj zdravstvenih ustanova i medicinskog osoblja. Na primer, dok je 1961. godine u kikindskoj opštini radilo 199 zdravstvenih radnika, njihov broj se 1978. povećao na 424 (103,69).

Pri Medicinskom centru rade Opšta bolnica, Dom zdravlja (sa dve zdravstvene stanice, ambulantom opšte prakse, službom za zaštitu dece i omladine, školskim dispanzerom, dispanzerom za plućne bolesti, službom hitne pomoći) i tri apoteke. Medicinskom centru pripadaju još zdravstvene stanice i apoteke u devet sela Opštine, po jedna u svakom selu.

Pri većim radnim organizacijama u Kikindi postoje ambulante medicine rada. Ima ih pet. One pružaju usluge radnicima i članovima njihovih porodica.

Bolnica i druge zdravstvene ustanove u Kikindi pružaju usluge pacijentima sa teritorije čitave Opštine. Po podacima za 1977.godinu kikindska opština je imala 67.248 zdravstvenih osiguranih. Prema tome, Medicinskom centru u Kikindi gravitiraju samo pacijenti iz devet sela komune. Naselja iz susednih opština koriste bolničke i specijalističke usluge u drugim medicinskim centrima: novocrnjanska i novobečejska opština gravitiraju zrenjaninskoj, a čokanska senčanskoj bolnici. Pacijenti sa teritorije novokneževačke opštine leče se u bolnici u Novom Kneževcu.

Kikindska bolnica raspolaže sa 400 bolesničkih postelja. U njoj je 1977.godine lečen 8.281 bolesnik. Oni su u proseku ostvarili po 12,2 dana lečenja.

U zdravstvu je, uključujući tu i zaposlene u Stručnoj službi Samoupravne interesne zajednice za zdravstvo, 1978.godine radilo 486 radnika.

Socijalna zaštita

U socijalnom staranju i socijalnoj zaštiti stanovnika brinu Samoupravna interesna zajednica za socijalnu zaštitu, Stacionar (Dom za stare) i Predškolska ustanova "Dragoljub Udicki".

Materijalno neobezbedjenim licima Samoupravna interesna zajednica za socijalnu zaštitu isplaćuje stalnu, privremenu i jednokratnu novčanu pomoć. U 1978. godini u čitavoj Opštini bilo je 270 korisnika stalne, 70 povremene i 200 jednokratne pomoći.

Stacionar prihvata nezbrinute starije osobe i penzionere. U njemu je 1978. bilo smešteno 80 lica.

Problem nezbrinute dece rešava se tako što manji broj prihvataju zainteresovane porodice, dok se ostala smeštaju u domove i slične ustanove van Kikinde. Maloletni delikventi i defektna deca upućuju se u odredjene ustanove (domove, zavode, centre, škole) van Kikinde.

Predškolska ustanova "Dragoljub Udicki" obezbedjuje deci smeštaj, ishranu i sprovodi ciljeve vaspitanja i obrazovanja. U okviru nje u Kikindi radi osam dečijih vrtića.

Na poslovima socijalnog staranja i zaštite 1978. je u svim pomenutim ustanovama radilo 121 lice.

3. UTICAJ FUNKCIJA KIKINDE NA VAŽNIJE PROMENE STRUKTURE STANOVNIŠTVA

a) K v a n t i t a t i v n o s t a n o v n i š t v a

Kikinda je 1971. godine imala 37.576 stanovnika. Sa tolikim brojem ona zauzima šesto mesto medju vojvodjanskim gradovima. Više stanovnika imaju Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Pan-

čevo i Sombor.

U vremenu između popisa 1910. i 1931.godine, dakle za 21 godinu, broj stanovnika Kikinde se povećao za 2.044 lica. Nasuprot tome, za skoro isti vremenski interval posle drugog svet-skog rata, tačnije između popisa stanovnika 1948. i 1971.godine (razlika je 23 godine), stanovništvo ovoga grada se povećalo za 8.911 lica ili za 31,1 % (Tab.39). Upoređujući ove podatke iz-lazi da je razlika porasta broja stanovnika između 1948. i 1971.godine bila više nego četverostruko veća u odnosu na povećanje od 1910. do 1931.godine.

Tablica 39 - Kretanje broja stanovnika Kikinde po popisima od 1948. do 1971.

Godina popisa	Broj sta-novnika	I n d e k s		Porast stanovništva		
		1948.=100 %	Prethodna godina = 100 %	Ukupno	Prosečno godišnje	
					Proj	na 1.000 stanovnika
1948.	28.665	100,0	100,0	-	-	-
1953.	29.570	103,2	103,2	905	181,0	6,1
1961.	34.059	118,8	115,2	4.489	561,1	16,5
1971.	37.576	131,1	110,3	3.517	351,7	9,4

Povećanju broja stanovnika Kikinde posle drugog svet-skog rata, pored prirodne populacije, doprinela je i imigracija. Jer, i u severnom Banatu, kao i u ostalim krajevima Jugoslavije, veoma je izražena tendencija migracije jednog dela stanovništva. Najizrazitije je prelaženje seoskog stanovništva u gradove, a osnovni motiv ovih kretanja je ekonomske prirode. Tako je i Ki-kinda privukla izvestan broj takvih lica, pre svega sa teritorije

severnog Panata, ali i iz drugih delova Vojvodine i Jugoslavije. Ona je na taj način dobila novi sloj stanovnika, o kojima će kasnije biti više reči.

b) P r i r o d n o k r e t a n j e
s t a n o v n i š t v a

Kretanje ukupnog broja stanovnika u velikoj meri je zavisno od nataliteta i mortaliteta, odnosno od prirodne populacije. Za analizu prirodnog kretanja stanovništva Kikinde korišćeni su podaci za period od 1948. do 1971.godine. Izračunate apsolutne i relativne vrednosti iznete su u Tab.40.

N a t a l i t e t se kreće iznad vojvodianskog proseka. Srednja godišnja stopa za napred pomenuti period ima vrednost 26,1 ‰. Nasuprot tome, prosečna stopa nataliteta za čitavu Vojvodinu za vreme od 1950. do 1971.godine iznosi 17,6 ‰ (48,18). Veći natalitet u Kikindi posledica je povoljne strukture kontingenta stanovništva sposobnog za biološku reprodukciju. Ovaj kontingent dopunjuje i veći deo doseljenika, jer su to mahom mladja lica.

Ipak, prosečne stope nataliteta između uzastopnih popisa pokazuju tendenciju opadanja. Razlozi zbog kojih se smanjuje broj dece su raznovrsni. Većina brakova se odlučuje na radjanje jednog ili dva deteta, pre svega, zbog socijaln-ekonomskih prilika u porodici. U nepoljoprivrednim domaćinstvima, kojih je sve više, izvore prihoda isključivo čine lični dohoci jednog ili oba roditelja. Ovi prihodi nebi, međjutim, bili dovoljni za pristojan život mnogočlanih porodica u gradu. Dalje, ranije je u poljoprivrednim domaćinstvima bilo više dece, jer su i potrebe

za radnom snagom bile veće. Pošto je broj ovih domaćinstava u stalnom opadanju, a mašine sve više zamenjuju rad čoveka, to je i broj dece u porodicama poljoprivrednika sve manji. Na smanjivanje nataliteta ima uticaja i problem čuvanja dece u onim domaćinstvima koja nemaju članove koji bi taj posao obavljali, zatim savremeno shvatanje roditelja o načinu podizanja dece, troškovi školovanja dece itd. Svakako da i mogućnosti za prekid trudnoće, želja savremene žene da ima više slobodnog vremena i još neki drugi razlozi doprinose smanjivanju radjanja.

Tablica 40 - Prirodno kretanje stanovništva Kikinde izmedju popisa 1948. i 1971.godine*

Period	Rodjeni			Umrli			Prirodni priraštaj		
	svega	god.prosek		svega	god.prosek		svega	god.prosek	
		broj	‰		broj	‰		broj	‰
1948-1953.	4.303	860,6	29,6	2.347	469,4	16,1	1.956	391,2	13,5
1953-1961.	6.716	839,5	26,4	2.982	372,7	11,7	3.734	466,8	14,7
1961-1971.	8.496	849,6	23,7	3.775	377,5	10,5	4.721	472,1	13,2
Ukupno									
1948-1971.	19.515	848,5	26,1	9.104	395,8	12,2	10.411	452,6	13,9

M o r t a l i t e t takodje ima regresivnu stopu. Njegova prosečna godišnja stopa je 12,2 ‰/oo. Ova vrednost je za

*Apsolutne vrednosti u Tab.40. za rodjene, umrle i prirodni priraštaj izračunate su ispisivanjem podataka iz matičnih knjiga. Ovi podaci nisu apsolutno tačni. Naime, u matičnim knjigama rođenih upisana su i deca iz okolnih sela koja su rođena u kikindskom porodilištu. Zato je natalitet veći.

1,7 ‰ veća od stope mortaliteta Vojvodine (1950 - 1971) koja iznosi 10,5 ‰ (48,18). Opadanje smrtnosti rezultat je povećanja obima i kvaliteta zdravstvene zaštite, višeg ekonomskog standarda, opšte i zdravstvene prosvetljenosti, smanjenog mortaliteta odojčadi, boljih higijenskih prilika u domaćinstvima i na radnom mestu. Ovome još dodajmo i imigraciju mlađih lica, čime se prosečna starost stanovništva održava na zadovoljavajućem nivou.

Prirodni priraštaj se smanjuje. To je posledica bržeg opadanja nataliteta. Izmedju popisa 1953. i 1961.godine stopa prirodnog priraštaja je imala najveću vrednost (14,7 ‰). U tom periodu je i zabeležen, kako u apsolutnim tako i u relativnim brojevima, najveći porast broja stanovnika (Tab.39). Inače, prosečna godišnja stopa nataliteta (1948-1971) je 13,9 ‰. Za Vojvodinu (1950-1971) ona iznosi 7,2 ‰ (48,18). Prema tome, Kikinda ima skoro za dva puta veći prirodni priraštaj od Vojvodine.

c) M e h a n i č k o k r e t a n j e s t a n o v n i š t v a

Ovim kretanjima je obuhvaćeno useljavanje i iseljavanje stanovništva.

U s e l j a v a n j e. - Po podacima popisa stanovništva iz 1971. godine od ukupno 37.576 lica u Kikindi je od rođenja živelo 21.853 ili 58,2 %. Preostalih 15.723 lica ili 41,8 % čine doseljenici. Od ovoga broja više od četvrtine (29,5 %) doseljenih vode poreklo iz naselja kikindske opštine. Iz drugih opština SR Srbije došla je skoro polovina doseljenika (49,4 %), s tim što je većina njih iz naselja severnobanatskih opština.

Ostatak od 21,1 % poreklom su iz drugih republika. To su, uglavnom, ona lica koja su po završetku drugog svetskog rata kolonizovana.

Prema tipu naselja iz kojih su došli 71,9 % doseljenika poreklom su iz seoskih naselja. Na drugom mestu su doseljenici iz gradskih, a na trećem iz mešovitih naselja.

Po vremenu doseljavanja 77,7 % je došlo izmedju 1946. i 1971.godine. Od toga je 47,3 % naseljeno posle 1961.godine. To se može dovesti u vezu sa povećanim mogućnostima zapošljavanja izmedju poslednja dva popisa, čemu je doprineo znatno brži razvoj privrede i društvenih delatnosti.

I s e l j a v a n j e. - Kada se na broj stanovnika popisanih 1948. (28.665) doda prirodni priraštaj od 10.411 lica (1948-1971) izlazi da je Kikinda u vreme popisa 1971.godine trebala da ima 39.076 stanovnika, dakle za 1.500 više. Poslednji podatak ukazuje na negativan bilans stanovništva. Razlozi za emigraciju su raznovrsni, ali u većini slučajeva su ekonomske prirode. Završavajući škole mladi Kikindjani ne mogu svi da se zaposle u ovom gradu, jer za neke struke nema slobodnih radnih mesta (prosvetni radnici, arhitekta itd.). Zato su oni morali da potraže zaposlenje u nekom drugom mestu. Sem toga, neki Kikindjani, koji su već bili zaposleni u Kikindi, prešli su u veće gradove zbog boljih radnih uslova, dobijanja većih funkcija i ličnih dohodaka, lakših mogućnosti školovanja dece na višim i visokim školama, zbog želje za životom u većem gradu itd. Naravno da se izvestan broj iselio zbog udadbe, zdravstvenih i drugih razloga. Znači, dobar deo iseljenih lica predstavljala su potencijalnu radnu snagu ili su napuštala posao.

M i g r a c i o n i s a l d o. - U kojoj su meri ise-

ljavanje i useljavanje uticali na kretanje stanovnika pokazuju vrednosti tzv. migracionog salda. Koristeći se podacima broja stanovnika na dan popisa i prirodnog priraštaja dobijene su sledeće vrednosti. Izmedju popisa 1948. i 1953. broj iseljenih lica bio je za 1.051 veći od broja useljenih. Od 1953. do 1961. uselilo se 5.557, a za isto vreme se iselilo 4.802 lica. Razlika od 755 lica pokazuje da je zabeleženo veće useljavanje. Najzad, izmedju poslednja dva popisa migracioni saldo je ponovo bio negativan (-1.204), jer se u tom periodu iselilo 6.948 a uselilo 5.744 lica. Sabiranjem tri vrednosti za saldo (-1.051, 755, -1.204) dobija se napred izneta vrednost manjka stanovništva, odnosno iznos ukupnog salda od -1.500.

d) S t r u k t u r a s t a n o v n i š t v a p r e m a p o l u i s t a r o s t i

Četiri posleratna popisa pokazala su priličnu brojnu ujednačenost izmedju muških i ženskih lica, s tim što je žena bilo nešto više. Procentualno učešće ženskih lica u ukupnom stanovništvu kretalo se ovako: 1948. 52,0 %, 1953. 51,6 %, 1961. 51,5 % i 1971. 51,4 %. Podaci pokazuju postepeno smanjivanje broja žena. Popisom 1971.godine registrovano je 18.198. muškaraca i 19.271 žena. Zbir ova dva broja (37.469) ne daje ukupno popisano stanovništvo (37.576). Razlika od 107 lica (0,3 %) pojavljuje se i u starosnoj strukturi. Zato će se oni u analizi podataka tretirati kao stanovnici sa nepoznatim polom i starošću. Po poslednjem popisu (1971) stopa maskuliniteta bila je 944,3. To znači da je na 1000 žena bilo 944 muškaraca. Pošto muškarci čine radnosposobniji deo stanovništva, povoljnija bi bila situa-

cija da je stopa maskuliniteta veća. Razlika u korist ženskog dela stanovništva najverovatnije je posledica veće emigracije muškaraca, njihove veće smrtnosti tokom drugog svetskog rata i uopšte kraćeg životnog veka, a delom i zbog imigracije ženskih lica prilikom udaje. Od šesnaest starosnih kategorija muškaraca je bilo više samo u četiri (od 0-4, 10-14, 25-29 i 35-39 godina starosti). Približna ujednačenost brojnosti oba pola bila je u kategorijama od 5-9, 25-29 i 30-34 godine.

Za formiranje radne snage od posebnog značaja je starosna struktura. Vojvodjansko stanovništvo je prema rezultatima popisa 1971. godine imalo prosečnu starost 33,2 godine (48,57). U isto vreme kikindsko stanovništvo je sa prosekom od 32,3 godine bilo nešto mlađe. Muška lica su u proseku bila stara 31,4 a ženska 33,2 godine. Ovi podaci ukazuju na proces starenja stanovništva. Dosta velik prosek starosti žena sigurno će negativno uticati na prirodni priraštaj u godinama posle popisa. Odnos između stanovnika starijih od 59 godina i onih do 19 godina starosti daje koeficijent starenja stanovništva. Sa koeficijentom od 0,42 po poslednjem popisu Kikinda je, za vojvodjanske prilike, spadala u grupu naselja koja imaju srednji stepen starenja.

Stanovništvo do 19 godina starosti činilo je 11.651 lica ili 31,0 %. Kod tog dela stanovništva primetna je regresivna tendencija starosne strukture (Prilog 15). Što su godišta mlađa brojnost je sve manja. Zbog ovakve tendencije Kikinda će u budućnosti morati dobrim delom da se oslanja na radnu snagu sa strane, pogotovu što i na sadašnjem stepenu razvoja privrede i drugih delatnosti to čini.

Sredovečno stanovništvo, od 20 do 59 godina starosti, bilo je najmasovnije (20.895 lica ili 55,6 %). Ono daje najveći

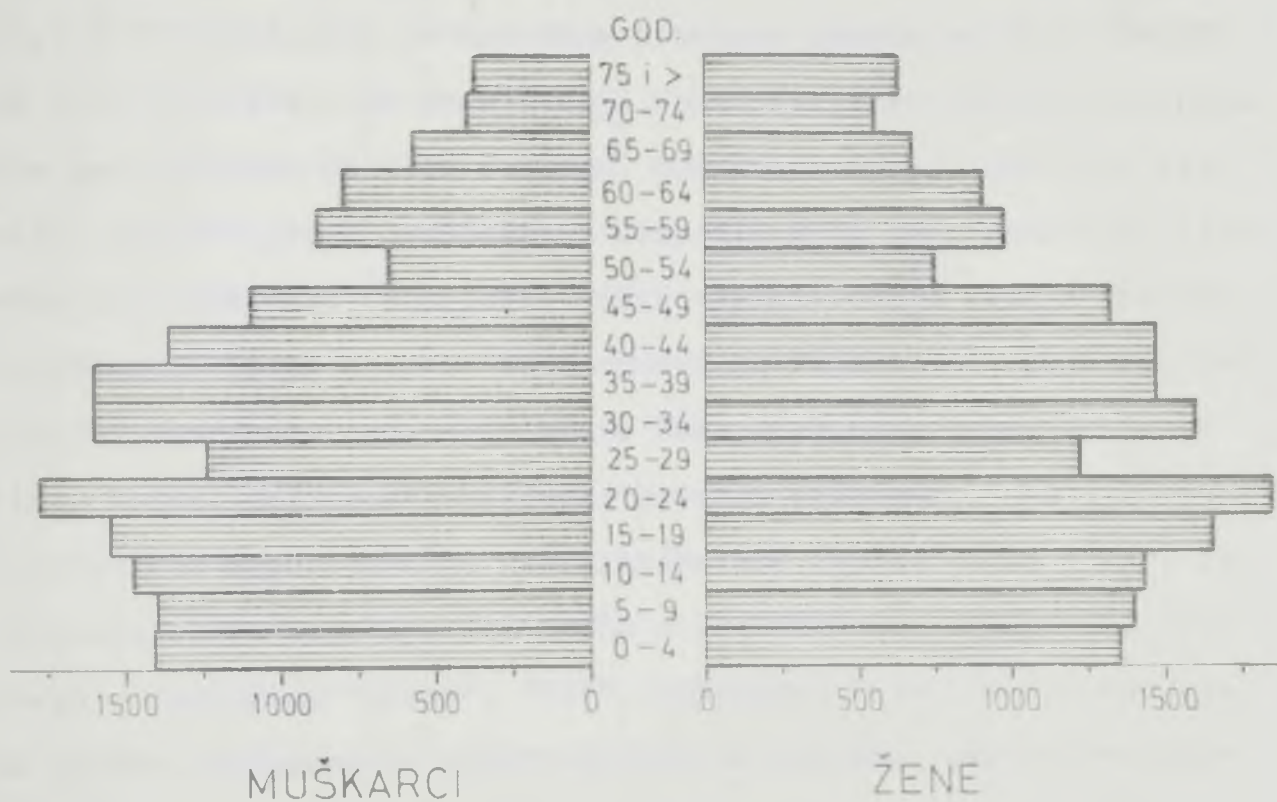
deo radne snage. Mladji deo sredovečnog stanovništva, od 20 do 39 godina, obuhvatao je 12.374 lica (59,2 %), dok je starijem delu pripadalo 8.521 lice (40,8 %). Izmedju starosnih kategorija od 20 do 59 godina najbrojnija su bila lica sa starošću od 20 do 24 godine (3.622 ili 9,6 %). Istovremeno to je, u odnosu na sve ostale, bila najbrojnija grupa. Pripadnici te grupe rođeni su posle drugog svetskog rata, izmedju 1947. i 1951.godine, kada je povećan prirodni priraštaj. Po broju lica dalje slede dve približno ujednačene grupe, od 15 do 19 (3.212 ili 8,5 %) i od 30 do 34 godine starosti (3.207 ili 8,5 %). Od njih nešto manji broj lica imala je grupa od 35 do 39 godina (3.078 ili 8,2 %). Starosna piramida (Prilog 15) u delu koji predstavlja sredovečno i staro stanovništvo, izuzimajući starosne grupe od 25 do 29 i 50 do 54 godine, ima dosta pravilan izgled. Deficit stanovništva u pomenute dve grupe posledica je malog nataliteta, većeg mortaliteta i emigracije tokom prvog i drugog svetskog rata. Deo starog stanovništva činila su 4.923 lica ili 13,1 %.

e) S t r u k t u r a s t a n o v n i š t v a p r e m a a k t i v n o s t i i d e l a t n o s t i

Za analizu aktivnosti i delatnosti stanovništva korišćeni su rezultati popisa 1961. i 1971.godine. U obzir nisu uzeti podaci prethodna dva popisa zbog načina na koji su izloženi u statistici, te zato nisu bili upotrebljivi.

Pregledom podataka iz Tab.41. uočljive su bitne promene do kojih je došlo izmedju dva popisa. U delu tabele koji se odnosi na ukupno stanovništvo vidi se da su sve vrednosti za 1961.godinu manje od onih za 1971. Nasuprot tome, u delu tabele

Prilog 15. - STAROSNA PIRAMIDA
 STANOVNIŠTVA KIKINDE PREMA
 PODACIMA POPISA 1971. GODINE

gde je iskazano poljoprivredno stanovništvo veće apsolutne vrednosti imaju svi podaci za 1961.godinu. Varijabilnost podataka iz ta dva dela tabele očigledno je medjusobno uslovljena. A sada da vidimo na šta nam ukazuju relativne vrednosti podataka. U ukupnom stanovništvu učešće svih aktivnih lica od prethodnog popisa (13.911) do poslednjeg (15.163) smanjeno je sa 40,8 % na 40,4 %. Ako se u okviru svih aktivnih lica posebno analiziraju procentualna učešća muškaraca i žena onda je ovakva situacija. Od 1961. do 1971.godine udeo muškaraca se smanjio od 71,1 % (9.889) na 67,9 % (10.289), dok je kod žena povećano učešće sa 28,9 % (4.022) na 32,1 % (4.874). Na smanjivanje broja aktivnih poljoprivrednika oba pola uticalo je više razloga. Pored smrtnosti, prelaska starijih osoba u grupu izdržavanih lica ili zbog penzionisanja, izvestan broj lica kao tehnološki višak zaposlio se u drugim granama delatnosti. To se u prvom redu odnosi na ženska lica koja su, bez sumnje, doprinela povećanju broja žena u ukupnom broju aktivnih lica. Naime, delatnosti Kikinde, posebno privredne, pružaju mogućnosti za zapošljavanje nekvalifikovane ženske radne snage. Za tu radnu snagu naročito ima posla u prehrambenoj industriji, pre svega u fabrikama "Prima", "PIK" i Mlekara. U te poslove spadaju, na primer, pripremanje povrća i voća za preradu, pakovanje gotovih proizvoda itd. U ovim i drugim preduzećima i u ustanovama nekvalifikovana ženska radna snaga obavlja i poslove u vezi sa održavanjem čistoće, grejanja i kurirske službe.

Povećavanje potreba za radnom snagom, koje je nametao sve brži ukupan razvoj grada, nije bilo srazmerno porastu broja aktivnog stanovništva Kikinde. Dakle, u delatnostima ovoga grada moglo je da se zaposli više radne snage nego što je on imao. Spomenimo, primera radi, da je 1971.godine u industriji i rudarstvu

Tablica 41 - Ukupno i poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i polu

Godina	Ukupno stanovništvo					Lica sa ličnim prihod.	Izdrža- vana lica	Poljoprivredno stanovništvo				
	Svega	Aktivno			Svega			Aktivno			Izdrža- vana lica	
		svega	muški	žene				broj	% od ukupnog	svega		muški
1961.	34.059	13.911	9.889	4.022	1.993	18.155	10.330	30,3	4.480	3.390	1.090	5.850
1971.	37.576	15.163	10.289	4.874	3.534	18.879	6.112	16,3	3.043	2.169	874	3.069

Po popisu stanovništva od 31.III.1971. u sveskama X (str.342) i XI (str.340) razlikuju se podaci u vezi broja aktivnog poljoprivrednog stanovništva Kikinde. U prvoj je iskazano 3.006, a u drugoj 3.043 lica.

radilo 5.614 a u poljoprivredi 3.006 Kikindjana. Znači, samo u pomenutim granama privredjivanja bilo je posla za 56,8 % aktivnih Kikindjana. Zato manjak radne snage nadoknadjuju okolna sela.

Ukupan broj izdržavanih lica povećao se za 724. Međutim, u relativnim iznosima zabeleženo je smanjenje od 53,3 % na 50,2 %. Rezultati popisa 1961.godine kazuju da je svako aktivno lice u proseku moralo da izdržava 1,3 lica. Deset godina kasnije na jedno aktivno dolazilo je 1,2 izdržavana lica. U delu poljoprivrednog stanovništva broj izdržavanih se smanjio za 1,9 puta. Po prethodnom popisu svako aktivno poljoprivredno lice u proseku je obezbeđivalo prihode još za 1,3, a po poslednjem za jedno (1,0) izdržavano lice.

Broj lica sa ličnim prihodima skoro se udvostručio. Do ovoga je, pored odlaska u penziju izvesnog broja lica iz radnog odnosa, došlo i zbog useljavanja kolonističkih porodica iz obližnjih sela. Među članovima tih porodica ima lica koja dobijaju penziju kao učesnici narodno oslobodilačke borbe ili po nekom drugom osnovu.

Podatke o broju aktivnih poljoprivrednika treba prihvatiti sa rezervom. Njihov broj je veći. Na primer, dobar deo žena iz dobnih kategorija koje obuhvataju aktivno stanovništvo prilikom popisa 1971.godine izjasnio se za "domaćice" pa su svrstane u izdržavana lica. U svakodnevnom životu, međutim, one obavljaju poslove u domaćinstvu, uključujući tu brigu oko stoke i slično, a učestvuju i u poljskim radovima. S druge strane, računa se da aktivnost muškaraca prestaje sa šezdesetpetom, a žena sa šezdesetom godinom starosti. Za poljoprivredno stanovništvo to najčešće nije pravilo. Njihova aktivnost je duža. Ona mahom zavisi od zdrav-

stvenog stanja čoveka, obima poslova, odnosno broja radne snage u domaćinstvu. Dodajmo još da znatan broj lica koja rade u nepoljoprivrednim delatnostima, pogotovu onih koja potiču iz poljoprivrednih domaćinstava, ima obradivo zemljište. Ona se poljoprivredom bave kao dopunskim zanimanjem.

Promene broja aktivnih lica, posmatrane po pojedinim delatnostima, najizrazitije su kod dela stanovništva koje se bavi poljoprivredom i industrijom (Tab.42). Od 1953. do 1971. procentualno učešće poljoprivrednika u broju aktivnih lica smanjeno je za 21,8 % (od 41,6% na 19,8 %). Do toga je došlo što su iz poljoprivrednog dela stanovništva aktivna lica prelazila u druge delatnosti. To je omogućio relativno brzi prelazak sa tradicionalnog načina obrade zemlje na mehanizovani. Najveći deo te radne snage apsorbovala je industrija, pošto ni Kikinda ni okolina nisu mogle da obezbede potreban broj kvalifikovanih radnika. Zaposlenost u industriji i rudarstvu povećala se za 20,0 % ili od 17,0 % u 1953. na 37,0 % u 1971.godini. Ekspanzija industrije podstakla je brži razvoj gradjevinarstva i saobraćaja. Veće zapošljavanje postignuto je i u oblasti kulturno-prosvetne i socijalne delatnosti. Jer, to su delatnosti koje su neophodne ne samo Kikindjanima, već su od značaja za čitav taj deo Banata. U većini primera razvoj industrije prati povećavanje zaposlenosti u grupi tercijarnih delatnosti. Ali, za Kikindu se to ne može reći. Iako je radna snaga u trgovini i zanatstvu brojno povećana, relativni brojevi pokazuju tendenciju sporog zapošljavanja ili stagnacije. Kod ostalih delatnosti smanjeno je procentualno učešće. Dok je bila sresko mesto zaposleni u društvenim i državnim službama činili su skoro desetinu aktivnih lica (9,4 %), a po poslednjem popisu samo 4,0 %.

Tablica 42 - Struktura aktivnog stanovništva prema delatnosti

Delatnost	1953.		1961.		1971.	
	broj	%	broj	%	broj	%
Industrija i rudarstvo	2.032	17,0	3.855	27,7	5.614	37,0
Poljoprivreda i ribarstvo	4.987	41,6	4.439	31,9	3.006	19,8
Šumarstvo	3	0,0	3	0,0	6	0,0
Gradjevinarstvo	41	0,3	374	2,7	644	4,2
Saobraćaj	489	4,1	701	5,0	767	5,0
Trgovina i ugosti- teljstvo	928	7,8	831	6,0	1.161	7,7
Zanatstvo	1.112	9,3	1.132	8,1	1.251	8,2
Lične usluge	209	1,7	76	0,6	-	-
Stambena i komunalna delatnost	-	-	195	1,4	168	1,1
Kultura i socijalna delatnost	-	-	806	5,8	1.221	8,0
Delatnost društvenih i državnih službi	1.124	9,4	575	4,1	600	4,0
Ostale delatnosti	-	-	200	1,4	37	0,2
Van delatnosti	1.055	8,8	724	5,2	310	2,0
Nepoznata delatnost	-	-	-	-	29	0,2
Lica na privremenom radu u inostranstvu	-	-	-	-	349	2,3
Ukupno:	11.980	100,0	13.911	99,9	15.163	99,7

Što se tiče odnosa broja aktivnih lica i zapošljavanja može se reći da viškovi radne snage postoje. O tome nam govore podaci Samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje na teritoriji kikindske opštine (Tab.43). Analiza podataka po pojedinim godinama pokazuje da, sem retkih izuzetaka, kod svih kategorija postoji tendencija povećavanja broja lica koja traže posao. Većinu takvih lica čine žene. U ukupnom skoru (9.636 lica) one su učestvovala sa 55,6 % (5.361 lice). U pogledu stručne spreme najzastupljenija su bila nekvalifikovana lica (5.197 ili 53,9 %), a među njima su najbrojnije bile žene (2.963 ili 57,0 %). Spomenimo i na ovom mestu da je u pitanju mahom radna snaga iz poljoprivrede i sa sela. I kod kategorija kvalifikovanih, visokokvalifikovanih i sa srednjom stručnom spremom veći broj lica je tražio posao. U pitanju je dobar deo lica čija su zanimanja suficitarna, na primer: zanatlije (ženski i muški krojači, ženski i muški frizeri, obučari, pletači, automehaničari, autolimari, električari, radio-televizijski mehaničari....) i lica sa završenom srednjom školom (učiteljska, vaspitačka, gimnazija, ekonomska, gradjevin-ska, mašinska, hemijska i druge). Najslabija potražnja za zapošljavanjem ostvarena je u kategorijama sa višom i visokom spremom.

Odnos između broja Kikindjana i lica iz seoskih naselja kikindske opštine koja su tražila posao iskazan je u Tab.44. Iz tog pregleda se vidi da se broj slobodne radne snage na selu povećava, a samim tim se povećava njihovo učešće u broju lica koja traže posao.

Pošto tačni podaci o kretanju zapošljavanja u samoj Kikindi nisu mogli da se dobiju, poslužićemo se onima koji se odnose na zapošljavanje na teritoriji Opštine (Tab.45). Sa velikom

Tablica 43 - Godišnji prosek broja lica sa teritorije kikindske opštine koja su tražila posao (79)

Godina	U k u p n o		S t r u č n a s p r e m a											
			NKV		PK i NSS		KV i VKV		SSS		Viša sprema		Visoka sprema	
	sv.	ž.	sv.	ž.	sv.	ž.	sv.	ž.	sv.	ž.	sv.	ž.	sv.	ž.
1971.	740	408	447	242	59	38	137	49	88	74	8	4	1	1
1972.	777	731	389	166	87	58	198	68	94	76	7	3	2	-
1973.	1.240	629	618	320	105	71	310	142	193	90	11	5	3	1
1974.	1.858	1.018	986	544	91	54	443	161	308	242	24	13	6	4
1975.	2.328	1.419	1.271	801	110	75	574	262	340	260	26	17	7	4
1976.	2.693	1.516	1.486	890	126	91	645	300	403	214	27	18	6	3

Tablica 44 - Godišnji prosek broja Kikindjana i lica iz seoskih naselja kikindske opštine koja su tražila zaposlenje (79)

Godina	U k u p n o	iz Kikinde		iz drugih naselja	
		broj	u %	broj	u %
1971.	740	629	85,0	111	15,0
1972.	777	614	79,0	163	21,0
1973.	1.240	905	73,0	335	27,0
1974.	1.858	1.282	69,0	576	31,0
1975.	2.328	1.284	55,0	1.044	45,0
1976.	2.693	1.751	65,0	942	35,0

Tablica 45 - Broj zaposlenih lica u kikindskoj opštini (na neodređeno vreme) posredstvom
Samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje - Kikinda (79)

Godina	S t r u č n a s p r e m a							
	U k u p n o		NKV svega	PK i NSS svega	KV i VKV svega	SSS svega	Viša sprema svega	Visoka sprema svega
	svega	žene						
1971.	104	36	89	2	8	4	1	-
1972.	80	38	54	11	11	3	1	-
1973.	207	33	160	9	27	7	3	1
1974.	680	231	207	8	225	173	27	40
1975.	921	259	298	9	303	230	36	45
1976.	789	202	256	8	260	195	33	37

Tablica 46 - Učešće privrednih i neprivrednih delatnosti u zapošljavanju radne snage
posredstvom Samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje - Kikinda (79)

Godina	U k u p n o	u privrednim delatnostima		u neprivrednim delatnostima	
		broj	u %	broj	u %
1971.	104	69	66,3	35	33,7
1972.	80	54	67,5	26	32,5
1973.	207	145	70,0	62	30,0
1974.	680	526	77,4	154	22,6
1975.	921	781	84,8	140	15,2
1976.	789	658	83,4	131	16,6

verovatnoćom se može smatrati da je najveći broj zaposlenih našao posao u Kikindi. Veća dinamika zapošljavanja beleži se od 1973.godine, kada je Livnica u Kikindi dobila nove pogone. I ostala industrijska i druga preduzeća proširila su delatnosti i u vezi s tim otvorila nova radna mesta.

Paradoksalna je činjenica da na jednoj strani postoje mnogi zahtevi za zapošljavanjem, a na drugoj nepopunjena radna mesta, jer nedostaje dovoljan broj kadrova određenih struka. Među deficitarna zanimanja spadaju: inženjeri (elektrotehnike, metalurgije, mašinstva, šumarstva), ekonomisti, pravnici, lekari (ginekolog, neurolog, internista, zubni lekar), crpači nafte, traktoristi, elektromonteri, bravari i još neki.

Očigledno je da između ponude i potražnje radne snage postoji veliki raskorak. Najteži problemi u rešavanju zapošljavanja proizilaze iz stalnog priliva nekvalifikovane radne snage, među kojom se javlja dosta socijalnih slučajeva. Uzroci nezaposlenosti, između ostalog, potiču i od opšteg stanja u zanatstvu. Kada bi došlo do aktiviranja privatnog i društvenog sektora zanatstva sigurno je da bi se i problem zapošljavanja lakše rešavao.

f) S t a n o v n i š t v o p r e m a p i s m e n o s t i
i š k o l s k o j s p r e m i

Struktura stanovništva po pismenosti neprekidno se poboljšava (Tab.47). Između popisa od 1953. i 1971.godine broj nepismenih je smanjen od 14,7 % na 9,3 %. Ipak, nepismenih ima još relativno dosta. Na to ukazuje i činjenica da je Kikinda 1971. imala 0,3 % više nepismenih od vojvodjanskog proseka za istu go-

Tablica 47 - Stanovništvo staro deset i više godina prema pismenosti

Godina	Broj stanovnika		Pismeni		Nepismeni	
	broj	%	broj	%	broj	%
1953.	23.954	100,0	20.435	85,3	3.519	14,7
1961.	28.021	100,0	24.891	88,8	3.130	11,2
1971.	32.023	100,0	29.044	90,7	2.979	9,3

Tablica 48 - Nepismeno stanovništvo staro deset i više godina prema polu i starosti

Godina popisa	Svega i po polu	Nepismeni prema godinama starosti					
		10-19	20-34	35-64	65 i više	nepoznato	
1953.	Sv.	3.519	246	656	1.861	756	-
	M.	1.089	96	163	631	199	-
	Ž.	2.430	150	493	1.230	557	-
1961*	Sv.	3.130	153	566	1.735	676	-
	M.	891	-	-	-	-	-
	Ž.	2.239	-	-	-	-	-
1971.	Sv.	2.979	200	238	1.653	825	63
	M.	869	95	62	433	247	32
	Ž.	2.110	105	176	1.220	578	31

*Popisom od 1961.godine nisu iskazani podaci o broju nepismenih muškaraca i žena po pojedinim dobnim kategorijama.

dinu (9,0 %). Te godine je u proseku svaki jedanaesti Kikindjanin od deset godina starosti pa nadalje bio nepismen.

U ukupnom broju nepismenih ženskih lica je bilo više. Njihovo učešće 1961. iznosilo je 74,7 %, a 1971. godine 70,5 % (Tab.48). Medju nepismenim delom stanovništva najviše je bilo starijih osoba. To su u većini slučajeva kolonisti iz Bosne, i to najčešće ženska lica. Izvestan broj takvih lica naseljen je u Kikindi za vreme sprovođenja kolonizacije, a neka od njih su kasnije naseljena iz susednih kolonizovanih sela: Mokrina, Nakova, Banatskog Velikog Sela, Kozaraca, Bočara i drugih.

Tablica 49 - Stanovništvo staro deset i više godina po školskoj spremi

Školska sprema	G o d i n a	
	1961.	1971.
Bez školske spreme	7.299	5.929
sa 4 razreda osnovne škole	12.761	12.579
sa potpunom osnovnom školom	2.787	4.832
sa školom za KV i VKV radnike	3.585	5.121
sa školom za srednji stručni kadar	715	1.731
sa gimnazijom	430	629
sa višim školama	138	538
sa fakultetima, visokim školama i akademijama	276	558
sa nepoznatom školskom spremom	30	106

Izmedju dva poslednja popisa struktura stanovništva po školskoj spremi vidno je poboljšana. Pregledom podataka iz Tab.49.

pada u oči da je od lica koja su završila neku školu najviše onih sa školskom spremom kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika. To je razumljivo s obzirom da kikindska privreda, posebno industrija, zapošljava najveći deo radne snage. Ali, privredi i ostalim delatnostima bili su potrebni i kadrovi drugih profila, što je uticalo da se mladi opredele za škole sa kojima se mogu zaposliti u Kikindi. Da bi obezbedile potrebne stručnjake, većina radnih organizacija izdvaja sredstva za školovanje mladih ili za doškolovanje već zaposlenih radnika. U tome prednjači Livnica, koja je, na primer, 1977.godine raspisala konkurs za 110 stipendista. Najdeficitarnija je radna snaga sa završenim višim i visokim školama. Primetno je smanjenje broja lica bez školske spre- me i delimično sa nepotpunom osnovnom školom. Od tog dela stanovništva, putem doškolovanja u školama za osnovno obrazovanje odraslih, izvestan broj je završio osnovnu školu. Time se može objasniti podatak da je u 1971.godini udvostručen broj lica sa završenom osnovnom školom u odnosu na 1961.godinu. Iz njihovih redova regrutovana je nekvalifikovana radna snaga, koja je dalje imala mogućnost da u verifikovanim školama nastavi obrazovanje.

IV. GRAVITACIONO PODRUČJE KIKINDE

Već smo videli da je Kikinda polifunkcionalan grad. U njoj se nalaze društveno-upravne i sudske institucije, škole različitog stepnja i usmerenja, specijalističke zdravstvene službe i bolnica, banke, industrijska preduzeća, trgovine, zanatske radnje i servisi itd. Videli smo i da na funkcije ovog grada nisu upućeni samo njegovi stanovnici, nego i stanovnici njegove okoline.

Funkcionalni odnosi se, međjutim, ne manifestuju samo na relaciji Kikinda - okolna naselja. Naprotiv, kao i svi drugi gradovi tako i ovaj umnogome zavisi od okoline. Ona mu, na primer, obezbeđuje deo radne snage, daje mu najveći broj imigranata, snabdeva njegove pijace agrarnim proizvodima, a prehrambenu industriju sirovinama.

Prema tome, između Kikinde i okoline postoje čvrsti i uzajamni funkcionalni odnosi. Oni se manifestuju u dvosmernoj razmeni ljudi, robe, novca, raznih usluga itd. Zato ovaj grad i njegova okolina čine nedeljivu geografsku celinu, pa je tako treba i posmatrati.

1. KRITERIJUMI ZA ODREĐIVANJE GRAVITACIONOG PODRUČJA

Granice uticaja svih funkcija Kikinde na okolinu se ne poklapaju. Sem toga, ovi uticaji na širu okolinu sve su slabiji što su naselja udaljenija od ovog grada, mada sa njim imaju dobre saobraćajne veze. Na ta naselja svojom gravitacionom snagom deluju i drugi gradovi, u prvom redu Zrenjanin i Subotica. Ali, u to-

me imaju izvesnog uticaja i manji gravitacioni centri od Kikinde, kao što su Novi Bečej, Senta, Čoka, Novi Kneževac. To znači da u okolini Kikinde postoje naselja koja pretežno gravitiraju njoj, kao i ona koja su jednim delom upućena još na neki grad. Ovakvo preplitanje uticaja gradova u istom prostoru jedan je od problema koji se postavlja pri odredjivanju granica gravitacionog područja.

U svom radu "Gravitacione sfere vojvodjanskih gradova" dr Branislav Bukurov je u okviru zrenjaninskog mezopodručja izdvojio kikindsko mikropodručje i odredio mu granice. One su, uglavnom, određene na osnovu prirodnih ili realnih izotela po saobraćajnim linijama (putevima i železničkim prugama). Granica između subotičkog mezopodručja ili senčanskog mikropodručja na banatskoj strani i kikindskog mikropodručja ide linijom južno od Padeja i Crne Bare, a prema Idjošu i Mokrinu. Dalje, područja u kojima se jače osećaju uticaji Kikinde na jednoj i Zrenjanina na drugoj strani razgraničena su linijom južno od Novog Miloševa, Bašaida, Ruskog Sela i Novih Kozaraca. Kikindsko mikropodručje se prema istoku prostire do državne granice prema Rumuniji, a prema zapadu do Tise (1,130). Ono u tim granicama obuhvata teritoriju od 1.007 km² i jedanaest seoskih naselja: Mokrin, Sajan, Idjoš, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Banatska Topola, Bašaid sa Bikačem, Novo Miloševo i Bočar. U njima je po popisu 1971. godine živeo 42.251 stanovnik.

Povlačenjem geometrijskih izotela od 20 km iz Kikinde, Zrenjanina i Sente kikindsko mikropodručje, kako ga je odredio dr Branislav Bukurov, skoro se potpuno uklapa u prostor koji ograničava prirodna izotela.

Pomenuti rad dr Branislava Bukurova je objavljen 1970. godine. Kako je tokom ove decenije u velikoj meri poboljšan drum-

ski saobraćaj, a u isto vreme ostvaren brži tempo razvoja delatnosti Kikinde, ima indicija da je njen uticaj proširen i na neka sela sa kojima je do tada imala samo slabe ili povremene kontakte.

Za preciznije određivanje sadašnjeg gravitacionog područja u obzir su uzeta tri kriterijuma: dnevna frekvencija saobraćajnih sredstava, teritorijalni domet dnevnih migracija i teritorijalni raspored dnevnih migranata. Smatramo da su oni dovoljni, mada pokazuju samo dvosmerno kretanje ljudi. Ali, ova kretanja su u vezi sa dometom uticaja većine funkcija Kikinde, što je napred već izneto.

Gravitacija i distribucija ekonomskih dobara nisu uzete u obzir. Razlog je što se gradovi kao veliki potrošački centri snabdevaju sa udaljenijih područja, koja se često nalaze izvan sfere njihovih gravitacionih uticaja u užem smislu. Gradovi su istovremeno i proizvođači ekonomskih dobara. Distribucija tih dobara se u većini primera obavlja i za veoma udaljene potrošačke centre. Treba dodati da i trgovačke veze između međusobno udaljenih proizvođačkih i potrošačkih centara često nisu trajnijeg karaktera.

a) Dnevna frekvencija autobuskog
i železničkog saobraćaja

Učestalost kretanja saobraćajnih sredstava u toku dana od grada ka okolnim naseljima i obrnuto ukazuju na njihove međusobne funkcionalne odnose. Ukoliko su saobraćajne veze češće to je znak da između grada i tih naselja postoji jaka međuzavisnost. Obrnuto, redje veze odražavaju slabiji intenzitet funkcionalnih odnosa. Svakako da je funkcija saobraćaja uslovljena u prvom redu,

gustinom mreže saobraćajnica i razvijenošću saobraćajne delatnosti, odnosno njenog funkcionalnog karaktera.

Između Kikinde i okoline najživlji saobraćaj se obavlja drumskim motornim vozilima. Od Kikinde se zrakasto razilaze automobilski putevi koji je povezuju sa svim okolnim naseljima (Prilog 13). Prigradski autobuski saobraćaj se odvija u šest pravaca, i to:

1. Kikinda-Nakovo-Banatsko Veliko Selo-Novu Kozarci-Rusko Selo;
2. Kikinda-Idjoš-Sajan-Padej;
3. Kikinda-Novo Miloševo-Bočar;
4. Kikinda-Bašaid;
5. Kikinda-Banatska Topola;
6. Kikinda-Mokrin.

Izvestan broj dnevnih migranata koristi za prevoz autobusa koji saobraćaju na medjugradskim linijama, naročito u pravcu Zrenjanina, prema Čoki i za Radojevo.

U Tab.50* su izneti podaci o broju autobusa kojima se od Kikinde može putovati do pojedinih mesta u okolini. Isti broj autobusa u povratku stiže u Kikindu.

Iz Tab.50 pada u oči da se na linijama koje povezuju više naselja, sem one prema Radojevu, broj autobusa smanjuje sa povećavanjem udaljenosti od Kikinde. Ta činjenica ukazuje na razlike u pogledu svakodnevnog komuniciranja stanovnika ovih naselja sa Kikindom.

Pogrešno bi, međutim, bilo zaključiti da je broj autobusa na linijama prema Čoki, zatim, Bašaidu i Novom Miloševu us-

* Podaci u Tab.50 su dobijeni od službe autobuske stanice u Kikindi.

Tablica 50 - Dnevna frekvencija autobusnog saobraćaja na prigradskim i medjugradskim linijama u 1979.godini

Naselje	Ukupno autobusa	Direktni autobusi	Autobusi u tranzitu	Trajanje putovanja u minutama
Nakovo	56	9	47	15
Banatsko Veliko Selo	47	11	36	30
Novi Kozarci	36	8	28	40
Rusko Selo	31	25	6	50
Idjoš	26	-	26	15
Sajan	26	6	20	20
Padej	20	9	11	30
Ostojićevo	11	-	11	40
Čoka	11	2	9	50
Sanad	4	2	2	60
Novi Kneževac	4	2	2	70
Bašaid	34	11	23	25
Melenci	23	-	23	40
Zrenjanin	23	9	14	60
Mokrin	23	23	-	20
Novo Miloševo	13	9	4	35
Bočar	9	9	-	45
Banatska Topola	11	4	7	30
Nova Crnja	4	-	4	40
Vojvoda Stepa	4	-	4	50
Srpska Crnja	4	-	4	60
Radojevo	4	-	-	80

lovljen samo kretanjem dnevnih migranata iz okoline prema Kikindi i obrnuto. Jer, to su deonice dva automobilska puta, jedan magistralnog a drugi regionalnog značaja, kojima se koriste i oni putnici čije putovanje nije vezano za obavljanje poslova u Kikindi.

Na relaciji Kikinda-Mokrin saobraća dva puta više autobusa nego za Banatsku Topolu. Iz toga se nameće logičan zaključak da su ove razlike proistekle iz realnih potreba.

Kikindu sa nekoliko naselja novocrnjanske opštine povezuje medjugradska autobuska linija. Otvaranje ove linije je znak postojanja funkcionalnih odnosa između nje i tih naselja. Dnevno u oba smera saobraća po četiri autobusa. Njihov broj pokazuje da pomenuti odnosi nisu razvijeni u onoj meri kakvi postoje sa naseljima iz bliže okoline.

Uzimajući u obzir vreme trajanja putovanja autobusima, onako kako je određeno redom vožnje, svih dvadeset i dva naselja iz Tab.50 mogu se svrstati u pet zona koje su ograničene izohronama od 15, 30, 45, 60 i 75 minuta. U prvoj zoni se nalaze samo dva sela, Nakovo i Idjoš. Druga obuhvata, Mokrin, Sajana, Banatsko Veliko Selo, Bašaid, Banatsku Topolu i Padej. U trećoj su Novo Miloševo, Bočar, Novi Kozarci, Nova Crnja i Ostojićevo, a u četvrtoj Rusko Selo, Vojvoda Stepa, Srpska Crnja, Melenci, Zrenjanin, Čoka i Sanad. Jedino se Radojevo i Novi Kneževac nalaze u petoj zoni.

Izvesno je da se u okviru pomenutih pet zona u toku svakog dana kreće veći broj drugih motornih vozila (automobili, motocikli, kamioni, traktori), ali o tome nema tačnih podataka.

Železnicu koristi mali broj dnevnih migranata. Na nju su kao najkraću vezu sa Kikindom, pre svega, upućeni migranti iz Banatskog Arandjelova. Zbog dobrih autobuskih veza slabije je ko-

riste migranti iz Mokrina, Novog Miloševa, Bočara i Banatskog Velikog Sela.

Od Kikinde prema Novom Miloševu dnevno polazi osam šinobusa, s tim što od Novog Miloševa šest ide u pravcu Zrenjanina i dva prema Čoki. Od Zrenjanina u Kikindu stiže sedam, a od Čoke dva šinobusa. Na svakoj od preostale dve železničke linije (Kikinda-Mokrin-Banatsko Arandjelovo i Kikinda-Banatsko Veliko Selo) saobraćaju po dva šinobusa u odlasku i dva u povratku.

b) T e r i t o r i j a l n i d o m e t d n e v n i h m i g r a c i j a

Dokle se prostiru granice zone dnevnih migracija prema nekom gradu sa sigurnošću se može poveriti samo na osnovu konkretnih podataka. U tu svrhu je tokom 1976. godine obavljeno prikupljanje podataka o dnevnom kretanju stanovnika iz okoline prema Kikindi i obrnuto*. Ti rezultati su izneti u Tab.51.

Zona dnevnih migracija je najuža prema jugoslovensko-rumunskoj granici, koja se pruža pravcem severozapad-jugoistok. Od nje je Kikinda, u granicama kikindske opštine, prema severu udaljena 15 km, prema severoistoku 7 do 9 km, istoku 15 km i jugoistoku 18 km. U tom uskom pojasu nalaze se pet naselja kikindske opšti-

* Podaci su prikupljeni od radnih organizacija privrednih i društvenih delatnosti Kikinde. Oni obuhvataju samo lica koja su iz okolnih mesta dolazila u Kikindu na posao ili radi školovanja. Napominjemo da se podaci ne mogu smatrati apsolutno tačnim. Jer, u njih nisu uračunata lica koja su eventualno radila kod privatnih zanatlija, zatim u prodavnicama koja ne pripadaju "Angroprometu" i robnoj kući "Beograd" i u kioscima za prodaju štampe. Ako je i bilo takvih lica ona su malobrojna.

ne: Mokrin, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci i Rusko Selo. Ona daju Kikindi više od polovine ukupnog broja dnevnih migranata. Znatno manje migranata daju još četiri mesta koja pripadaju teritorijama novocrnjanske (Srpska Crnja i Radojevo), odnosno novokneževačke opštine (Banatsko Arandjelovo i Podlokanj).

Prema zapadu, severozapadu i jugozapadu zona dnevnih migracija je nešto šira. Prostire se do Tise i obuhvata nekoliko naselja banatskog Potisja. Iz zapadnog pravca dnevni migranti se kreću iz tri naselja: Idjoš i Sajan pripadaju kikindskoj, a Padej čokanskoj opštini. U pravcu severozapada dnevnim migracijama su u manjoj meri obuhvaćena četiri naselja. Ostojićevo, Čoka i Sanad iz čokanske i Novi Kneževac iz novokneževačke opštine. Udela u ovim kretanjima imaju i tri mesta koja leže jugozapadno od Kikinde. To su Bočar, Novo Miloševo i Novi Bečej. Sva tri ova mesta pripadaju novobečejskoj opštini.

Južno od Kikinde izrazitija dnevna kretanja radne snage i učenika imaju Bašaid i Banatska Topola, a samo nekoliko migranata daju Melenci, pa čak i Zrenjanin. Najzad, zona dnevnih migracija delimično obuhvata još Velike Livade, Tobu i Vojvoda Stepu, sela jugoistočno od Kikinde, koja su u sastavu novocrnjanske opštine.

c) T e r i t o r i j a l n i r a s p o r e d d n e v n i h m i g r a n a t a

Prema podacima za 1976.godinu (Tab.51) Kikinda je dnevne migrante imala iz dvadeset i šest naselja. Ona se u odnosu na broj migranata koje su davala mogu svrstati u šest grupa.

Prvoj i migrantima najmnogobrojnijoj grupi, od 501 do

600, pripada samo jedno naselje (Prilog 16). To je Mokrin, najveće selo u kikindskoj opštini. U drugu grupu spadaju Nakovo, Banatsko Veliko Selo i Rusko Selo. Svako od ovih mesta imalo je između 401 i 500 migranata. Trećoj grupi (301 do 400) pripadaju Novi Kozarci, a četvrtoj (201 do 300) Bašaid i Banatska Topola. Peta grupa (101 do 200) obuhvata Idjoš i Novo Miloševo. U poslednjoj ili šestoj grupi ima sedamnaest naselja, a svako od njih davalo je Kikindi manje od sto migranata. Od njih je čak jedanaest imalo manje od deset migranata, i to: Zrenjanin, Melenci, Velike Livade, Vojvoda Stepa, Radojevo, Novi Bečeaj, Ostojićevo, Čoka, Sanad, Novi Kneževac i Podlokanj. Ostalih šest mesta (Srpska Crnja, Toba, Sajan, Bočar, Fadej i Banatsko Arandjelovo) davala su između dvadeset i pedeset, dok između pedeset i sto migranata nije imalo ni jedno naselje.

Uporednom analizom podataka o udaljenosti pomenutih mesta od Kikinde sa brojem njihovih dnevnih migranata uočava se izvesna pravilnost. Naime, broj putnika opada sa povećanjem udaljenosti: Sva se ta naselja, povlačenjem izotelnih linija oko Kikinde, mogu svrstati u pet zona (Prilog 17).

U okviru prve zone, koja je ograničena izotelom poluprečnika 15 km, nalaze se sedam od ukupno devet sela kikindske opštine, i to: Mokrin, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo, Idjoš i Sajan. Iz njih je svakodnevno putovalo 2.514 lica i još 18 sa ekonomija IPP "Banat" i salaša, što ukupno iznosi 2.532 ili 76,3 % svih migranata.

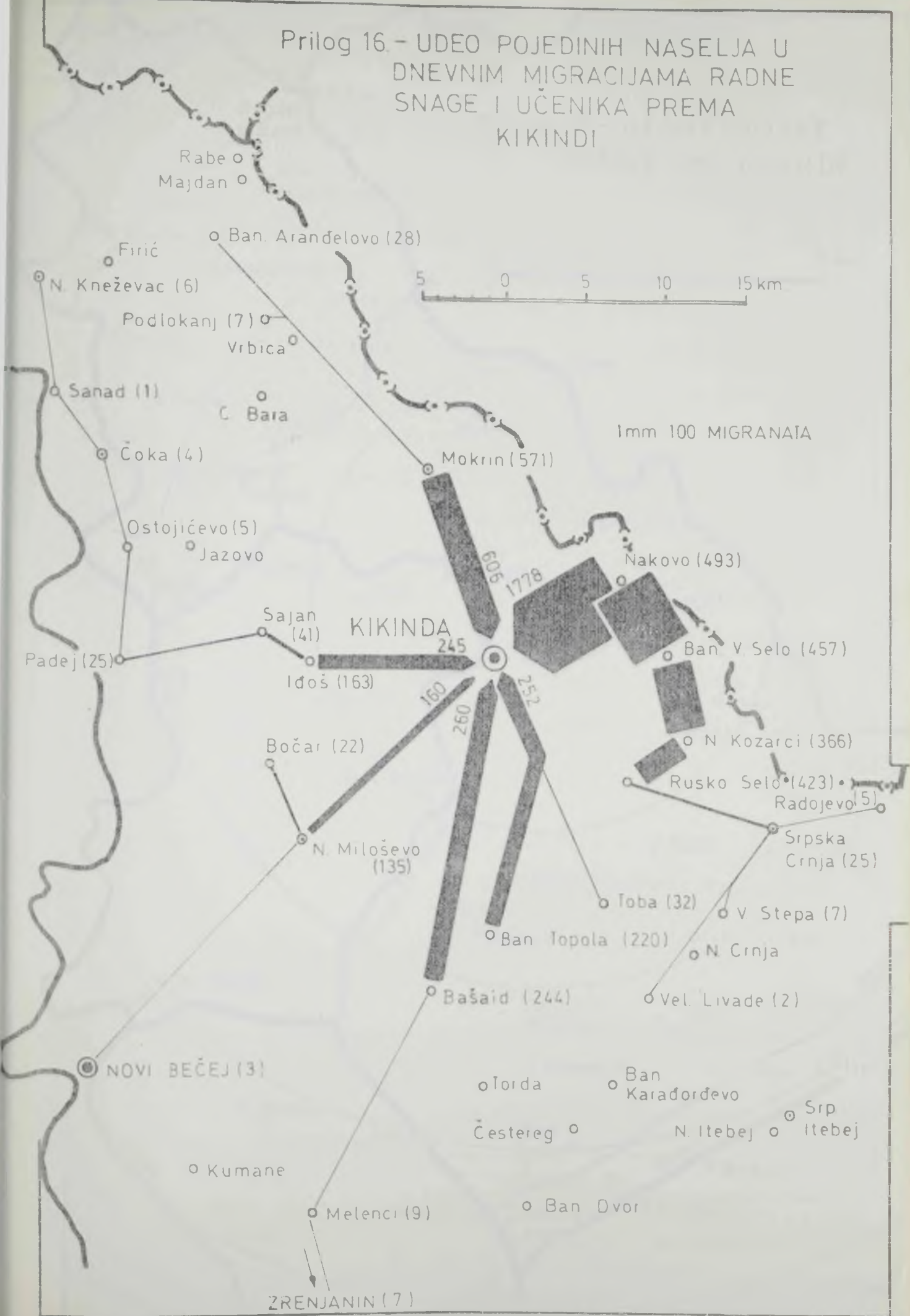
Iz druge zone, između izoteli od 15 do 25 km, stalne dnevne migrante imaju Banatska Topola i Bašaid iz kikindske, zatim Srpska Crnja, Vojvoda Stepa, Toba i Velike Livade iz novocrnjanske, Novo Miloševo i Bočar iz novobečejske i Fadej i Ostojićevo iz čo-

Tablica 51 - Broj dnevnih migranata iz pojedinih naselja prema Kikindi u
1976. godini*

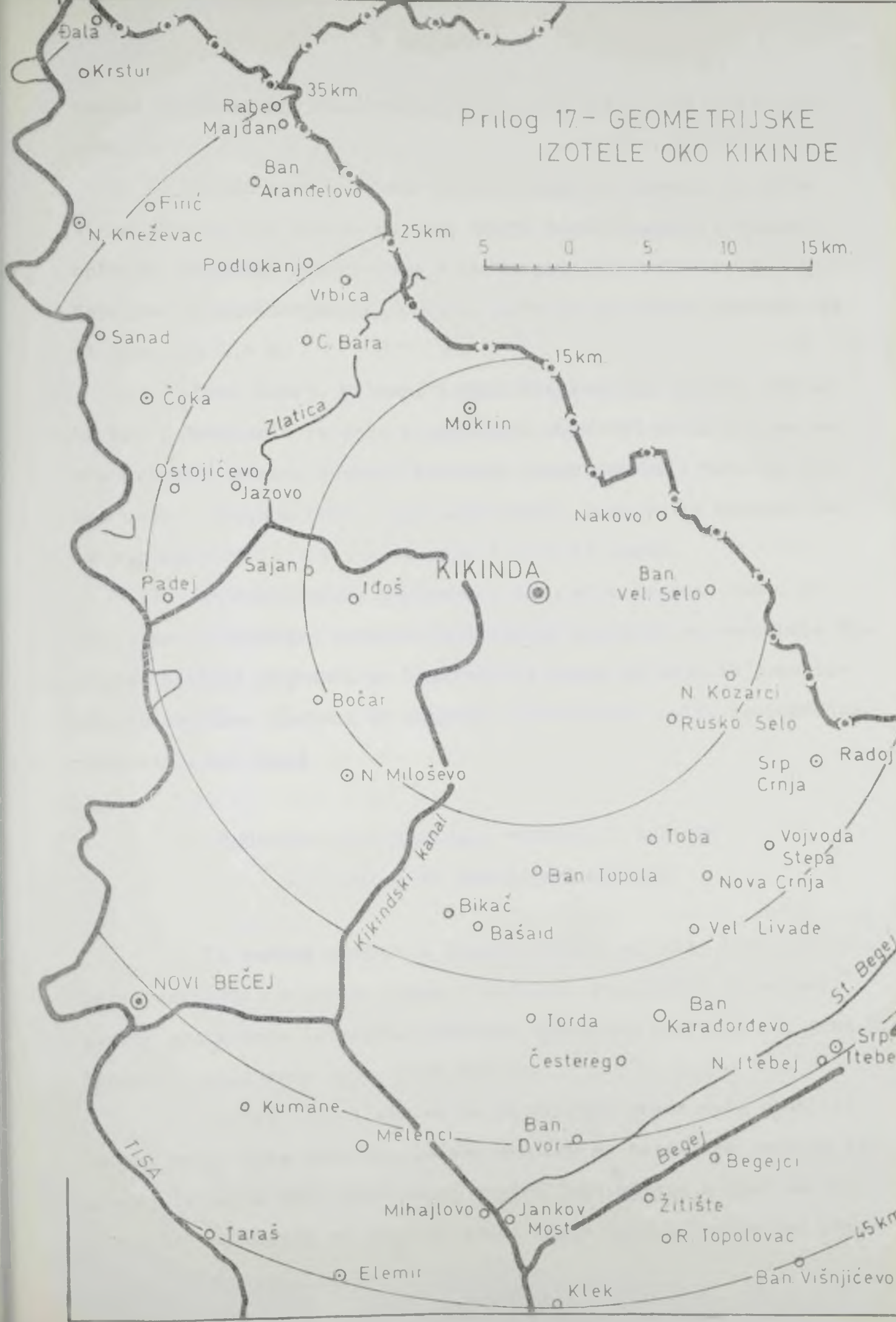
Opština i naselja	Dnevni migranti		Opština i naselja	Dnevni migranti	
	broj	%		Broj	%
<u>Opština Kikinda</u>			<u>Opština Zrenjanin</u>		
1. Banatska Topola	220	6,6	1. Melenci	9	0,3
2. Banatsko Veliko Selo	457	13,8	2. Zrenjanin	7	0,2
3. Bašaid sa Bikačem	244	7,3	<u>Opština Novi Bečej</u>		
4. Idjoš	163	4,9	1. Bočar	22	0,7
5. Mokrin	571	17,2	2. Novi Bečej	3	0,1
6. Nakovo	493	14,8	3. Novo Miloševo	135	4,1
7. Novi Kozarci	366	11,0	<u>Opština Čoka</u>		
8. Rusko Selo	423	12,7	1. Čoka	4	0,1
9. Sajan	41	1,2	2. Ostojićevo	5	0,2
10. Ekonomije IPP "Banat" i salaši	18	0,5	3. Padej	25	0,8
<u>Opština Nova Crnja</u>			4. Sanad	1	0,0
1. Velike Livade	2	0,1	<u>Opština Novi Kneževac</u>		
2. Vojvoda Stepa	7	0,2	1. Banatsko Arandjelovo	28	0,8
3. Radojevo	5	0,2	2. Novi Kneževac	6	0,2
4. Srpska Crnja	25	0,8	3. Podlokanj	7	0,2
5. Toba	32	1,0			

*U 1976. u Kikindu je svakodnevno putovalo na posao i u škole 3.319 lica.

Prilog 16 - UDEO POJEDINIH NASELJA U DNEVNIM MIGRACIJAMA RADNE SNAGE I UČENIKA PREMA KIKINDI

Prilog 17- GEOMETRIJSKE IZOTELE OKO KIKINDE

kanske opštine. Tih deset mesta davala su 717 ili 21,6 % migranata.

Treća zona obuhvata prostor između izoteli od 25 do 35 km. Unutar nje stalne putnike imaju Čoka i Sanad iz čokanske opštine, Banatsko Arandjelovo i Podlokanj iz novokneževačke i Radojevo iz novocrnjanske opštine. Iz ovih pet mesta putovalo je 45 lica ili 1,4 %.

Novi Bečej, Melenci i Novi Kneževac iz četvrte (35 do 45 km) i Zrenjanin iz pete i poslednje zone (45 do 55 km) su mesta krajnjeg dometa dnevnih kretanja prema Kikindi. Zato je njihov udeo u ukupnom broju migranata manji. Tako je iz četvrte zone putovalo 18 (0,5 %), a iz pete 7 (0,2 %) osoba.

Na kraju treba napomenuti da u svim zonama, sem u prvoj, ima po nekoliko naselja čije dnevne migrante ne apsorbuje Kikinda. Njihovi migranti su usmereni ka nekom od ostalih gravitacionih centara. Razlozi su blizina tih centara, bolje saobraćajne veze ili neki drugi.

2. STRUKTURA GRAVITACIONOG PODRUČJA I NJEGOVA

POVEZANOST SA FUNKCIJAMA KIKINDE

Iz radova stranih i jugoslovenskih autora, koji tretiraju funkcionalne odnose grada i okoline, proizilazi da se oko svakog grada može izdvojiti nekoliko uticajnih područja ili zona. Spomenimo mišljenja samo nekih autora.

George Chabot smatra da se okolina grada može podeliti na tri zone. Prva obuhvata blisku okolinu sa naseljima seoskog izgleda, iz kojih neki stanovnici svakog dana odlaze u grad na rad, s tim što putovanje od kuće do grada traje najduže jedan sat. Dru-

ga ili dalja okolina grada predstavlja vikend zonu. Za nju su vezani nedeljni izlasci. U treću i najdalju okolinu ljudi iz grada redje odlaze, a i stanovnici iz te zone retko putuju u grad. Na nju utiče i susedni grad (105, 432).

Oko uže teritorije grada J.Ilić izdvaja tri funkcionalna područja. Prvo se "neposredno nastavlja na izgradjenu ili užu gradsku teritoriju". Naziva ga prvim funkcionalnim područjem (šira gradska teritorija ili prigradsko područje). To područje daje najviše dnevnih migranata i ima razvijenu prigradsku poljoprivredu. Na njemu stanovnici iz grada podižu vikend kuće ili kuće za stanovanje. Tu se naseljavaju i doseljenici iz udaljenijih mesta. Zato se tu mnogo gradi, a cene gradjevinskog zemljišta su mnogo visoke. Iza prvog nastavlja se drugo funkcionalno područje (uža okolina grada ili osnovno funkcionalno područje). "To je teritorija na kojoj se osećaju gotovo sve gradske funkcije i kojom dati grad funkcionalno dominira sa funkcijama koje ima". Treće funkcionalno područje ili širu gradsku okolinu imaju veći gradovi. U tom prostoru se osećaju uticaji većeg broja funkcija odredjenog grada, s tim što su izraženi i uticaji drugih gradova (106,178).

Po I.Crkvenčiću oko grada sa predgradjima nalazi se "višenac urbaniziranih naselja koja su sa gradom još uvijek tijesno povezana". Oko te uže gradske zone prostire se gradsko zaledje ili šira gravitaciona zona (107,347).

Najzad, V.Klemenčić okolinu grada "s obzirom na intenzitet i način povezivanja sa gradom" deli na dve zone, na užu ili prigradsku i širu gravitacionu zonu (108,192).

Izneta mišljenja se razlikuju. Njih je lakše primeniti u slučajevima kada su u pitanju veći gradovi, a samim tim i veće teritorije koje im gravitiraju. Ali, ako generališemo shvatanja

J.Ilića, I.Crkvenčića i V.Klemenčića onda je suština, uglavnom, da se izvan gradske teritorije (grad sa predgradjima) razlikuju dve funkcionalne zone ili dva funkcionalna područja.

Mada Kikinda nije veliki grad i nema predgradje smatramo da se i njena okolina može podeliti na dve funkcionalne zone*. Opređenjenje za ovakvu podelu zasnovano je na razlikama u funkcionalnim odnosima izmedju Kikinde i pojedinih naselja iz njene okoline.

Napominjemo da ovom podelom neće biti obuhvaćena naselja koja sa Kikindom imaju slabije kontakte. To su ona iz kojih se prema ovome gradu kreće manje od deset stalnih dnevnih migranata. Napred smo videli da takvih ima jedanaest mesta. Iz njih je 1976.godine svakodnevno putovalo u Kikindu svega 56 (1,7 ‰) migranata. Recimo i to da medju tim naseljima ima i takvih koja sama predstavljaju veće ili manje gravitacione centre od Kikinde: Zrenjanin, Novi Bečej, Čoka i Novi Kneževac.

a) P r v a g r a v i t a c i o n a z o n a

Granice, broj naselja i broj stanovnika

Prva gravitaciona zona se prostire oko Kikinde i njenog hatara. Sa severa i istoka je ograničena državnom granicom sa Rumunijom. U pravcu jugoistoka i juga dopire do novocrnjanske, žitištanske i zrenjaninske opštine. Prema zapadu i severozapadu graniči se sa novobečejskom i čokanskom opštinom.

* U daljem tekstu umesto termina "funkcionalna zona" upotrebljavaće se termin "gravitaciona zona".

Ova zona obuhvata devet naselja sa svojim hatarima (592,5 km²): Mokrin, Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Nove Kozarce, Rusko Selo, Banatsku Topolu, Bašaid sa zaseokom Bikačem, Idjoš i Sajan. Ona su oko Kikinde raspoređena u nizu koji ima izgled prstena. U takvom gotovo kružnom rasporedu Kikinda ima centralni položaj (Prilog 18). Sva ta mesta su veoma tesno povezana sa funkcijama Kikinde i sva pripadaju kikindskoj opštini.

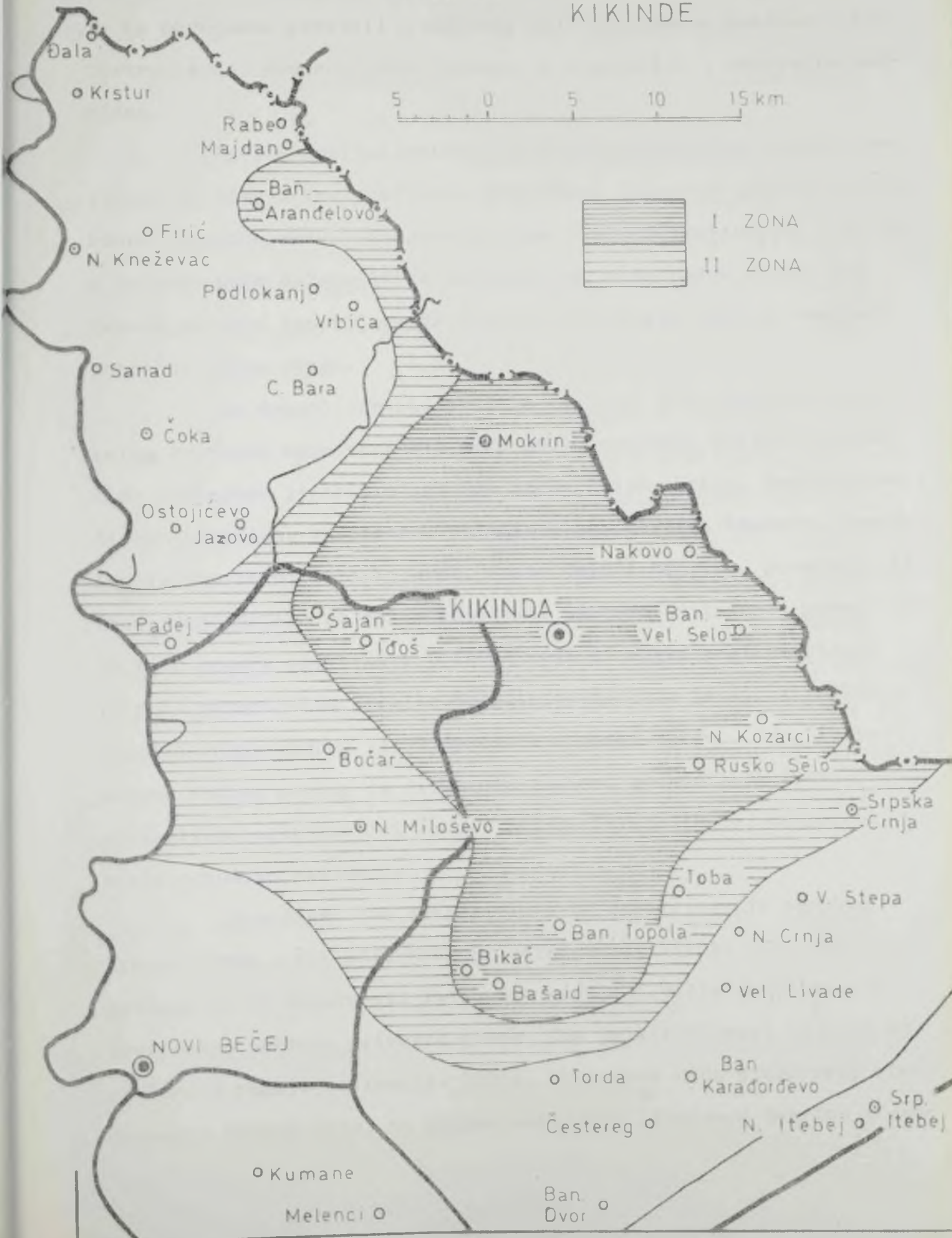
U njima je 1971. godine popisano 31.399 stanovnika, i to: u Mokrinu 7.328, Bašaidu sa Bikačem 4.306, Ruskom Selu 3.830, Banatskom Velikom Selu 3.603, Novim Kozarcima 3.068, Nakovu 2.834, Idjošu 2.540, Sajanu 1.982 i Banatskoj Topoli 1.848.

Uticao funkcija Kikinde na dnevne migracije

Funkcije Kikinde su oduvek podsticale stanovnike agrarnog zaledja na kretanja ka ovom gradu. Ova pojava nije, medjutim, uvek bila jednako izražena. Ranija dnevna kretanja su se bitno razlikovala od savremenih, kako po obimu tako i po ciljevima i korišćenju saobraćajnih sredstava.

U predkapitalističkom i kapitalističkom periodu društveno-ekonomskog razvoja Kikinde nije bilo većih potreba za radnom snagom sa sela, jer je nje bilo dovoljno i medju stanovništvom grada. U isto vreme obrazovanje u Kikindi je sticao samo mali broj učenika iz sela, što je bila jedna od karakteristika tadašnjih društveno-ekonomskih prilika. Uz sve to i izbor saobraćajnih sredstava je bio ograničen. Do Kikinde se moglo stići željeznicom ili zaprežnim vozilima. Zbog takvih prilika obim dnevnih migracija je bio manji. Stalne dnevne migrante su, uglavnom, činili malo-

Prilog 18. - GRAVITACIONE ZONE
KIKINDE

brojni učenici i železnički radnici. Ostali stanovnici sela samo su povremeno putovali u Kikindu radi obavljanja poslova u katastru, sudu, kod advokata, lekara, u trgovačkim i zanatskim radnjama.

Period socijalističkog društveno-ekonomskog razvoja odlikuje se bitnim kvalitativnim promenama. Izmenjena privredna struktura, posebno razvoj industrije, kao i povećavanje obima poslova u neprivrednim delatnostima zahtevali su više radne snage. Pri takvom porastu zapošljavanja Kikinda nije mogla sama da obezbedi potrebnu radnu snagu.

Na drugoj strani, prilike su dosta brzo menjane i na selu. Primenom agrotehničkih mera medju aktivnim poljoprivrednicima postepeno je oslobadjan deo radne snage. Dakle, deobom višestanih porodica, naročito u kolonističkim mestima (Nakovo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Rusko Selo i Mokrin), povećavan je broj domaćinstava sa malim posedima. Sa tako usitnjenih poseda nije bilo moguće obezbediti prihode koji bi mogli pratiti stalno rastuće materijalne izdatke domaćinstava. Zato je izlaz tražen u zapošljavanju jednog ili više članova domaćinstava. Jer, iz redovnog radnog odnosa se ostvaruju sigurni prihodi, penziona i zdravstveno osiguranje i drugo. Poljoprivreda im je, dakle, postala dopunsko zanimanje.

Navešćemo još neke razloge za zapošljavanje seoskog stanovništva u Kikindi. Neke privatne zanatlije su zbog malih prihoda iz te delatnosti zatvorile radnje i našle zaposlenje u društvenom sektoru privrede grada. Tom prilikom mnogi od njih su promenili ranije zanimanje. Dalje, obustavom rada stolarskog preduzeća u Ruskom Selu, pa pogona kikindske livnice u Mokrinu i seo-

skih ciglana radna snaga je, uglavnom, prešla na rad u industrijska preduzeća Kikinde. Ovo su samo neki od najčešćih razloga koji su usloveli kretanje radne snage na relaciji selo-grad.

Prema tome, promene u strukturi privrednih delatnosti i u procesu proizvodnje u gradu i na selu dovele su do novih odnosa. Sa jedne strane kikindskej privredi je potrebna radna snaga, a sa druge, sela u okolini imaju višak radne snage. Iz tog nesklada došlo je do pojave menjanja zanimanja jednog dela seoskog stanovništva i do njegovog kretanja ka Kikindi. Pri tome većina zaposlenih u ovom gradu svakodnevno putuje na posao i vraća se u mesto boravka, a izvestan broj se stalno nastanio u Kikindi.

U masi dnevnih migranata, pored kretanja radne snage, najviše učestvuju učenici. Mladi sa sela u najvećem broju se opredeljuju za nastavak školovanja nakon završene osnovne škole. To je opšta pojava u čitavoj zemlji, a razlozi su poznati. Ipak, spomenimo da je osnovni što se prilikom zapošljavanja najviše traži radna snaga koja ima potrebnu stručnu spremu. Kikinda sa razvijenom mrežom škola usmerenog obrazovanja u mogućnosti je da prihvati sve učenike iz uže i šire okoline. Deo kadrova koje obrazuju te škole apsorbuju delatnosti ovoga grada, pa se ta lica nakon zapošljavanja i dalje javljaju kao učesnici u dnevnim migracijama.

U strukturi dnevnih migranata ima i lica koja iz drugih razloga putuju za Kikindu. Ali, ona u tim kretanjima ne učestvuju svakog dana. Takva putovanja se preduzimaju radi obavljanja poslova u društveno-upravnim i sudskim institucijama, zatim radi kupovine industrijske i zanatske robe, pijačne trgovine, posete pozorišnim, bioskopskim i sportskim priredbama itd.

Masovnim dnevnim kretanjima doprineo je i razvoj prigradskog i medjugradskog saobraćaja.

Dnevna migracija radne
snage

Tokom 1976.godine stalnim dnevnim migracijama radne snage i učenika iz bliže i šire okoline bilo je obuhvaćeno 3.319 lica. Od toga je na radnu snagu iz prve funkcionalne zone otpadalo 2.078 ili 62,6 %.

Skoro polovinu ovih radnika (1.031 ili 49,6 %) apsorbovala je industrija i naftna privreda. S obzirom na povećavanje broja industrijskih preduzeća i na proširenje proizvodnih kapaciteta ova privredna grana beleži najveću stopu zapošljavanja. U nedostatku kvalifikovanih radnika industrija zapošljava i nekvalifikovanu radnu snagu sa sela. U tome prednjače dve najveće radne organizacije Livnica željeza i tempera "Kikinda" i Industrija građevinskog materijala "Toza Marković" (Tab.52). Proizvodni procesi u ovim fabrikama, bez obzira na njihovu modernu tehnologiju, obuhvataju i takve poslove koji mogu obavljati nekvalifikovani radnici. Nakon zapošljavanja jedan deo tih radnika stiže školovanjem odredjen stepen kvalifikacije.

Posle industrije najviše je zaposleno u poljoprivrednoj proizvodnji IPP "Banat" (505 ili 24,3 %). To su mahom nekvalifikovani radnici koji nisu uspjeli da se zaposle u neagrarnim delatnostima Kikinde, a ni u društvenom sektoru poljoprivrede u svojim mestima.

Sve ostale privredne delatnosti apsorbovale su 480 radnika ili 23,1 % i to: društveni sektor građevinarstva 137 (6,6 %), saobraćaj 120 (5,8 %), društveni sektor zanatstva 97 (4,7 %), trgovina i ugostiteljstvo 91 (4,4 %) i stambeno-komunalna delatnost 35 (1,7 %).

U društvenim delatnostima bilo je zaposleno 69 lica ili

Tablica 52 - Pregled broja dnevnih migranata u 1976.godini koji su radili u Kikindi

Mesto boravka Delatnost	Ban.Topola	Banatsko Vel. Selo	Bašaid	Idjoš	Mokrin	Nakovo	Novi Kozarci	Rusko Selo	Sajan	Svega
1. Industrija										
Livnica	1	38	23	28	125	41	32	38	4	330
"25 Maj"	1	17	4	5	19	14	8	2	-	70
Kolska radionica	-	10	1	1	5	11	2	1	-	31
"Toza Marković"	3	33	2	5	23	24	27	16	-	133
"Hemik"	-	23	-	2	2	24	4	4	-	59
"Petar Drapšin"	-	8	6	4	5	16	10	43	1	93
"Trikotaža"	1	14	-	3	3	7	2	-	-	30
"Grafika"	-	-	-	-	2	4	1	1	1	9
"Uglješa Terzin"	-	1	2	2	8	14	27	1	-	55
"Prima"	-	6	-	-	8	2	-	-	-	16
"PIK"	-	23	2	3	12	28	14	17	-	99
"Braća Tatić"	-	1	-	1	3	3	1	2	-	11
"Mlekara"	4	-	2	-	-	1	10	4	-	21
"Standard"	-	2	1	1	2	6	2	1	-	15
"Severni Banat"	-	4	1	2	18	8	13	7	-	53
"Kikinda"	-	1	1	-	2	1	-	1	-	6
2. Poljoprivreda										
IPP "Banat"	172	39	38	1	9	18	67	158	3	505
3. Gradjevinarstvo	-	30	50	9	22	16	6	2	2	137
4. Saobraćaj	4	24	4	15	34	21	8	8	2	120
5. Zanatstvo	1	13	7	6	27	24	11	7	1	97
6. Trgovina i ugost.	-	14	9	9	11	36	7	3	2	91
7. Stanb.kom.delatn.	-	4	-	-	10	15	-	6	-	35
8. Društvene delatn.	3	15	2	6	7	20	2	5	2	62
Ukupno:	190	320	155	103	357	354	254	327	18	2.078

3,0 % od ukupnog broja radnika dnevnih migranata iz prve funkcionalne zone.

Najviše radne snage putuje iz Mokrina (Prilog 19). To je, inače, najveće selo i jedno od najbližih Kikindi. Iz njega je u Kikindu 1976.godine dnevno odlazilo 357 radnika ili 17,2 %. Nešto manje su imali Nakovo 354 (17,0 %), Rusko Selo 327 (15,7 %) i Banatsko Veliko Selo 320 (15,4 %). Novi Kozarci su davali 254 (12,2 %), Banatska Topola 190 (9,1 %) i Bašaid 155 (7,5 %). Najmanje radne snage putovalo je iz Idjoša 103 (5,0 %) i Sajana 18 (1,0 %).

Na osnovu poredjenja broja radnika koji su po popisu 1971. radili van mesta stalnog boravka sa ukupnim stanovništvom i sa brojem aktivnih lica odgovarajućeg naselja dobijen je drugačiji redosled od prethodnog*. Po tim proporcijama Nakovo je na prvom mestu. Zatim slede Rusko Selo, Banatska Topola, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Bašaid, Mokrin, Idjoš i Sajan.

Kako objasniti zašto neka manja mesta kao Nakovo, Rusko Selo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci i Banatska Topola u poredjenju sa većim Mokrinom i Bašaidom daju Kikindi relativno više radne snage? Odgovor na ovo pitanje treba potražiti u sledećim činjenicama. Prvo, imaju male hatare u odnosu na brojno stanje

* Svakako da nisu svi radnici dnevni migranti radili u Kikindi, ali je sigurno da je takvih bilo sasvim malo. Jasno je i da su podaci koji su korišćeni za poredjenje relativno već stari. Medjutim, promene koje su od poslednjeg popisa usledile verovatno nisu promenile ranije odnose u pogledu udela pojedinih naselja u obezbedjivanju Kikinde radnom snagom. Zato smatramo da se komentar rezultata pomenutih poredjenja može prihvatiti.

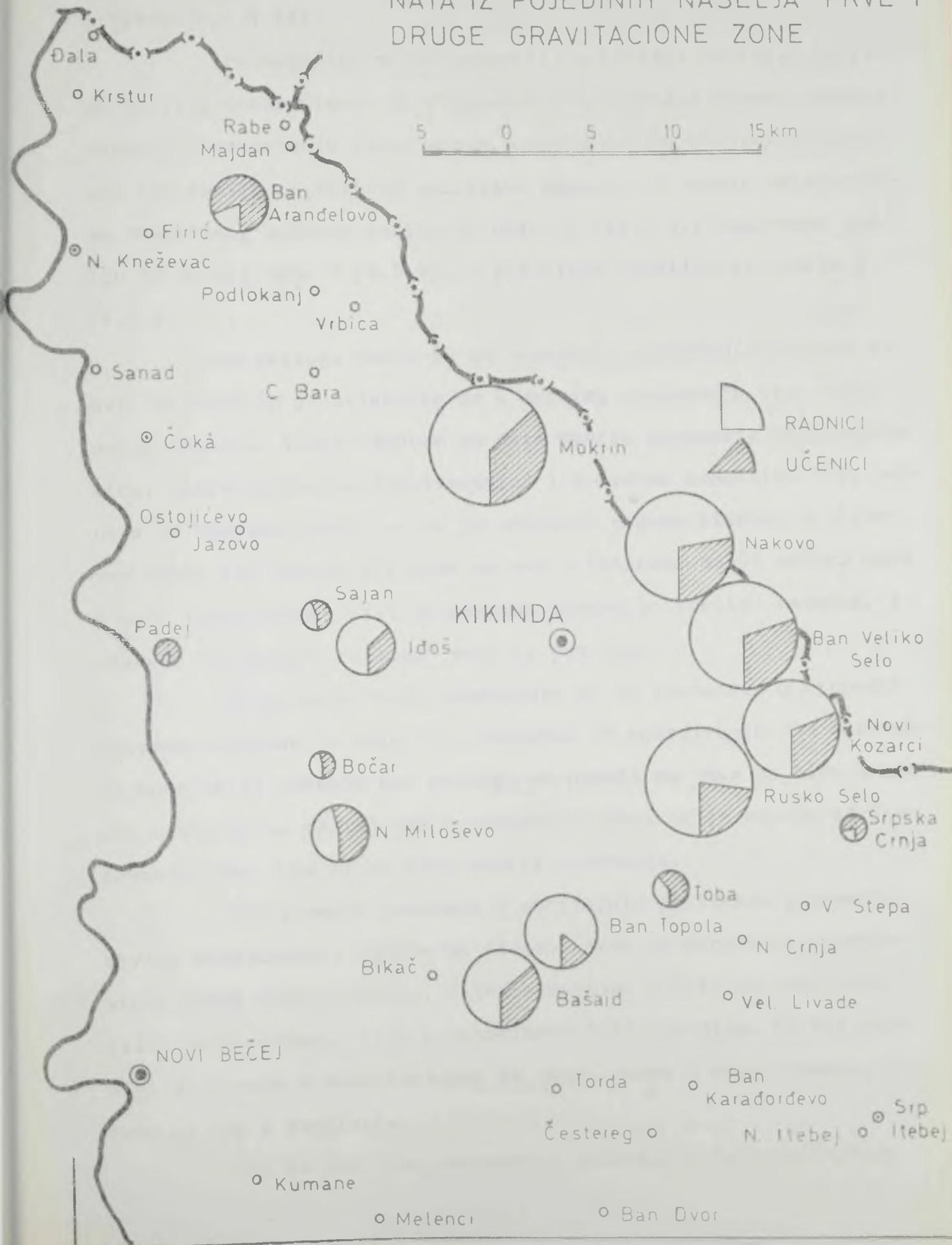
njihovog stanovništva i domaćinstava. Zato je prosečna veličina poseda po domaćinstvu mala. A tako mali posedi ne mogu da obezbede sigurniju egzistenciju. Drugo, medju tim mestima ima često kolonističkih (Nakovo, Banatsko Veliko Selo i Novi Kozarci), dok su stanovnici Ruskog Sela i Banatske Topole mešavina starosedelaca i kolonista. Ovo navodimo da bi ukazali kako kolonizovano stanovništvo nije tradicionalno vezano za ratarstvo, bar ne u tolikoj meri, kao starosedelačko, pa se zato lakše rešava da poljoprivredu podredi nekom drugom zanimanju. Treba još dodati da i Mokrin ima kolonističkog stanovništva, ali procentualno malo prema napred pomenutim naseljima. Treće, izvestan broj radne snage iz Bašaida zaposlen je u Zrenjaninu i svakodnevno putuje.

Dalje će biti ukratko izneti važniji rezultati ankete koja je 1976.godine sprovedena medju pedeset dnevnih migranata (41 muškarac i 9 žena) u tri industrijske radne organizacije: Livnica željeza i tempera "Kikinda" (22), Industrija gradjevinskog materijala "Toza Marković" (20) i Grafičkom preduzeću "Grafika" (8).*

Struktura anketiranih po školskoj spremi nije zadovoljavajuća. Čak više od jedne trećine nije imalo nikakvu stručnu spremu. Od toga je sa nepotpunom osnovnom školom bilo 22,0 % (11), a potpunu osnovnu školu je imalo 16,0 % (8). Ovi podaci ukazuju na agrarno poreklo radne snage. Školu za kvalifikovane radnike za-

* Anketa je sprovedena po metodu "slučajnog uzorka", ili izbora. Njome je obuhvaćeno po nekoliko radnika iz svih devet mesta prve gravitacione zone, i to: Mokrina 15, Nakova 13, Novih Kozaraca 9, Banatskog Velikog Sela 6, po 2 iz Ruskog Sela i Bašaida i po jedan iz Idjoša, Sajana i Banatske Topole.

Prilog 19.- ODNOS IZMEĐU BROJA
RADNIKA I UČENIKA DNEVNIH MIGRA-
NATA IZ POJEDINIH NASELJA PRVE I
DRUGE GRAVITACIONE ZONE

vršilo je 36,0 % (18), srednju školu 16,0 % (8), višu 4,0 % (2) i visoku 6,0 % (3).

Pre nego što su se zaposlili u Kikindi 32 (64,0 %) lica su bila nezaposlena. Ta činjenica ide u prilog napred iznetoj tvrdnji o postojanju viška radne snage u selima kikindske okoline, bez obzira na njihovo socijalno poreklo. U raznim delatnostima društvenog sektora radilo je njih 13 (26,0 %). Sopstvenu zemlju je obradivalo 3 (6,0 %), a privatnim zanatima se bavilo 2 (4,0 %).

Od razloga zašto su se zaposlili u Kikindi navedeni su ovi. Najviše ih se izjasnilo da u mestima stanovanja nisu mogli da se zaposle. Takav odgovor su dala ranije spomenuta nezaposlena lica, individualni poljoprivrednici i privatne zanatlije. Pet radnika iz Mokrina naveli su da je ukidanje pogona Livnice u njihovom mestu bio razlog prelaska na rad u Kikindu. Bolji uslovi rada i veći lični dohoci bili su osnovni motivi za trojicu radnika, a odgovor "iz drugih razloga" dalo je pet lica.

Na pitanje "dali nameravate da se nastanite u Kikindi" potvrđan odgovor je dalo 27, a odrećan 23 anketiranih. Od onih koji hoće da se presele kao razloge su naveli da žele da žive u gradu, zatim da bi na taj način obezbedili deci bolje uslove za školovanje, kao i da bi se time rešili putovanja.

Evo i nekih podataka o socijalnim prilikama u domaćinstvima anketiranih. Najpre da vidimo kakva je struktura domaćinstava prema broju članova. Najviše radnika potiče iz troćlanih (13), četvoroćlanih (16) i petoćlanih (10) porodica. Po tri radnika su živela u domaćinstvima sa šest, sedam i osam članova, a samo po dva u dvoćlanim.

Što se pak tiče ekonomskog položaja ovih domaćinstava

izmedju njih postoje prilične razlike. One su uslovljene veličinom porodica, brojem aktivnih članova koji privredjuju, posedovanjem i obradivanjem zemlje. Ovome još treba dodati da šesnaest porodičnih domaćinstava ima jednog, a jedno dva člana sa ličnim prihodima-penzijama. Od tih pedeset domaćinstava dvadeset i devet je imalo samo jednog zaposlenog člana, osamnaest po dva, dva po tri i jedno sa četiri. Najvećem broju domaćinstava (27 ili 54,0 %) jedini izvor prihoda su lični dohoci zaposlenih članova. Drugoj grupi pripadaju ekonomski jača domaćinstva (23 ili 46,0 %). Ona, pored plata svojih članova, imaju prihode i sa druge strane. Tako dvanaest porodica poseduje zemlju i ima penzije, šest ima samo zemlju i pet samo penzije.

Dnevna migracija

učenika

Svršeni učenici osnovnih škola sa sela u većini nastavljaju školovanje. Ova pojava je, u prvom redu, rezultat stepena društveno-ekonomskog razvitka severnobanatskog regiona i šire društvene zajednice, kao i niza drugih okolnosti. Prilikom izbora mesta u kome će se školovati učenici se opredeljuju za Kikindu. Ona kao jak obrazovni centar sa više škola različitog usmerenja omogućuje učenicima da izaberu struku koju žele. Dodajmo da je i struktura škola po vrstama i usmerenjima dobro uskladjena sa potrebama Kikinde.

Pošto su okolna sela blizu Kikinde i sa njom imaju dobro organizovan saobraćaj, iz njih učenici svakodnevno putuju na nastavu. Time su njihove porodice manje opterećene materijalnim izdacima, a sami učenici neznatno vremena gube u putovanju. Sao-

braćaj je, dakle, jedan od važnih činilaca koji podstiču dnevno kretanje učenika.

Školske 1976/77. prva gravitaciona zona je imala 918 učenika putnika. Oni su u odnosu na sve dnevne migrante ove zone učestvovali sa 30,6 %, dok su u ukupnom broju svih migranata bili zaposleni sa 27,7 %.

Udeo pojedinih mesta u masi učenika putnika (918) bio je sledeći: Mokrin 23,3 %. Nakovo 15,1 %, Banatsko Veliko Selo 14,9 %, Novi Kozarci 12,2 %, Rusko Selo 10,5 %, Bašaid sa Bikačem 9,7 %, Idjoš 6,5 %, Banatska Topola 3,3 %, Sajjan 2,5 % i ekonomije IPP "Banat" i salaša 2,0 %.

Ovakav redosled je samo delimično proporcionalan broju stanovnika po popisu 1971.godine. Mokrin je i po stanovništvu i po učenicima migrantima na prvom mestu (Prilog 19). Medjutim, Bašaid i Rusko Selo, koji su po veličini na drugom i trećem mestu, nisu po broju učenika u kikindskim školama zauzimali ta mesta: Rusko Selo je bilo na petom, a Bašaid na šestom. Nasuprot njima Nakovo, Banatsko Veliko Selo i Novi Kozarci imali su više učenika, iako su to manja mesta od Bašaida i Ruskog Sela. Pokušaćemo da objasnimo zbog čega je to tako. Mislimo da jedan od odgovora na ovo pitanje treba tražiti u činjenicama što Nakovo, Banatsko Veliko Selo i Novi Kozarci kao kolonistička mesta još uvek imaju relativno veći prirodni priraštaj. U prilog ovome ide podatak da su ta tri naselja 1971.godine u dobnoj kategoriji od petnaest do dvadeset godina imala, u odnosu na ukupno stanovništvo, najveći procenat mladih tog uzrasta (Novi Kozarci 13,0 %, Banatsko Veliko Selo 12,3 % i Nakovo 11,5 %). Upravo učenici tih godišta

Tablica 53 - Broj učenika dnevnih migranata u školskoj 1976/77* godini

Naziv škole #		Mesto stanovanja učenika										Svega	
		Banatska Topola	Banatsko Vel. Selo	Pašaid i Bikač	Idjoš	Mokrin	Nakovo	Novi Kozarci	Rusko Selo	Sajan	Ek. IPP "Barat" i salaši		
Gimnazija "Dušan Vasiljević"	sv.	4	17	13	7	30	27	18	18	3	1	138	
	m	3	8	7	3	18	8	12	8	1	-	68	
	ž	1	9	6	4	12	19	6	10	2	1	70	
Pedagoška akademija "Zora Kr- džalić-Zaga"	sv.	5	14	11	4	27	11	17	-	-	2	91	
	m	-	3	4	2	7	2	2	-	-	1	21	
	ž	5	11	7	2	20	9	15	-	-	1	70	
Školski centar za ekonomsko obrazov.	sv.	2	28	2	10	53	39	16	20	-	6	176	
	m	-	3	-	1	8	11	3	5	-	1	32	
	ž	2	25	2	9	45	28	13	15	-	5	144	
Školski centar za tejn. obrazov.	Tehnička mašinska škola	sv.	5	28	17	6	9	17	12	12	-	4	110
		m	4	19	13	5	8	13	11	9	-	4	86
		ž	1	9	4	1	1	4	1	3	-	-	24
Školski centar za tejn. obrazov.	Tehnička građevinska škola	sv.	7	25	22	6	31	6	6	11	20	-	134
		m	3	16	10	-	13	3	1	9	13	-	68
		ž	4	9	12	6	18	4	5	2	7	-	66
Školski centar za tejn. obrazov.	Škola za kvalifikovane radnike	sv.	7	25	24	27	64	39	43	35	-	5	269
		m	6	17	19	20	43	26	28	23	-	1	183
		ž	1	8	5	7	21	13	15	12	-	4	86
Ukupno	sv.	30	137	89	60	214	139	112	96	23	18	918	
	m	16	66	53	31	97	63	57	54	14	7	458	
	ž	14	71	36	29	117	76	55	42	9	11	460	

* Podaci su dobijeni anketiranjem učenika školske 1976/77. godine.

** Nazivi škola su uneti onako kako su se zvale u vreme anketiranja.

pohadjaju srednje škole. Po tom kriterijumu pomenuta naselja su zauzimala prva tri mesta.

Kada je u pitanju Bašaid treba reći da se izvestan broj učenika iz ovog sela školuje u srednjim i višim školama u Zrenjaninu. Ovaj grad je relativno malo udaljeniji od Kikinde, ali je od nje jači obrazovni centar. U Zrenjaninu postoje škole kojih Kikinda nema, na primer za ugostiteljske radnike, elektro-tehnička i druge.

Broj učenika migranata iz Idjoša, Sajana i Banatske Topole je najmanji. Ova sela imaju najmanje stanovnika, a samim tim i malo učenika i dece predškolskog uzrasta. Po popisu 1971. u grupi stanovnika od 0 do 4 godine starosti Idjoš je imao 5,7 %, Sajan 4,9 % i Banatska Topola 8,3 % u odnosu na ukupno stanovništvo. To je baš onaj deo mladih koji su sedamdesetih godina učili srednje škole. Ovome dodajmo da su Idjoš i Sajan između popisa 1961. i 1971. imali negativan prirodni priraštaj. Prosečna godišnja vrednost za Idjoš je bila -1,6 ‰, a za Sajan -1,7 ‰. Na smanjenje broja učenika u ovim selima još utiče i iseljavanje porodica koje imaju decu za školovanje i iseljavanje mladih uopšte. Od ova tri sela najveće iseljavanje ima Idjoš. Sajan, koji ima nešto više stanovnika od Banatske Topole, daje Kikindi najmanje učenika. Iz ovog sela, čiji su žitelji madjarske narodnosti, neki učenici pohadjaju škole na madjarskom nastavnom jeziku u Adi (Centar za pozivno-usmereno obrazovanje "Petar Drapšin"), u Senti i Subotici.

Najviše učenika (55,9 %) sticalo je znanja u školskom centru za tehničko obrazovanje (Tehnička mašinska škola, Tehnička gradjevinska škola i škola za kvalifikovane radnike, Na drugom mestu se nalazio Centar za ekonomsko obrazovanje sa 19,2 %. Ova

dva centra su, znači, školovala tri četvrtine (75,1 %) učenika putnika, Ovakav izbor učenika može se objasniti mogućnošću i željom da se po završetku školovanja zaposle u Kikindi. Gimnaziju je pohađalo 15,0 %. Sa 9,9 % Pedagoška akademija je imala najmanje ovih učenika. Uzrok tome su male šanse da se sa tom strukom nadje posao u čitavom ovom delu Banata.

U pogledu polne strukture odnos između učenika i učenica je bio 1:1. Tačnije, učenika je bilo 49,9 %, odnosno 50,1 % učenica. Učenice su znatno više pohađale Centar za ekonomsko obrazovanje i Pedagošku akademiju, dok su učenici većinu činili u tehničkim školama. Gimnaziju je učio skoro podjednak broj djaka oba pola.

Udeo prve gravitacione zone u snabdevanju Kikinde agrarnim proizvodima

Naselja ove zone su pretežno agrarnog karaktera, bez ikakve industrije. Na takvu konstataciju, između ostalog, ukazuje struktura stanovništva prema delatnostima, struktura domaćinstava u odnosu na izvore prihoda i svrha korišćenja zemljišta.

Tako je od ukupnog stanovništva po popisu 1971.godine (31.399) kategoriji poljoprivrednog pripadalo 19.620 ili 62,6 %. Udeo aktivnih poljoprivrednika u delu aktivnog stanovništva (13.755) bio je 72,5 % (9.975). Prihode od poljoprivrede ostvarivalo je 51,9 % (4.779) domaćinstava, mešovite je imalo 18,1 % (1.670), a od nepoljoprivrednih delatnosti 30,0 % (2.758).

Na poljoprivredno zemljište otpada 55.447 ha ili 93,6 % od ukupne teritorije (59.248 ha). Oranica ima 48.263 ha ili 87,0 %. Od toga je 26.534 ha (55,0 %) u vlasništvu privatnog, a 21.729 ha

Tablica 54 - Struktura zemljišnih površina naselja prve gravitacione zone u ha (82)

Naselje	svojina	Oranice i bašte	Voćnjak	Vinograd	Livada	Pašnjak	Trstik	Šuma	Ukupno plodno	Neplodno	Ukupno ha
Ban.Topola	privatna	3.011	5	7	6				3.029	20	3.049
	društvena	7.211	1	1	132	14	8	349	7.716	814	8.530
Banatsko Vel.Selo	privatna	2.655	-	10	-	-	-	-	2.665	52	2.717
	društvena	1.353	-	-	20	12	-	-	1.385	281	1.666
Bašaid i Bikač	privatna	4.059	33	62	63	-	1	-	4.218	84	4.302
	društvena	2.237	-	10	111	345	2	56	2.761	482	3.243
Idjoš	privatna	3.089	9	44	3	187	-	-	3.332	54	3.386
	društvena	1.604	-	2	-	1.293	-	2	2.901	208	3.109
Mokrin	privatna	6.626	11	142	11	81	8	2	6.881	141	7.022
	društvena	5.132	-	-	17	1.651	30	100	6.931	798	7.729
Nakovo	privatna	1.243	3	38	-	-	-	-	1.284	38	1.322
	društvena	690	-	2	-	22	-	2	716	120	836
Novi Ko- zarci	privatna	2.219	-	3	-	2	-	-	2.224	38	2.262
	društvena	1.287	-	1	16	17	-	-	1.321	197	1.518
Rusko Selo	privatna	1.958	-	29	-	-	-	-	1.987	76	2.063
	društvena	802	-	-	-	-	-	-	802	184	986
Sajan	privatna	1.674	1	9	42	118	-	-	1.844	50	1.894
	društvena	1.413	1	2	765	1.259	10	-	3.450	164	3.614
Svega ha	privatna	26.534	62	344	125	388	9	2	27.464	553	28.017
	društvena	21.729	2	19	1.061	4.613	50	509	27.983	3.248	31.231

(450 %) pripada društvenom sektoru* (Tab.54).

Struktura poljoprivredne proizvodnje ovih mesta u znatnoj meri je odredjena potrebama preradjivačke industrije Kikinde i njenog stanovništva. U ratarstvu najveće površine zauzimaju žita, u prvom redu kukuruz i pšenica. Kukuruz se više proizvodi na parcelama privatnog sektora. On se koristi kao osnovna hrana za stočarsku proizvodnju, daje veće prinose i ima veću cenu od pšenice, ali njegova proizvodnja zahteva više ljudske radne snage. Na suprot tome, orijentacija društvenog sektora na veću proizvodnju pšenice zasniva se na mogućnosti potpune primene mehanizacije.

Oba sektora prosečno godišnje proizvedu oko 85.000 tona kukuruza i oko 50.000 tona pšenice. Celokupnu proizvodnju merkantilne pšenice otkupljuje i preradjuje mlinska industrija "Uglješa Terzin". Viškove kukuruza i ječma preradjuje fabrika stočne hrane "Standard" (Tab.55 i 56).

Reprodukcionni materijal (semensku pšenicu, kukuruz, šećernu repu, soju, grašak itd.) proizvode društvena gazdinstva (Tab.55). Ova roba se isporučuje radnoj organizaciji "Agroseme" iz Kikinde koja se bavi doradom i prometom semena.

Industrijske biljke se u odnosu na žita gaje na manjim površinama. Prosečno godišnje pod suncokretom ima oko 4.000 ha, pod šećernom repom oko 1.500 ha i pod sojom oko 500 ha. Pošto Kikinda nema preradjivačke kapacitete, proizvodnja industrijskih biljaka se plasira fabrikama u okolini. Tako se suncokret i soja isporučuju uljarama u Novoj Crnji i Zrenjaninu, a šećerna repa

* U svakom od devet naselja postoji po jedna poljoprivredna organizacija. Sve one posluju u okviru Industrijsko-poljoprivrednog preduzeća "Banat" iz Kikinde i imaju status osnovnih organizacija udruženog rada.

fabrikama u Senti i Zrenjaninu.

Organizovana robna proizvodnja povrća nije mnogo raširena. Što je to tako ima mnogo razloga, a osnovni su ovi. Za sigurniju proizvodnju potrebno je zalivanje, a većina hatara nema kanalsku mrežu koja bi to omogućila. Zatim, proizvođači povrća iz Kikinde najvećim delom podmiruju potrebe preradivačkih kapaciteta "Prime". Od ostalih važnijih razloga treba navesti da povrtarska proizvodnja zahteva dosta ljudskog rada, kao i da za kikindsku pijacu nisu potrebne tolike količine povrća koje bi davala proizvodnja robnog karaktera.

Individualna gazdinstva su donekle orijentisana i na prigradsku poljoprivredu. Ona za kikindsku pijacu proizvode povrće, voće, preradjevine od mleka, živinu i jaja. Ne može se, međutim, reći da je u pitanju veće opredelenje za robnu i specijalizovanu proizvodnju, kao što je to slučaj sa prigradskim naseljima oko velikih gradova. Takvih proizvođača je malo. Radi se, dakle, o sitnijoj i raznovrsnijoj proizvodnji namenjenoj pijačnoj trgovini ili o viškovima koji premašuju potrebe domaćinstava koja su ih proizvela. Te količine, zajedno sa onima koje nudi šira okolina i sama Kikinda, dovoljne su da podmire kikindsku pijacu sa većinom proizvoda. Iako u snabdevanju pijace učestvuju sva naselja, ipak treba istaći da u tome prednjače Mokrin, Idjoš, Bašaid i Rusko Selo.

Tržne viškove stočarske proizvodnje preuzima klanična i mlekarska industrija Kikinde. Tako je, na primer, u 1977. godini isporučeno 71.712 komada svinja, 5.285 tovnih junadi, 7.843 096 litara mleka itd. Od toga su individualni proizvođači utovili 70,1 % svinja i 64,7 % junadi, dok su društvena gazdinstva proizvela 71,1 % mleka. Inače, u ukupnom obimu klanja stoke i prerade

Tablica 55 - Ratarska proizvodnja društvenih gazdinstava u 1977.godini (78) u tonama

Naselje	Pšenica		Kukuruz		Ječam	Sunco- kret	Šećerna repa		Soja	Grašak		Paprika
	seme	merkant.	seme	merkant.			seme	industr.		seme	zeleni	
Banatska Topola	1.261	5.196	298	1.691	96	664	166	9.033	276	104	238	-
Ban.Veliko Selo	679	4.199	41	2.561	574	440	-	5.504	51	-	25	-
Bašaid i Bikač	410	7.895	72	337	-	812	17	10.170	-	-	-	139
Idjoš	1.871	1.871	-	1.111	266	532	-	4.879	84	-	-	-
Mokrin	1.600	4.143	423	2.174	886	885	-	7.596	296	-	-	-
Nakovo	710	2.553	205	1.588	262	516	-	5.687	99	-	-	-
Novi Kozarci	579	2.766	-	692	-	754	-	8.717	57	108	-	-
Rusko Selo	570	3.312	143	376	207	434	-	9.326	142	45	255	-
Sajan	-	630	-	117	-	-	-	-	-	-	-	-
Svega:	7.680	32.565	1.182	10.647	2.291	5.037	183	60.912	1.005	257	518	139

Tablica 56 - Otkup ratarskih proizvoda od individualnih proizvođača u 1977.godini (78)
(u tonama)

Naselje	Pšenica	Kukuruz	Ječam	Suncokret	Šeć.repa	Soja	Krompir	Paradajz
Banatska Topola	588	176	144	518	187	13	-	-
Banatsko Vel.Selo	1.738	564	385	690	5.433	1	-	-
Bašaid i Bikač	1.038	1.360	628	2.289	272	-	-	286
Idjoš	374	1.991	514	961	667	-	-	-
Mokrin	1.386	2.486	665	2.221	1.405	-	72	-
Nakovo	1.854	215	323	322	981	47	-	-
Novi Ko- zarci	850	1.502	626	697	3.100	-	144	-
Rusko Selo	832	1.980	643	1.053	1.324	-	156	-
Svega:	8.660	10.274	3.928	8.751	13.369	61	372	286

mleka naselja prve gravitacione zone učestvovala su sa 58,2 % svinja, 67,5 % junadi i 82,8 % mleka.

b) D r u g a g r a v i t a c i o n a z o n a

Ova zona obuhvata šest naselja. Ona po administrativno-teritorijalnoj podeli pripadaju susednim opštinama: Novo Miloševo i Bočar novobečejskoj, Srpska Crnja i Toba novocrnjanskoj, Padej čokanskoj i Banatsko Arandjelovo novokneževačkoj (Prilog 18).

Ovih šest mesta imala su 1971.godine 25.246 stanovnika. Od toga Novo Miloševo 8.548 (33,9 %), Bočar 2.328 (9,2 %), Srpska Crnja 6.001 (23,8 %), Toba 1.232 (4,9 %), Padej 3.993 (15,8 %) i Banatsko Arandjelovo 3.144 (12,4 %).

Dok su za prvu gravitacionu zonu sve funkcije Kikinde od izuzetnog značaja, dotle ona za ovu drugu grupu naselja obavlja samo neke funkcije. Sama činjenica da ta naselja pripadaju drugim opštinama isključuje značaj društveno-upravnih funkcija Kikinde za njih. Jedino je delatnost njenih pravosudnih institucija i organa (Opštinsko javno tužilaštvo i društveni pravobranilac samoupravljanja) proširena na naselja iz novocrnjanske, čokanske i novokneževačke opštine, a u nadležnosti sudije za prekršaje je teritorija novocrnjanske opštine.

Ni zdravstvena funkcija ovog grada nema značaja za ta mesta. Ona koriste bolničke i specijalističke medicinske usluge drugih centara, tačnije Zrenjanina (Novo Miloševo, Bočar, Srpska Crnja i Toba), Sente (Padej) i Novog Kneževca (Banatsko Arandjelovo).

Funkcija gradjevinske delatnosti se takodje ne oseća u ovim naseljima. Sama Kikinda je već godinama veliko gradilište,

a dosta se gradi i u ostalim mestima kikindske opštine. Zato njeni gradjevinari ne mogu da prihvataju poslove van opštinskih granica.

Ipak, pomenutih šest naselja su upućena na Kikindu. Ona za njih vrši zanatske, trgovačke, saobraćajne i obrazovne funkcije.

Zanatstvo Kikinde, bez obzira na probleme koji prate ovu delatnost, potencira veze sa mestima druge gravitacione zone. U tome veću ulogu ima uslužno zanatstvo (servisiranje motornih vozila i raznih mašina, radio i televizijskih prijemnika itd.).

Trgovina u naseljima ove gravitacione zone nije u stanju da podmiri sve potrebe njihovog stanovništva. Radnje su mahom snabdevene prehrambenim artiklima. Za kupovinu drugih vrsta robe, najčešće vrednijih, oni moraju da putuju u Kikindu, koja im je najbliži veći grad sa dobro razvijenom trgovinskom funkcijom.

Vodeću ulogu u povezivanju ovih naselja sa Kikindom i drugim mestima ima drumski saobraćaj. Železnički je od manjeg značaja i u pogledu obima prometa putnika i robe i zbog činjenice da vezu sa Kikindom imaju samo Novo Miloševo, Bočar, Padej i Banatsko Arandjelovo. Železnica je jedino značajnija za Banatsko Arandjelovo, jer je to najkraća veza ovog sela sa Kikindom. U prevozu putnika od Novog Miloševa, Bočara, Padeja i Srpske Crnje do Kikinde i obratno najviše učestvuju autobusi Transportnog preduzeća "Špedicija" iz Kikinde. Van autobuskih linija "Špedicije" su Banatsko Arandjelovo i Toba. Dalje, Turist-biro ovog preduzeća pruža usluge u vezi organizovanja ekskurzija i obezbeđivanja rezervacija za godišnje odmore. Iste usluge obavlja i poslovnica "Putnika" u Kikindi. Za transport robe ovim selima stoje na raspolaganju vozila transportnih organizacija "Špedicija" i "Pre-

voz".

Najzad, kikindske škole privlače i izvestan broj učenika iz ovih mesta.

Videli smo koje funkcije Kikinda vrši za drugu gravitacionu zonu. Dalje će biti izneto šta ova zona pruža gradu.

Kao i prva tako i druga gravitaciona zona ima agrarni karakter. Na poljoprivredno zemljište otpada 91,6 % (43.590 ha) od ukupne površine. Od toga je obradivo 35.142 ha ili 80,6 %. Poljoprivrednog stanovništva je 1971. bilo 62,9 % ili 15.874. Aktivnom delu ove kategorije stanovništva pripadalo je 7.762 poljoprivrednika ili 48,9 %. Poljoprivrednih domaćinstava je bilo 4.078 (52,3 %), mešovitih 1.121 (14,4 %) i nepoljoprivrednih 2.599 (33,3 %).

Ova zona spada u uticajnu sferu kikindske prehrambene industrije. Mlinska industrija "Uglješa Terzin" odavde obezbedjuje deo svojih sirovinskih potreba, putem otkupa pšenice i ječma, a Fabrika za konzerviranje povrća i voća "Prima" se snabdeva graškom i višnjama.

Na kikindsku pijacu svoje proizvode, uglavnom, iznose poljoprivrednici iz Novog Miloševa i Bočara. Oni su prisutniji od kada su krajem 1977. dobili asfaltni put, a zatim i autobusku liniju za Kikindu. Novomiloševčani se posebno ističu u snabdevanju pijace bostanom.

Mada su relativno malo udaljena od Kikinde, ova mesta imaju dosta mali broj stalnih dnevnih migranata. Iz svih njih zajedno 1976. je bilo manje putnika nego što su imala pet naselja prve zone pojedinačnom Razlozi su što je napred navedeno, u njihovoj višestranjoj funkcionalnoj usmerenosti prema nekoliko gravitacionih centara.

Novo Miloševo kao najveće i Kikindi najbliže mesto (15 km) ima najviše zaposlenih (Tab.57). Po podacima iz 1976. bilo ih je 65, što u odnosu na ukupan broj dnevnih migranata iz druge funkcionalne zone (100) iznosi isto toliko procenata. To je svakako malo. Ali, iz ovog mesta radna snaga putuje u industrijski i uopšte razvijeniji Zrenjanin, kao i u Novi Bečej koji je društveno-upravni i privredni centar Opštine sa nekoliko privrednih radnih organizacija. Ima još nekoliko razloga. Jedan je što je Livnica železa i tempera "Kikinda" izgradila pogon u Novom Miloševu, pa su svi radnici iz ovog mesta i iz Bočara prešli na rad u taj pogon. Zato u vreme prikupljanja podataka u Livnici, inače najvećoj kikindskoj radnoj organizaciji, nije bilo zaposlenih dnevnih migranata iz ova dva sela. Poslednji razlog je što je Novo Miloševo sa Kikindom skoro do kraja 1977.godine imalo samo železničku, a sa Novim Bečejom i Zrenjaninom i železničku i drumsku vezu.

Na drugom mestu je Toba. Interesantno je da je ovo selo imalo više zaposlenih od bližeg Bočara. To je zbog toga što radnici iz Tobe nisu radili u samom gradu nego na ekonomijama IPP "Banat" koje su u blizini ovog sela.

Bočar je imao 11, Srpska Crnja i Banatsko Arandjelovo po 5 i Padej samo 1 zaposlenog.

Od ukupnog broja radnika dnevnih migranata u industriji je radilo 51, a u ostalim delatnostima 49 lica.

Iz ovih mesta se tokom školske 1976/77. u Kikindi školovalo 167 učenika ili 62,6 % svih dnevnih migranata. Od toga je Novo Miloševo imalo 41,9 %, Bočar 6,6 %, Srpska Crnja 11,9 %, Toba 11,4 %, Padej 14,4 % i Banatsko Arandjelovo 13,8 % učenika (Tab.58).

Tablica 57 - Broj dnevnih migranata iz naselja druge gravitacione zone koji su 1976.
radili u Kikindi

Delatnost	N a s e l j e						Svega
	Novo Miloševo	Bočar	Srpska Crnja	Toba	Padej	Banatsko Arandjelovo	
Industrija							
"Toza Marković"	12	2	-	-	-	-	14
"25 Maj"	4	-	-	-	-	-	4
Kolska radionica	5	-	-	-	-	1	6
"Petar Drapšin"	1	-	-	-	-	-	1
"Severni Banat"	3	1	-	-	-	-	4
"Uglješa Terzin"	7	-	-	-	-	-	7
"Prima"	2	1	-	-	-	-	3
"PIK"	3	2	-	-	-	-	5
"Standard"	2	-	-	-	-	-	2
"Mlekara"	-	-	2	-	-	-	2
IPP "Banat"	1	-	3	13	-	-	17
Zanatstvo	1	1	-	-	-	-	2
Saobraćaj	22	4	-	-	1	4	31
Društ.delatnosti	2	-	-	-	-	-	2
Ukupno:	65	11	5	13	1	5	100

Tablica 58 - Broj učenika dnevnih migranata iz naselja druge gravitacione zone koji su se 1976/77.školovali u Kikindi

Škola			Novo Miloševo	Bočar	Srpska Crnja	Toba	Padej	Banatsko Arandjelovo	Svega
Gimnazija "Dušan Vasiljev"	Sv.		2	-	-	-	2	-	4
	M		2	-	-	-	-	-	2
	Ž		-	-	-	-	2	-	2
Pedagoška akademija "Zora-Krdžaljić-Zaga"	Sv.		5	-	-	-	1	-	6
	M		2	-	-	-	-	-	2
	Ž		3	-	-	-	1	-	4
Školski centar za ekonomsko obrazova- nje	Sv.		22	7	11	1	6	11	58
	M		5	1	2	-	2	3	13
	Ž		17	6	9	1	4	8	45
Školski centar za tehn.obrazov.	Tehnička mašinska škola	Sv.	10	-	-	-	5	6	21
		M	7	-	-	-	5	4	16
		Ž	3	-	-	-	-	2	5
	Tehnička gradjevin- ska škola	Sv.	6	4	3	17	1	3	34
		M	2	4	-	7	1	-	14
		Ž	4	-	3	10	1	3	20
	Škola za kvalifik. radnike	Sv.	25	-	6	1	9	3	44
		M	20	-	6	1	2	-	29
		Ž	5	-	-	-	7	3	15
Svega	Sv.	70	11	20	19	24	23	167	
	M	38	5	2	8	10	7	70	
	Ž	32	6	18	11	14	16	97	

U pogledu polne strukture učenice su bile zastupljene sa 58,1 %, odnosno učenici sa 41,9 %. Više od polovine učenika (99 ili 59,3 %) pohađali su škole pri školskom centru za tehničko obrazovanje. Ekonomsku školu je učilo 58 (34,7 %), a najmanje Pedagošku akademiju "Zora Krdžalić-Zaga" 6 (3,6 %) i Gimnaziju "Dušan Vasiljev" 4 (2,4 %). Ovu poslednju školu je pohađalo malo učenika zato što su gimnazije imali Novi Bečej, Srpska Crnja i Novi Kneževac.

Iako između Kikinde i druge gravitacione zone postoje funkcionalne veze treba naglasiti da i delatnosti okolnih gradova takodje imaju uticaja na privredni i društveni život tih šest mesta. Za Novo Miloševo, Bočar, Srpsku Crnju i Tobu manji gravitacioni centri su sedišta njihovih opština, a veći je Zrenjanin. Padej još gravitira Čoki, Senti, Adi i Subotici kao gravitacionom centru mezopodručja. Ti centri za Banatsko Arandjelovo su Novi Kneževac i Subotica. Drugim rečima, ovo su primeri višestranne funkcionalne usmerenosti naselja.

* * *

O uzajamnim vezama Kikinde i gravitacionih zona može se zaključiti sledeće. Prehrambena industrija Kikinde se dobrim delom snabdeva sirovinama iz bliže okoline. Iz nje na kikindsku pijacu stiže i povrće, voće i drugi prehrambeni proizvodi agrarnih domaćinstava. S druge strane okolno stanovništvo je značajan potrošač ekonomskih dobara, u prvom redu industrijske robe široke potrošnje. Ono u znatnoj meri utiče na povećanje obima prometa u trgovini i javlja se kao korisnik drugih usluga koje spadaju u nadležnost društvenih i privrednih organizacija.

Ekspanzija društveno-ekonomskog razvoja Kikinde doprinosi rešavanju problema nezaposlenosti na selu. Nekvalifikovana radna snaga sa sela, zbog manjih prihoda iz radnog odnosa, teže se odlučuje za stanovanje u Kikindi. Radije ostaje u selu, gde ima mogućnosti da se bavi poljoprivredom kao dopunskim zanimanjem. Time se materijalni položaj njihovih domaćinstava poboljšava, a nezaposleni ukućani se angažuju u radu na posedu. Ekonomsko snajenje ovih domaćinstava dalje potstiče na brži razvoj sela. Putem doprinosa iz ličnih dohodaka zaposlenih i samodoprinosa ova domaćinstva daju značajan udeo u rešavanju komunalnih problema njihovih mesta.

Veliki broj učenika koji se školuju u Kikindi, sa svoje strane su dali doprinos da obim delatnosti škola bude veći. Za preko hiljadu učenika, koliko ove dve funkcionalne zone daju Kikindi, bilo je potrebno zaposliti više nastavnika, administrativnog i pomoćnog osoblja. Ovi učenici su doprineli i proširenju školskog prostora, većem broju zaposlenih u školskom dispanzeru itd.

Iz obe gravitacione zone 1976.godine je putovalo preko tri hiljade (3.263) stalnih dnevnih migranata. Ovi putnici su, bez sumnje značajan faktor transformisanja seoske sredine. Oni se upoznaju sa uslovima stanovanja, načinom odevanja i ishrane u gradu i drugim, jednom rečju sa gradskim načinom života, i ta saznanja prenose u svoja mesta. Tako oni i na taj način daju doprinos smanjivanju socijalnih razlika izmedju grada i sela.

Trajno opredelenje jednog dela dnevnih migranata da žive u selu značajno je i zbog toga što se oni ne pojavljuju kao interesenti za dobijanje stana.

Na osnovu ankete dobijen je odgovor i na pitanje kojim

se prevoznim sredstvima koriste migranti*. Rezultati su pokazali da je autobusom putovalo 83,0 %, železnicom 16,0 % i automobilom 1,0 %. Železnicu su tada kao jedinu vezu koristili migranti Novog Miloševa i Bočara, pošto još nije bio završen put do Kikinde. Za migrante iz Banatskog Arandjelova železnica je još uvek najkraća veza sa Kikindom. Šinobus kao prevozno sredstvo je koristio i manji broj putnika iz Mokrina. Od anketiranih automobilom je putovalo 12 lica i sva su ona bila zaposlena. Zato se bolja slika stiče ako se taj broj uporedi samo sa brojem anketiranih radnika migranata. U tom slučaju izlazi da je automobil koristilo 24,0 % putnika.

3. SOCIO-EKONOMSKE POSLEDICE MIGRACIJA

Sve intenzivniji kontakti okoline sa Kikindom imaju za posledicu mnogobrojne promene u seoskim sredinama. U tome je doprinos ovog grada od prvorazrednog značaja. Ove promene se, međutim, ne mogu posmatrati kao proces koji ima jako lokalni karakter, niti se mogu isključivo vezivati samo za uticaje Kikinde. Društveno-ekonomska transformacija sela je evidentna u svim krajevima naše zemlje, pa uticaji na kikindsku okolinu dolaze i spolja, sa šireg područja. Zato na promene u selima gravitacionih zona Kikinde treba gledati šire, jer su one samo integralni deo sveukupnog procesa društveno-ekonomskog razvoja čitave zemlje. Ipak, u tom pogledu ovo područje se ne može poistovetiti sa ostalim sredinama. Ono ima i svojih specifičnosti, kako u pogledu pozitivnih tako i

* Anketom su obuhvaćeni svi učenici putnici (1.110), uključujući i one iz mesta koja su izvan granica dve funkcionalne zone, kao i 50 radnika. Ukupno je, dakle, anketirano 1.160 putnika.

negativnih posledica koje sobom nose promene.

Ovde je zadatak da se ukaže na važnije promene unutar funkcionalnog područja, zatim da se iznesu njihovi uzroci i posledice i da se vidi koliki udeo u tome ima Kikinda sa svojim funkcijama.

Najzad, recimo da medju važne nosioce promena spadaju dnevni migranti, ali isto tako i ostalo stanovništvo.

a) N e k e p r o m e n e i p r o b l e m i k o d
s e o s k o g s t a n o v n i š t v a

Depopulacija seoskih naselja

Analizom podataka poslednja četiri popisa stanovništva može se zaključiti da se u četrnaest naselja obe gravitacione zone broj stanovnika smanjuje. Povećanje je jedino imala Banatska Topola (Tab.59). Do njega je došlo kada je zbog komasacije 1963. godine jedan deo kikindskog hatara katastarski pripojem Banatskoj Topoli. Baš u tom delu hatara postoji više ekonomija IPP "Banat" sa stalno nastanjenim radnicima. Oni su 1971.godine popisani kao stanovnici ovog naselja.

Konstantno opadanje posle popisa 1948. imaju sedam mesta: Bašaid sa Bikačem, Mokrin, Banatsko Arandjelovo, Bočar, Novo Miloševo, Srpska Crnja i Toba. Smanjivanje broja stanovnika Nako-va, Sajana i Padeja počelo je nakon popisa 1953.godine, dok je u Banatskom Velikom selu, Idjošu, Novim Kozarcima i Ruskom Selu nastupilo posle 1961.

Za dvadeset i tri godine (1948-1971) najveće opadanje imala je Srpska Crnja. Stanovništvo joj je smanjeno čak za 2.219 lica ili 27,0 %. Najmanje smanjenje zabeležili su Novi Kozarci

(10,3 %), Novo Miloševo (10,4 %), Rusko Selo (10,8 %) itd. Poređenjem podataka svih mesta iz 1948. sa onima iz 1971. izlazi da je poslednji put popisano 9.875 lica manje ili za 14,9 % (Tab.59). Do najbržeg opadanja je došlo između 1961. i 1971.godine. Za tih deset godina stanovništvo je umanjeno za 6.836 lica, što u odnosu na celokupno smanjenje iznosi 69,2 %.

Negativna kretanja brojnog stanja stanovnika posledica su iseljavanja. Ono je veće od prirodnog priraštaja i useljavanja. Dodajmo još da su između poslednja dva popisa negativan priraštaj imala tri sela -Idjoš, Sajan i Banatsko Arandjelovo (Tab.60).

Svih četrnaest mesta, u kojima je konstatovan deficit stanovnika, imala su između popisa 1961. i 1971. negativan migracioni saldo (Tab.61). Motivi za emigraciju tih ljudi su raznovrsni. Osnovni je, ipak, ekonomske prirode, mada sa iseljavanjem u gradove imigranti teže da reše i druge lične i porodične probleme, potrebe i želje.

Sa sigurnošću se može smatrati da se najviše iseljenika iz okoline Kikinde naselilo u njoj i Zrenjaninu, njima najbližim gradovima, a izvestan broj otišao je dalje. Da je ovo tačno ilustruju sledeći podaci. Popis od 1971. je pokazao da je 12,4 % (4.642) stanovnika Kikinde doseljeno iz naselja njene opštine. Iz drugih opština SR Srbije doseljeno je 19,6 % ili 7.361 lice, a među njima izvestan broj je poreklom iz mesta druge funkcionalne zone. Prema tipu naselja iz koga su imigranti došli 11.300 ih je iz seoskih. Pored toga, utvrđeno je da je 5.744 imigranta doseljeno u razdoblju između popisa 1961. i 1971.godine (73). Za isto vreme u naseljima gravitacionih zona Kikinde migracioni saldo je bio - 8.585.

Zbog čega je baš tokom sedme decenije otpočelo prilično

Tablica 59 - Kvantitativno kretanje stanovništva*

Naselje	Godine popisa				Razlika	Indeks
	1948.	1953.	1961.	1971.	1948.- 1971.	1948 1971
					broj	%
Prva gravitaciona zona						
1. Banatska Topola	1.255	1.029	1.101	1.848	593	147,2
2. Banatsko Veliko Selo	4.383	4.276	4.310	3.603	- 780	82,2
3. Bašaid sa Bikačem	4.956	4.830	4.788	4.306	- 650	86,9
4. Idjoš	3.034	3.064	2.857	2.540	- 494	83,7
5. Mokrin	8.369	7.984	7.924	7.328	-1.041	87,6
6. Nakovo	3.438	3.525	3.378	2.834	- 604	82,4
7. Novi Kozarci	3.422	3.634	3.668	3.068	- 354	89,7
8. Rusko Selo	4.294	4.341	4.143	3.830	- 464	89,2
9. Sajan	2.430	2.432	2.334	1.982	- 448	81,6
Druga gravitaciona zona						
1. Banatsko Arandje- lovo	4.282	4.136	3.700	3.144	-1.138	73,4
2. Bočar	2.848	2.735	2.620	2.328	- 520	81,7
3. Novo Miloševo	9.536	9.356	9.276	8.548	- 988	89,6
4. Padej	4.494	4.610	4.545	3.993	- 501	88,8
5. Srpska Crnja	8.220	7.977	7.376	6.001	-2.219	73,0
6. Toba	1.499	1.489	1.401	1.232	- 267	82,2
Svega:	66.460	65.418	63.421	56.585	-9.875	85,1

* Savezni zavod za statistiku: Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961. (knj.X, Beograd, 1965.) i Delatnost (knj.X, Beograd, 1974.).

Tablica 60 - Prirodno kretanje stanovništva u periodu od
1961. do 1971.

Naselje	Rodjeni		Umrli		Prirodni priraštaj	
	broj	°/oo	broj	°/oo	broj	°/oo
Prva gravitaciona zona						
1. Banatska Topola	149	10,1	73	5,0	76	5,1
2. Banatsko Veliko Selo	357	9,0	164	4,2	193	4,8
3. Bašaid sa Bikačem	721	15,9	516	11,4	205	4,5
4. Idjoš	289	10,7	333	12,3	- 44	- 1,6
5. Mokrin	962	12,6	802	10,5	160	2,1
6. Nakovo	255	8,2	177	5,7	78	2,5
7. Novi Kozarci	424	12,6	153	4,6	271	8,1
8. Rusko Selo	479	12,0	422	10,6	57	1,4
9. Sajan	232	10,8	268	12,4	- 36	- 1,7
Druga gravitaciona zona						
1. Banatsko Arandjelovo	394	11,5	400	11,7	- 6	- 0,2
2. Bočar	315	12,7	215	8,7	100	4,0
3. Novo Miloševo	1.222	13,7	913	10,2	309	3,5
4. Padej	600	14,0	428	10,0	172	4,0
5. Srpska Crnja	824	12,3	624	9,3	200	3,0
6. Toba	174	13,2	160	12,1	14	1,1

Zbog čega je baš tokom sedme decenije otpočelo prilično iseljavanje? U to vreme, kako je napred istaknuto, obavljene su opsežne rekonstrukcije i proširenja starih i podizanje novih industrijskih pogona i fabrika u Kikindi, Zrenjaninu i drugim gradovima. Uz to su se dalje razvijale i druge delatnosti. U takvoj situaciji mogućnost za zapošljavanje iskoristila je i radna snaga sa sela.

Na iseljavanje radne snage sa sela uticale su i tadašnje saobraćajne prilike. U ono vreme drumski saobraćaj je bio još nedovoljno razvijen. S druge strane, pojedina sela nisu imala železničku vezu sa ovim gradovima (Bašaid, Banatska Topola, Rusko Selo, Novi Kozarci, Nakovo, Idjoš, Sajan i Toba). Te okolnosti kao i napor i gubljenje vremena u svakodnevnom putovanju radnika poticali su na emigraciju.

U razdoblju od 1961. do 1971. godine masovnijem emigracijom i najveće negativne vrednosti migracionog salda imali su Srpska Crnja, Novo Miloševo, Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Mokrin, Bašaid i Padej (Tab.61).

Proces emigracije nastavljen je i sedamdesetih godina. Međutim, kako o tome još nema konkretnih podataka, u ovom momentu nije moguće reći ništa određeno.

Promene strukture stanovništva po aktivnosti i delatnosti

Upoređujući podatke popisa stanovništva 1953, 1961. i 1971. godine mogu se uočiti bitne promene u strukturi delatnosti, a i u pogledu odnosa aktivnih i izdržavanih lica sa ličnim prihodima.

Početkom 1953. sva naselja su imala preko sedamdeset

Tablica 61 - Imigracija, emigracija i migracioni saldo izmedju popisa 1961. i 1971.

Naselje	Broj stanovnika		Razlika 1961.-1971.	Prirodni priraštaj u apsolut. brojevima	Imigra- cija	Emigra- cija	Migracioni saldo
	1961.	1971.					
Prva gravitaciona zona							
1. Banatska Topola	1.101	1.848	747	76	983	312	671
2. Banatsko Veliko Selo	4.310	3.603	- 707	193	296	1.196	- 900
3. Bašaid sa Bikačem	4.788	4.306	- 482	205	375	1.062	- 687
4. Idjoš	2.857	2.540	- 317	- 44	231	504	- 273
5. Mokrin	7.924	7.328	- 596	160	437	1.193	- 756
6. Nakovo	3.378	2.834	- 544	78	164	786	- 622
7. Novi Kozarci	3.668	3.068	- 600	271	244	1.115	- 871
8. Rusko Selo	4.143	3.830	- 313	57	383	753	- 370
9. Sajna	2.334	1.982	- 352	- 36	115	431	- 316
Druga gravitaciona zona							
1. Banatsko Arandjelovo	3.700	3.144	- 556	6	342	892	- 550
2. Bočar	2.620	2.328	- 292	100	304	696	- 392
3. Novo Miloševo	9.276	8.548	- 728	309	649	1.686	- 1.037
4. Padej	4.545	3.993	- 552	172	438	1.162	- 724
5. Srpska Crnja	7.376	6.001	- 1.375	200	463	2.038	- 1.575
6. Toba	1.401	1.232	- 169	14	115	298	- 183
Svega:	63.421	56.585	- 6.836	1.749	5.539	14.124	- 8.585

procenata poljoprivrednog stanovništva. Udeo poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu kretao se u rasponu od 74,5 % za Srpsku Crniju do 88,6 % za Sajjan (Tab.62). Najmanje aktivnih poljoprivrednika imala su potpuno ili delimično kolonizovana mesta, i to: Novi Kozarci (38,7 %), Banatsko Veliko Selo (40,0 %), Bočar (40,0 %), Srpska Crnja (40,8 %), Nakovo (41,0 %) i Rusko Selo (41,7 %). Tada su u strukturi kolonističkih porodica većinu članova činila izdržavana lica (deca, starije osobe i ratni invalidi).

Popisom 1971. je utvrđeno da je u svim mestima opao broj poljoprivrednog stanovništva. Najveće su imala tri čisto kolonistička mesta. U Nakovu je popisano 37,6 %, Novim Kozarcima 44,9 % i Banatskom Velikom Selu 53,0 % poljoprivrednog stanovništva. Razlika u procentualnom smanjenju u odnosu na stanje iz 1953. za prvo mesto je 48,4 %, za drugo 30,0 % i treće 29,3 %. Ovako velikom smanjenju ima više razloga. Opadanjem prirodnog priraštaja smanjena su ranija višečlana poljoprivredna domaćinstva. Uticaja su imali i promena delatnosti i iseljavanje aktivnih i izdržavanih poljoprivrednih lica, a i školovanje i zapošljavanje dece poljoprivrednika. Između tih popisa učesnici narodnooslobodilačke borbe, kojih ima znatan broj, ostvarili su pravo na penziju i tako se uvrstili u grupu lica sa ličnim prihodima.

U drugoj grupi su mešovita naselja sa autohtonim i kolonizovanim stanovništvom: Mokrin, Rusko Selo, Bočar, Banatska Topola i Srpska Crnja. U njima je smanjenje poljoprivrednog stanovništva bilo nešto manje nego kod prethodnih (Tab.62).

Najmanju razliku imala su naselja sa autohtonim stanovništvom: Bašaid sa Bikačem 9,4 %, Idjoš 7,4 %, Sajjan 2,4 %, Novo Miloševo 14,1 %, Padej 14,6 % i Toba 2,8 %.

Nasuprot tome, čak deset mesta je imalo relativno po-

Tablica 62 - Ukupno, aktivno i izdržavano poljoprivredno stanovništvo po popisima 1953. i 1971.*

Naselje	1953.						1971.					
	Ukupno		Aktivno		Izdržavano		Ukupno		Aktivno		Izdržavano	
	broj	% od ukupnog stanovn.	broj	% od poljopriv. stanovn.	broj	% od ukupnog poljopr.	broj	% od ukupnog stanovn.	broj	% od poljopriv. stanovn.	broj	% od ukupnog poljopr.
Banatska Topola	861	83,7	473	54,9	388	45,1	1.420	76,8	698	49,2	722	50,8
Banatsko Veliko Selo	3.519	82,3	1.408	40,0	2.111	60,0	1.910	53,0	867	45,4	1.043	54,6
Bašaid sa Bikačem	3.943	81,6	1.890	47,9	2.053	52,1	3.107	72,2	1.862	60,0	1.245	40,0
Idjoš	2.506	81,8	1.183	47,2	1.323	52,8	1.891	74,4	1.082	57,2	809	42,8
Mokrin	6.324	79,2	3.223	51,0	3.101	49,0	4.623	63,1	2.462	53,3	2.161	46,7
Nakovo	3.033	86,0	1.246	41,0	1.781	59,0	1.066	37,6	502	47,1	564	52,9
Novi Kozarci	2.722	74,9	1.054	38,7	1.668	61,3	1.378	44,9	572	41,5	806	58,5
Rusko Selo	3.607	83,1	1.505	41,7	2.102	58,3	2.516	65,7	1.050	41,7	1.466	58,3
Sajan	2.154	88,6	1.373	63,7	781	36,3	1.709	86,2	1.106	64,7	603	35,3
Banatsko Arandjelovo	3.394	82,1	1.819	53,6	1.575	46,4	2.286	72,7	1.146	50,1	1.140	49,9
Bočar	2.218	81,1	886	40,0	1.332	60,0	1.376	59,1	634	46,1	742	53,9
Novo Miloševo	6.996	74,8	3.574	51,1	3.422	48,9	5.186	60,7	2.540	49,0	2.646	51,0
Padej	3.630	78,7	1.740	47,9	1.890	52,1	2.561	64,1	1.380	53,9	1.181	46,1
Srpska Crnja	5.944	74,5	2.426	40,8	3.518	59,2	3.464	57,7	1.567	45,2	1.897	54,8
Toba	1.250	84,0	664	53,1	586	46,9	1.001	81,2	495	49,4	506	50,6

* Podaci su uzeti iz: Ekonomska obeležja stanovništva, knj.XII, Beograd, 1960. i Poljoprivredno stanovništvo, knj.XI, Beograd, 1973. u izdanju Saveznog zavoda za statistiku.

većanje aktivnih poljoprivrednika u odnosu na rezultate popisa 1953. Među njima su tri kolonistička (Nakovo, Banatsko Veliko Novi Kozarci), tri mešovita (Mokrin, Rusko Selo, Srpska Crnja) i četiri nekolonizovana naselja (Bašaid sa Bikačem, Idjoš, Sajan i Padej). Do ovoga je došlo što je ukupno poljoprivredno stanovništvo neproporcionalno više smanjeno u poredjenju sa smanjenjem njegovog aktivnog dela.

Između ova dva popisa u većini drugih delatnosti povećan je broj zaposlenih (Tab.63). Najveći porast evidentan je kod zaposlenih u industriji i gradjevinarstvu. Svih petnaest naselja zajedno su 1971. imala 1.045 industrijskih radnika više nego 1953. U gradjevinarstvu je povećanje bilo za 588 lica. Ako se, pak, kao pokazatelji uzmu indeksi porasta, onda je u industriju radilo 3,4 puta više, a u gradjevinarstvu 10 puta. Gledano pojedinačno po naseljima najveće povećanje industrijskih radnika imalo je Nakovo (26,4 puta), zatim Padej (7,6), pa Mokrin (6,6) i Bočar (6,6). U gradjevinarstvu najveće zapošljavanje su imali Mokrin, za 28,5 puta više, Bašaid (21), Novo Miloševo (16,9) i Rusko Selo (14,3 puta).

Broj zaposlenih u saobraćaju bio je 1971. u odnosu na 1953. veći za 1,8 puta. Povećanje u trgovini i ugostiteljstvu iznosilo je 1,3 puta.

Pored industrije, gradjevinarstvo i transport su delatnosti u kojima je mogla da se zaposli i nekvalifikovana radna snaga. Medjutim, ove privredne grane nisu razvijene u selima, što znači da je ova radna snaga zaposlena u Kikindi i drugim obližnjim gradovima.

U grupi grana privrednih delatnosti smanjenje broja zaposlenih su imali zanatstvo i komunalno-stambena delatnost.

Tablica 63 - Stanovništvo naselja prve i druge gravitacione zone po aktivnosti i delatnosti prema popisima 1953,1961. i 1971.*

Aktivnost i delatnost	Prva gravitaciona zona			Druga gravitaciona zona		
	1953.	1961.	1971.	1953.	1961.	1971.
Ukupno stanovništvo	35.115	34.503	31.339	30.303	28.918	25.246
1. Aktivno stanovništvo	15.878	15.828	13.755	13.823	12.188	10.565
Industrija i rudarstvo	262	571	1.065	185	379	427
Poljoprivreda i ribolov	13.355	13.039	9.975	11.109	9.488	7.490
Šumarstvo	15	3	8	7	8	7
Gradjevinarstvo	40	118	397	25	185	256
Saobraćaj	79	101	166	144	169	241
Trgovina i ugostiteljstvo	274	260	416	329	282	344
Zanatstvo	544	571	474	776	562	666
Lične usluge	106	47	-	192	67	-
Stamb.i kom.delatn.	-	56	15	-	37	26
Kultura i socijalna delatnost	-	307	399	-	307	366
Delatn.društva i državnih službi	373	137	120	322	163	130
Ostale delatnosti	-	35	10	-	60	16
Van delatn. i nepoznata delatnost	830	583	267	734	481	145
Lica na privremenom radu u inostranstvu	-	-	443	-	-	451
2. Lica sa ličnim prihodom	780	893	1.988	767	834	1.726
3. Izdržavana lica	18.457	17.782	15.596	15.713	15.896	12.955

* Ovo su zbirni podaci za naselja prve odnosno druge funkcionalne zone. Izračunati su korišćenjem podataka iz: Osnovni podaci o stanovništvu (knj.XIV, Beograd, 1958), Aktivnost i delatnost (knj.XIV, Beograd, 1965.) i Delatnost (knj.X, Beograd, 1974.). Izdanje Saveznog statističkog zavoda - Beograd.

Manje je radilo i u društvenim i državnim službama. Ovo je posledica ukidanja seoskih opština, odnosno uvođenja komunalnog sistema i prenošenja društveno-upravnih službi u sedište komune.

Sa razvojem obrazovanja i zdravstva rastao je i broj zaposlenih.

Broj lica sa ličnim prihodima povećan je za 2,4 puta. U toj grupi se nalaze imaoци penzija za zasluge u ratu i oni koji su ih ostvarili iz radnog odnosa. Proporcionalno broju stanovnika i domaćinstava kolonistička mesta imaju najviše lica sa ličnim prihodima. Na primer, u Nakovu je prosečno na svakih 2,1 domaćinstvo dolazilo je po jedno takvo lice, u Novim Kozarcima i Bočaru na 2,7 i u Banatskom Velikom Selu na 2,9 domaćinstava.

Izdržavana lica su u opadanju. Glavni razlog je smanjenje prirodnog priraštaja i porast broja lica sa ličnim prihodima.

Starenje stanovništva

U posleratnom periodu u mnogim selima je sve uočljiviji nepovoljan odnos između broja mladjeg i starijeg stanovništva. Naime, u ukupnom broju stanovnika mlađjih ima sve manje. Na drugoj strani je brojno stanje starijih osoba u porastu, a ono je rezultat neprestanog produžavanja čovečijeg života. Takav je slučaj i sa selima u okolini Kikinde.

Opadanje broja mladjeg stanovništva u selima proističe iz dva osnovna razloga. Prvi je veoma nizak prirodni priraštaj u većini sela, sem u Novim Kozarcima i Banatskom Velikom Selu. Poslednjih godina neka mesta imaju negativne vrednosti prirodnog

Tablica 64 - Koeficijenti starenja stanovništva po popisima 1953. i 1971.*

Naselja prve gravitacione zone	Koeficijent starenja		Naselja druge gravitacione zone	Koeficijent starenja	
	1953.	1971.		1953.	1971.
Banatska Topola	0,22	0,21	Banatsko Arandjelovo	0,40	0,76
Banatsko Veliko Selo	0,10	0,38	Bočar	0,18	0,50
Bašaid sa Bikačem	0,33	0,53	Novo Miloševo	0,32	0,63
Idjoš	0,41	0,80	Padej	0,27	0,64
Mokrin	0,33	0,62	Srpska Crnja	0,22	0,55
Nakovo	0,11	0,50	Toba	0,33	0,80
Novi Kozarci	0,10	0,24			
Rusko Selo	0,29	0,62			
Sajan	0,43	0,81			

* Koeficijenti su izračunati na osnovu podataka Saveznog zavoda za statistiku: Starost, pismenost i narodnost, knj.XI, Beograd, 1960. i Pol i starost, knj.VIII, Beograd, 1973.

kretanja stanovništva. Na primer, u 1978. godini Idjoš je imao -6,6 ‰, Sajan -5,7 ‰, Banatsko Arandjelovo -3,6 ‰ itd. Drugi razlog je veoma izražena emigracija mladih. Zato je sve manje onih lica koja pripadaju kontingentu stanovništva za rad i radjanje sposobnih.

Do kakvih je promena došlo u kikindskom gravitacionom području za samo osamnaest godina videćemo iz sledećih podataka. Prema vrednostima koeficijenta starenja za 1953. godinu (Tab.64) sva mesta su imala prilično dobar odnos između broja stanovnika od šezdeset godina starosti i više i grupe stanovništva do devetnaest godina. Najmladje stanovništvo (koeficijent do 0,30) imalo je osam mesta. Od njih su najbolje stajali Banatsko Veliko Selo, Novi Kozarci, Nakovo i Bočar, a zatim Banatska Topola, Srpska Crnja, Padej i Rusko Selo. Nizak stepen starenja (od 0,31 do 0,40) imali su Novo Miloševo, Mokrin, Bašaid, Toba i Banatsko Arandjelovo. Samo su Idjoš i Sajan imali srednji stepen starenja (0,41 do 0,50).

U 1971. situacija je bila sasvim drugačija i nepovoljnija. Tada su u grupi sa mladim stanovništvom bili samo Banatska Topola i Novi Kozarci. Nizak stepen starenja imalo je jedino Banatsko Veliko Selo, a srednji Nakovo i Bočar. U grupi sa visokim stepenom starenja nalazili su se Bašaid i Srpska Crnja. Najlošiji odnos između starijeg i mlađeg stanovništva imalo je više od polovine naselja: Idjoš, Mokrin, Rusko Selo, Sajan, Banatsko Arandjelovo, Novo Miloševo, Padej i Toba.

Dalje ćemo videti koliko je lica od šezdeset i više godina prosečno bilo na svakih hiljadu stanovnika. Manje od sto takvih lica imali su samo Banatska Topola (81,2) i Novi Kozarci (85,4). Od sto do dve stotine bilo je u Banatskom Velikom Selu

(112,7), Nakovu (142,9), Bočaru (154,2), Srpskoj Crnji (163,0), Bašaidu (167,2), Mokrinu (180,0), Ruskom Selu (181,5), Padeju (181,8) i Novom Miloševu (193,6). Preko dve stotine imali su Sajan (203,3), Banatsko Arandjelovo (210,9), Toba (215,1) i Idjoš (220,9).

Promene strukture domaćinstava

Smanjivanje prirodnog priraštaja, emigracija i starenje stanovništva i promene u zanimanju ljudi neminovno su se odrazile na kvantitativne i kvalitativne karakteristike domaćinstava. Iznećemo ih uz analizu podataka popisa 1953, 1961. i 1971. godine.

Između popisa 1953. i 1971. godine došlo je do povećanja broja domaćinstava u deset naselja, bez obzira što se u to vreme smanjilo brojno stanje njihovih stanovnika. U Banatskoj Topoli domaćinstva su se skoro udvostručila (Tab.65 i 66). Povećanje je, uglavnom, usledilo zbog pripajanja jednog dela kikindskog hatara sa nastanjenim ekonomijama IPP "Banat" hataru Banatske Topole, što je ranije izneto. Iza Banatske Topole najveće povećanje je imalo Novo Miloševo (34,5 %), zatim Nakovo (19,1 %), Banatsko Veliko Selo (14,1 %), Novi Kozarci (11,8 %), Mokrin (5,2 %), Bočar (3,8 %), Rusko Selo (2,6 %), Bašaid (0,6 %) i Padej (0,5 %). Porast broja domaćinstava nastao je zbog raslojavanja porodice, pogotovo onih višečlanih i srednje veličine. Relativno mali posesti poljoprivrednih i mešovityh domaćinstava i mehanizovana obrada zemlje ne zahtevaju mnogo radne snage, odnosno nema potrebe kao nekada da domaćinstva imaju veći broj članova. Pojava deljenja domaćinstava na dve ili više porodica karakteristična je i za nepoljoprivredna domaćinstva.

Pet naselja su 1971. imala manje domaćinstava nego osamnaest godina ranije: Banatsko Arandjelovo za 13,9 %, Sajan 8,0 %, Idjoš 5,7 %, Srpska Crnja 5,3 % i Toba 0,2 %. Smanjenje je nastalo zbog iseljavanja porodica i zbog postepenog nestajanja pojedinih staračkih domaćinstava umiranjem njihovih članova.

Posmatrajući statističke podatke za 1953. i 1971. godinu (Tab.65 i 66) u celini za sva naselja se mogu izvući ovi opšti zaključci. U 1953. domaćinstva sa jednim do četiri člana činila su skoro dve trećine (65,6 %) od ukupnog broja. Kolonistička mesta su proporcionalno broju svojih domaćinstava imala najviše onih sa pet i više članova. Na osnovu zbirnih vrednosti za sva naselja redosled po opadajućem nizu je bio ovakav. Najmnogobrojnija su bila četvoročlana domaćinstva (20,1 %), pa tročlana (19,3 %), dvočlana (17,6 %), petočlana (14,9 %), šestočlana (9,5 %), jednočlana (8,6 %), sa osam i više članova (5,0 %), a najmalobrojnija sedmočlana (4,8 %).

Nakon popisa 1971. uočene su sledeće promene. Povećan je broj domaćinstava u grupi do četiri člana za 14,0 %, tako da su ona tada činila 79,6 % svih domaćinstava. Ovo povećanje je usledilo na račun smanjivanja mnogočlanih domaćinstava, što je posledica njihovih deoba, ali i smanjivanja broja članova domaćinstava zbog emigracije, smrtnosti itd. Izmenjen je i redosled u pogledu broja domaćinstava po njihovoj veličini. Na prvo mesto su izbila dvočlana (23,5 %). Sa četiri člana je bilo 23,4 %, sa pet 11,4 %, sa jednim 11,1 %, sa šest 6,0 %, sa sedam 2,0 % i sa osam i više članova 1,0 %.

Velike promene su nastupile i u strukturi domaćinstava prema izvorima prihoda. One su posledica promena zanimanja seoskog stanovništva. Dok je na jednoj strani izraženo opadanje bro-

Tablica 65 - Struktura domaćinstava prema broju članova po popisu 1953.*

Naselje	Ukupno domaćinst.	Broj članova u domaćinstvu							
		1	2	3	4	5	6	7	8 i više
Banatska Topola	283	31	51	59	62	35	28	10	7
Banatsko Veliko Selo	850	30	65	127	164	152	128	63	121
Bašaid sa Bikačem	1.267	88	243	255	258	205	129	66	23
Idjoš	855	73	187	178	179	130	70	22	16
Mokrin	2.145	232	398	411	418	339	195	87	65
Nakovo	624	34	38	54	99	92	90	71	146
Novi Kozarci	688	28	63	78	113	119	95	78	114
Rusko Selo	1.145	97	205	240	234	178	108	47	36
Sajan	745	82	160	206	160	83	35	11	8
Banatsko Arandjelovo	1.118	107	213	231	251	146	91	37	42
Bočar	675	62	117	128	128	85	69	39	47
Novo Miloševo	2.551	272	511	499	529	373	211	87	69
Padej	1.310	135	271	298	275	169	87	44	31
Srpska Crnja	1.926	137	310	353	374	309	211	121	111
Toba	407	24	86	92	97	59	28	8	13

* Savezni zavod za statistiku: Domaćinstva i porodice, knj.XVI, Beograd, 1962.

Tablica 66 - Struktura domaćinstava prema broju članova po popisu 1971.

Naselje	Ukupno domaćin- stava	Broj članova u domaćinstvu							
		1	2	3	4	5	6	7	8 i više
Banatska Topola	529	45	100	114	149	81	29	7	4
Banatsko Veliko Selo	970	70	144	199	297	156	69	25	10
Bašaid sa Bikačem	1.274	138	313	259	269	162	85	34	14
Idjoš	806	107	231	155	158	89	45	12	9
Mokrin	2.256	294	544	473	506	241	133	41	24
Nakovo	743	49	102	155	204	142	59	23	9
Novi Kozarci	769	47	99	139	226	128	78	33	19
Rusko Selo	1.175	124	292	256	293	122	63	17	8
Sajan	685	93	209	174	140	38	21	7	3
Banatsko Arandje- lovo	963	131	231	197	204	98	74	22	6
Bočar	701	92	165	137	166	90	40	6	5
Novo Miloševo	2.590	313	656	515	566	277	169	61	33
Padej	1.316	137	386	354	268	108	46	11	6
Srpska Crnja	1.824	199	412	438	449	181	94	31	20
Toba	406	45	116	112	84	24	16	6	3

ja poljoprivrednih i mešovitih domaćinstava, na drugoj su u porastu nepoljoprivredna (Tab.67).

Tokom deset godina, između popisa stanovništva 1961. i 1971.godine, samo su dva sela imala povećanje poljoprivrednih domaćinstava -Banatska Topola i Toba.

Nakovo i Novi Kozarci su još 1961. imali manje od polovine poljoprivrednih domaćinstava. Posle popisa 1971. broj takvih mesta je povećan za pet. Nakovo je imalo samo 21,4 % poljoprivrednih domaćinstava, Novi Kozarci 29,1 %, Banatsko Veliko Selo 35,8 %, Bočar 46,1 % i Srpska Crnja 49,3 %. Tada su Nakovo, Novi Kozarci, Banatsko Veliko Selo i Srpska Crnja uvršteni u grupu naselja mešovitog tipa.

Od 50,0 do 60,0 % poljoprivrednih domaćinstava imalo je šest sela: Novo Miloševo (50,5 %), Padej (52,8 %), Mokrin (53,4 %), Banatsko Arandjelovo (56,8 %), Rusko Selo (58,6 %) i Bašaid sa Bikačem (59,3 %).

Najagrarnija sela su bila Sajan sa 78,7 % poljoprivrednih domaćinstava, Toba 74,9 %, Idjoš 65,1 % i Banatska Topola 63,5 %.

Proces transformacije domaćinstava sa mešovitim prihodima u nepoljoprivredna odvija se brže od prelaska poljoprivrednih u mešovita. Zato su 1971. sva naselja, izuzev Bočara, imala manje mešovitih domaćinstava nego 1961.godine.

Grupu sa najmanje mešovitih domaćinstava, od 10,0 do 20,0 %, činili su Toba (7,1 %), Sajan (8,6 %), Idjoš (12,3 %), Srpska Crnja (12,4 %), Novo Miloševo (14,0 %), Rusko Selo (14,3 %), Mokrin (14,8 %), Padej (15,4 %), Banatska Topola (16,8 %), Banatsko Arandjelovo (16,9 %), Bašaid sa Bikačem (17,0 %) i Bočar (19,5 %). U grupi sa više od 20,0 % mešovitih domaćinstava nalazili su se

Tablica 67 - Struktura domaćinstava prema izvorima prihoda po popisima 1961. i 1971.*

Naselje	1961.						1971.					
	poljoprivredna		mešovita		nepoljoprivredna		poljoprivredna		mešovita		nepoljoprivredna	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Banatska Topola	161	54,2	120	40,4	16	5,4	336	63,5	89	16,8	104	19,7
Banatsko Vel.Selo	503	50,4	343	34,4	151	15,2	347	35,8	292	30,1	331	34,1
Bašaid sa Bikačem	813	62,5	390	30,0	98	7,5	756	59,3	217	17,0	301	23,6
Idjoš	583	70,8	210	25,5	30	3,7	525	65,1	99	12,3	182	22,6
Mokrin	1.505	66,2	512	22,5	257	11,3	1.205	53,4	333	14,8	718	31,8
Nakovo	320	42,3	312	41,3	124	16,4	159	21,4	224	30,2	360	48,4
Novi Kozarci	352	43,6	325	40,3	130	16,1	224	29,1	189	24,6	356	46,3
Rusko Selo	828	72,6	247	21,6	66	5,8	688	58,6	168	14,3	319	27,1
Sajan	563	76,8	140	19,1	30	4,1	539	78,7	59	8,6	87	12,7
Banatsko Arandje- lovo	731	67,8	245	22,7	103	9,5	547	56,8	163	16,9	253	26,3
Bočar	517	70,8	135	18,5	77	10,6	323	46,1	137	19,5	239	34,1
Novo Milošewo	1.710	62,5	516	18,8	512	18,7	1.309	50,5	363	14,0	918	35,4
Padej	814	58,8	303	21,9	267	19,3	695	52,8	203	15,4	418	31,8
Srpska Crnja	1.140	58,1	548	28,0	273	13,9	900	49,3	226	12,4	698	38,3
Toba	297	73,0	86	21,1	24	5,9	304	74,9	29	7,1	73	18,0

* Savezni zavod za statistiku: Veličina i izvori prihoda domaćinstava, knj.XVI, Beograd, 1965. i Veličina poseada i izvori prihoda domaćinstava, knj.XII, Beograd, 1974.

Novi Kozarci (24,6 %), Banatsko Veliko Selo (30,1 %) i Nakovo (30,2 %).

Što se tiče nepoljoprivrednih domaćinstava njihov broj se neprekidno povećava u svim mestima. Na ovakvu tendenciju i dinamiku utiče više faktora. Najvažniji su školovanje seoske omladine, odnosno porast nepoljoprivrednog stanovništva i njihovo zapošljavanje, kao i deoba domaćinstava. Ovde treba naglasiti da između porasta nepoljoprivrednih domaćinstava i mogućnosti zapošljavanja u selima ne postoji veća uzročna veza, jer je u njima zapošljavanje dosta ograničeno. Zato uzrok tome treba tražiti u činjenici što se povećava broj ljudi koji rade u Kikindi ili nekom drugom gradu. Upravo ona mesta koja su u čvršćoj vezi sa životom grada imaju veći procenat ovakvih domaćinstava.

Po poslednjem popisu najviše nepoljoprivrednih domaćinstava imali su Nakovo (48,4 %) i Novi Kozarci (46,3 %). U grupi od 30,0 do 40,0 % bili su Srpska Crnja (38,3 %), Novo Miloševo (35,4 %), Banatsko Veliko Selo (34,1 %), Bočar (34,1 %), Mokrin (31,8 %) i Padej (31,8 %). Između 20,0 i 30,0 % imali su Rusko Selo (27,1 %), Banatsko Arandjelovo (26,3 %), Bašaid (23,6 %) i Idjoš (22,6 %). U grupi sa manje od 20,0 % bili su Banatska Topola (19,7 %), Toba (18,0 %) i Sajan (12,7 %).

b) E k o n o m s k e p o s l e d i c e

U sklopu sveukupnog posleratnog preobražaja naselja gravitacionih zona Kikinde, bitno su izmenjena i njihova ekonomska obeležja. No, ovde će se izneti samo one najbitnije promene koje su posledica funkcionalnih uticaja grada na okolinu, odnosno koje su posledica emigracije i dnevne migracije seoskog stanovništva.

Promena strukture individualnih gazdinstava

Promene agrarne strukture individualnih gazdinstava započete su odmah po oslobodjenju zemlje. One su usledile nakon nekoliko intervencija države, odnosno donošenja niza zakonskih mera o konfiskaciji, nacionalizaciji i dvema agrarnim reformama. Na taj način su dobijeni zemljišni fondovi sa posebnom namenom. Jedni su poslužili kao ekonomska osnova za naseljavanje kolonističkih porodica, mahom iz ratom opustošenih krajeva zemlje. Od drugih su u nekim mestima formirana tzv. poljoprivredna dobra. Ona su, zajedno sa seljačkim radnim zadrugama, predstavljala prve organizacione forme podruštvljavanja poljoprivrede.

Ne samo da su u prvim posleratnim godinama smanjene veličine poseda individualnih gazdinstava, zbog ograničavanja zemljišnog maksimuma i cepanja većih poseda i dodeljivanja zemlje kolonistima, nego je smanjen i broj poseda. Ovo smanjenje je nastupilo zbog osnivanja seljačkih radnih zadruga, počev od 1946.godine. Ona domaćinstva koja su ušla u zadrugu unosila su svoje zemljišne posede i druga osnovna sredstva za poljoprivrednu proizvodnju.

Sredinom pedesetih godina broj individualnih gazdinstava se počinje povećavati. To je posledica likvidacije većine seljačkih zadruga ili njihove reorganizacije i pripajanja zemljoradničkim zadrugama. Tom prilikom su mnoga domaćinstva izašla iz zadruga i dobila svoje posede u privatno vlasništvo. Do kraja pedesetih godina ni broj ni veličina poseda se nisu značajnije menjali.

Veće promene su nastale šezdesetih godina i dalje. Njihova opšta tendencija je smanjivanje broja i veličine privatnih poseda. Uzroci tome su raznovrsni. Većina njih su u vezi sa pojačanim iseljavanjem porodica u gradove, sa deobom ranije većih po-

ljoprivrednih domaćinstava na manje i sa pojavom dnevnih kretanja radne snage iz sela u gradove, pri čemu je izvestan broj bivših poljoprivrednika napustio svoje posede. U ostale spadaju zakonsko ograničenje veličine poseda za zaposlene, zatim pitanje regulisanja boračkih penzija, i prava na socijalnu zaštitu učesnika narodnooslobodilačkog rata, dečijeg dodatka i pojava staračkih domaćinstava koja nisu sposobna da obradjuju zemlju.

Kojom brzinom se ovaj proces odvija ilustruju podaci iz Tab.68. U 1961.godini polovina mesta iz obe gravitacione zone imala je od 80 do 90 % domaćinstava koja su posedovala zemlju, a druga polovina preko 90 % od ukupnog broja domaćinstava (71). Deset godina kasnije samo su tri sela, i to najmanja, imala izmedju 80 i 90 % domaćinstava sa zemljišnim posedima: Banatska Topola (80,3 %), Toba (82,0 %) i Sajan (87,3 %). U četiri naselja zemlju je posedovalo od 70 do 80 %, a u šest izmedju 60 i 70 % domaćinstava. Nakovo sa 51,6 % i Novi Kozarci sa 53,7 % imali su najmanje takvih domaćinstava (76).

Najviše je domaćinstava sa malim posedima. Svih petnaest mesta zajedno su 1971. u proseku imala više od polovine ili 53,4 % domaćinstava sa posedima do 3,0 ha. Od 3,0 do 5,0 ha zemlje posedovalo je 22,0 %, a od 5,0 do 10,0 i više hektara imala je jedna četvrtina ili 24,6 % domaćinstava (76).

Na tendenciju opadanja broja individualnih poljoprivrednih gazdinstava ukazuju i noviji podaci iz Tab.69. za naselja prve funkcionalne zone. Istina, iz njih se ne može sasvim tačno zaključiti koliko je 1975. i 1979. bilo gazdinstava, s obzirom da ima domaćinstava u kojima i dva i više članova poseduju zemlju, ali i ovi podaci donekle pokazuju da se smanjuje broj domaćinstava sa zemljišnim posedom.

Tablica 68 - Broj domaćinstava sa zemljišnim posedom po popisima 1961. i 1971.*

Naselje	Ukupno domaćin- stava	1961.		Ukupno domaćin- stava	1971.	
		Domaćinstva sa zem- ljišnim posedom			Domaćinstva sa zem- ljišnim posedom	
		broj	%		broj	%
Banatska Topola	297	281	94,6	529	425	80,3
Banatsko Veliko Selo	997	846	84,8	970	639	65,9
Bašaid sa Bikačem	1.301	1.203	92,5	1.274	973	76,4
Idjoš	823	793	96,4	806	624	77,4
Mokrin	2.274	2.017	88,7	2.256	1.538	68,2
Nakovo	756	632	83,6	743	383	51,6
Novi Kozarci	807	677	83,9	769	413	53,7
Rusko Selo	1.141	1.075	94,2	1.175	856	72,8
Sajan	733	703	95,9	685	598	87,3
Banatsko Arandjelovo	1.079	976	90,4	963	710	73,7
Bočar	730	652	89,3	701	460	65,6
Novo Miloševo	2.738	2.226	81,3	2.590	1.672	64,6
Padej	1.384	1.117	80,7	1.316	898	68,2
Srpska Crnja	1.961	1.688	86,1	1.824	1.126	61,7
Toba	407	383	94,1	406	333	82,0

* Veličina i izvori prihoda domaćinstava, knj. XVI, Beograd, 1965. i Veličina poseda i izvori prihoda domaćinstava, knj. XII, Beograd, 1974.

Tablica 69 - Broj imaoća zemljišnih poseda po podacima za 1975.
i 1979. (82)

Naselje	1975.	1979.	Razlika
Banatska Topola	1.482	1.350	- 132
Banatsko Veliko Selo	1.387	1.229	- 158
Bašaid sa Bikačem	1.485	1.512	+ 27
Idjoš	1.584	1.040	- 544
Mokrin	2.540	2.743	+ 203
Nakovo	899	796	- 103
Novi Kozarci	1.689	1.208	- 481
Rusko Selo	1.932	1.510	- 422
Sajan	1.245	1.069	- 176

Najčešći vid otudjivanja zemlje je prodaja, bilo pojedincima ili društvenim poljoprivrednim gazdinstvima. Drugi je poklanjanje.

Izmene životnog standarda seoskog stanovništva

Jedna od značajnih promena u životu seoskog stanovništva je porast ličnog i društvenog standarda. Ove pozitivne promene u selima takodje su u uzročno posledičnoj vezi sa Kikindom kao gravitacionim centrom. Rečeno je da poljoprivredna proizvodnja u selima najvećim delom služi za podmirenje potreba kikindske preradjivačke industrije, a jednim delom i njenog stanovništva. Drugim rečima, iz sela u Kikindu odlaze poljoprivredni proizvodi, a iz nje se vraćaju novac i druga roba. Takodje je rečeno

da izvestan deo seoskih domaćinstava ima prihode iz radnog odnosa svojih članova koji su zaposleni u Kikindi. Primera radi navodimo da je 1976. u proseku iz svakog drugog nakovačkog domaćinstva po jedno lice radilo u ovome gradu.

Najveće izmene u standardu domaćinstava usledile su tokom sedamdesetih godina. To je vreme najintenzivnijeg dosadašnjeg ekonomskog razvoja Kikinde, najbržeg zapošljavanja dnevnih migranata, a time i opšteg materijalnog snaženja sela.

Dalje će ukratko biti iznete najznačajnije promene. One se, pre svega, manifestuju u stvaranju što povoljnijih uslova za stanovanje i rad. U tom cilju vrši se adaptiranje starijih stambenih zgrada. Ovi radovi obuhvataju proširenje stambenog i ekonomskog prostora i njegovo prilagodjavanje zahtevima savremenog načina življenja. Uz to se podižu i nove individualne stambene zgrade. Tako su od 1971. do 1978. u devet mesta prve gravitacione zone izgradjene 384 kuće: u Mokrinu 92, Novim Kozarcima 68, Ruskom Selu 68, Banatskom Velikom Selu 39, Nakovu 38, Bašaidu 33, Idjošu 22 i po 12 u Banatskoj Topoli i Sajanu.* Sve ove zgrade su od tvrdog i kvalitetnog gradjevinskog materijala.

Značajan doprinos u smanjivanju razlika u načinu stanovanja u gradu i selima je uvodjenje vodovoda. Imaju ga sva naselja (Tab.70). Od devet naselja iz prve zone u šest ga imaju preko devedeset procenata domaćinstava, a nešto manje od toga Mokrin, Rusko Selo i Sajan. Dobar broj domaćinstava imaju i kupatila.

Vidni su rezultati postignuti i u opremanju domaćinstava raznovrsnim električnim uređajima, aparatima i pomagalicama ko-

* Podaci su dobijeni od Sekretarijata za privredu i komunalne poslove SO Kikinda.

ji olakšavaju kućne poslove ili imaju neku drugu namenu. To su električni šporeti, frižideri, hladnjaci, usisivači, mašine za pranje rublja, radio i televizijski aparati, električne peći i peći na naftu i drugi.

Putnički automobili više nisu retkost. Najviše iz poseduju ona lica koja rade u gradu. Koriste ih za putovanje. Bicikl i moped poseduje najveći broj domaćinstava.

Standard domaćinstva zavisi od njihove ekonomske moći. Ipak, u celini gledano domaćinstva koja imaju zaposlene članove, a naročito ona sa mešovitim prihodima, ekonomski su jača i u svemu bolje opremljenija. U tome veliku ulogu imaju krediti koje zaposleni uzimaju za raznovrsne potrebe.

Porast standarda je primetan i u poljoprivrednim domaćinstvima. Njihova opremljenost takodje zavisi od materijalne osnove. Ekonomski jače porodice imaju mnoge od napred navedenih uređaja i aparata. Konji kao radna stoka uskoro će postati retkost, jer ih dosta brzo zamenjuju traktori i raznovrsne savremene poljoprivredne mašine.

Izmenjen je i društveni standard na selu. U posleratnom periodu sela su dobila nove škole, zdravstvene stanice, veterinarske ambulante, domove kulture, automatske telefonske centrale, koloaze, trotoare i druge objekte (Tab.70).

c) K u l t u r n o o b r a z o v n e p o s l e d i c e

U posledice dnevnih migracija od sela ka gradu i obrnuto spada i podizanje opšteg obrazovnog i kulturnog nivoa stanovnika kikindske okoline. Najveći doprinos u prenošenju kulturnih uticaja Kikinde na okolinu daju učenici putnici. Provodeći deo

Tablica 70 - Važniji objekti izgradjeni posle drugog svetskog rata

Vrsta objekta	Ban.Topola	Ban.Vel.Selo	Bašaid	Idjoš	Mokrin	Nakovo	Novi Kozarci	Rusko Selo	Sejan
Škola	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Zabavište	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Zdravstvena stanica	1	-	1	1	1	1	-	1	1
Veterinarska ambulanta	1	-	1	1	-	-	-	-	-
Zadružni dom	1	1	1	1	-	-	-	-	-
Omladinski dom	-	-	1	-	1	-	1	1	1
Dom kulture	-	-	-	-	1	-	1	1	-
Vatrogasni dom	1	-	1	1	-	-	-	-	1
Lovački dom	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Pošta i automatska telefonska centrala	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Bioskopska sala	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Mašinska radion.	-	1	-	1	1	1	-	-	-
Stočarska farma	-	1	1	-	2	-	-	-	-
Mešaona stočne hrane	-	1	-	-	1	-	-	-	-
Magacin	-	1	1	-	-	-	-	-	-
Kolovoz sa tvrdom podlogom (km)	3	11	4	2	10	1	6	7	3
Trotoar (km)	8	50	15	8	10	16	12	17	24
Vodovod (broj priključaka)	320	880	1.150	770	2.000	700	730	1.050	500

vremena u ovome gradu oni se uključuju u njegova kulturna zbivanja. Pre svega, pojavljuju se kao učesnici kulturnih aktivnosti u svojim školama. Učestvovanjem u raznovrsnim sekcijama (dramska, muzička, literarna, likovna, sportska itd.) oni razvijaju svoje sposobnosti i istovremeno stiču navike za upoznavanje i drugih kulturnih vrednosti. Njihova znanja iz oblasti kulture upotpunjuju se pozorišnim i filmskim predstavama, korišćenjem bibliotečkog fonda, kao i posetama muzeju, književnim, likovnim, muzičkim i drugim manifestacijama. Svemu ovome još treba dodati da se školska omladina u gradu upoznaje sa higijenskim prilikama, načinom odevanja i ishrane.

Ova saznanja mladi prenose u svoja mesta stanovanja, utičući na podizanje kulturnog nivoa porodica i šire gledano. U težnji da kulturni život sela približe gradskom, koliko je to god moguće, oni se pojavljuju i u ulozi nosilaca kulturnih aktivnosti u selu. Sadržaji ovih aktivnosti se, uglavnom, realizuju u okviru programa omladinskih organizacija. Omladina inicira i organizuje književne večeri i gostovanja amaterskih i profesionalnih ansambala iz gradova. Mora se, međjutim, reći da je rad nekadašnjih seoskih kulturno-umetničkih društava gotovo zamro. Osnovni razlozi leže u činjenicama da savremeni čovek ne nalazi dovoljno vremena za taj vid društvenih aktivnosti, zatim da su ljudi vezani za programe na televiziji i što sela nemaju potrebnih materijalnih i kadrovskih mogućnosti za jedan savremeniji i ozbiljniji rad. Odsustvo tog vida kulturnih aktivnosti nadoknadjuje se povremenim gostovanjima kikindskog ili nekog drugog pozorišta.

Ulogu u širenju kulture na selu, pored mesnih škola, imaju još biblioteke i bioskopi. Svih devet mesta iz prve gravitacione zone imaju bioskope. Biblioteke rade u sedam naselja. Zbog

nedostatka adekvatnog prostora ne rade u Banatskom Velikom Selu i Ruskom Selu.

Značaj dnevnog kretanja radne snage ogleda se i u njihovom obrazovanju i kulturnom uzdizanju. Savremeni zahtevi da i nekvalifikovana radna snaga mora da ima osnovno obrazovanje doprinose doškolovavanju seoskog stanovništva. Jedan deo nekvalifikovanih radnika sa osnovnom školom nastavlja dalje školovanje u Kikindi, gde stiču znanja i status kvalifikovanih.

d) F i z i n o m s k e p o s l e d i c e

Promene u zanimanju stanovništva, pojava masovnijeg dnevnog kretanja radne snage i učenika ka Kikindi, jačanje materijalne osnove domaćinstava i podizanje obrazovnog i kulturnog nivoa seoskog stanovništva utiču na izmenu geografskog prostora.

Nove stambene zgrade se po pravilu u mnogo čemu razlikuju od starih. Razlike se najčešće sastoje u spoljašnjem izgledu zgrada, u drugačijem rasporedu i funkcionalnoj nameni prostorija i u izboru građevinskog materijala.

Tipičan panonski tip seoske kuće polako nestaje. Međutim, on će još izvesno vreme biti dominantan, s obzirom da ga gradjenje kuća drugog tipa ne može tako brzo zameniti. Nove stambene zgrade su raznovrsne po obliku. Većinom se podižu prizemne zgrade, ali ima i jednospratnih.

Izmene su приметne i u pogledu pojave funkcionalno novih prostorija, na primer garaža, kupatila, radionica i drugih.

Osnovni građevinski materijal je cigla, drvo i crep. Ali, sve se češće koristi kamen, betonski blokovi, metal, lim, staklo itd.

U novim zgradama koje pripadaju nepoljoprivrednim domaćinstvima dvorišta su manja. Na račun njih se proširuju bašte. U njima nema ni nekih ekonomskih objekata koji su nužni poljoprivrednim domaćinstvima, kao što su štale, čardaci, velike šupe, magacini itd.

Polako se menja i opšti izgled naselja. Promene se manifestuju gradnjom privatnih stambenih zgrada i izgradnjom objekata društvenog standarda. Sela su dobila savremene škole, zdravstvene stanice, prodavnice i pošte sa automatskim telefonskim centralama. Rekonstruisana je električna mreža, instalisano je javno svetlo i izgradjeni su trotoari. Glavne ulice imaju kolovoze sa savremenom podlogom, a u Padeju i poprečne. Veliki problem za normalno odvijanje saobraćaja u selima je nepostojanje savremenih kolovoza u većini ulica. To posebno pričinjava teškoće dnevnim migrantima, od kojih izvestan broj putuje automobilom. Problem za putnike koji koriste autobuse predstavlja nedostatak pokrivenih stajališta na stanicama.

Širi geografski prostor oko sela takodje trpi promene. Na jednoj su strani komasacijom stvoreni krupni zemljišni kompleksi društvenih gazdinstava. U okviru njih, a zbog ekonomičnije i lakše obrade, velike površine su pod monokulturama. To su tzv. "table", veličine više stotina hektara.

Nasuprot njima se nalaze privatni posedi. Na njima je ranije postojalo mnoštvo salaša. Sada oni, međjutim, predstavljaju pravu retkost. U hatarima nekih mesta, na primer Novih Kozaraca, Banatskog Velikog Sela, Ruskog Sela i Banatske Topole, uopšte ih više nema. Njihovom iščezavanju ima više razloga. Najvažniji je težnja savremenog čoveka da živi u urbaniziranijoj sredini, koja mu omogućuje lakši život, a deci školovanje sa manje napora.

Umesto salaša na njivama je sve više tornjeva i rezervoara za eksploataciju nafte i gasa.

Z A K L J U Č A K

Kikinda se za nešto više od dva veka, koliko postoji, od negdašnjeg malog vojno-upravnog sedišta razvila u grad sa preko četrdeset hiljada stanovnika i sa većim brojem funkcija. Ona je sadašnje funkcije stekla još ranije, samo je njihov intenzitet delovanja na okolinu u različitim društveno-istorijskim i ekonomskim prilikama bio različit. Njihov razvoj se vremenski može ograničiti na tri etape.

Prva je razdoblje od sredine XVIII veka, odnosno od naseljavanja do prvog svetskog rata. U okviru ove etape za privredni i društveni život grada posebno je značajna druga polovina XIX i početak XX veka. Zahvaljujući sticaju niza okolnosti Kikinda se razvila u jak administrativno-upravni, trgovački, zanatski, industrijski, saobraćajni, školski i zdravstveni centar za okolinu. Na ovakav razvoj uticali su sledeći faktori. Jedan od njih je središnji položaj Kikinde u prostoru između Segedina, Temišvara i Zrenjanina. Medjusobno komuniciranje između ovih gradova odvijalo se putevima koji su se ukrštali u Kikindi. Sem toga, Kikinda i njena bliža okolina nalazili su se na periferiji gravitacionih uticaja pomenuta tri grada. Drugi faktor je pojava kapitalističkih odnosa u proizvodnji. Jeftina radna snaga i plodna zemlja obezbeđivali su imućnijim zemljoposjednicima veliku agrarnu proizvodnju. Stalni i sigurni potrošači ovih proizvoda bili su austro-ugarski gradovi. Relativno rano dobijanje železničke pruge učinilo je Kikindu velikim trgovačkim i izvoznim centrom, pre svega za žita i stoku, jer su se u nju iz okoline slivala ta agrarna dobra. U vezi sa velikom proizvodnjom pšenice razvila se jaka mlinska

industrija. Ekonomsko jačanje Kikinde imalo je za posledicu razvoj sitne trgovine, zanata, škola, sudskih institucija itd. Ova prva etapa je značajna i po tome što je tada zabeležen najveći porast stanovnika i u vezi s tim najveće teritorijalno širenje. U tako velikom ali dosta neuredjenom naselju, sa dobijanjem statusa grada, na prelazu izmedju XIX i XX veka započeti su radovi na njegovom urbanističkom uredjenju.

Etapa izmedju dva svetska rata karakteristična je po usporenijem tempu opšteg razvoja grada. Osnovni razlog za relativnu stagnaciju bio je što je povlačenjem državnih granica prema Rumuniji i Madjarskoj Kikinda dospela na periferiju, pre svega, ekonomskih zbivanja. Time joj je uveliko umanjen nekadašnji povoljan saobraćajno-geografski položaj i izgubila je više od polovine svog gravitacionog područja. Teškoće u vezi sa izvozom pšenice zbog konkurencije nekih zemalja sa američkog kontinenta, a i opšta ekonomska kriza u Evropi i svetu, imali su negativne posledice za ovaj grad, i ne samo za njega. Izmedju ostalog, unazadjena mu je nekada veoma razvijena mlinska industrija. Smanjena kupovna moć poljoprivrednika jedno vreme je nepovoljno uticala na trgovinu i zanatstvo.

Posle drugog svetskog rata usledile su kvalitativno pozitivne promene u pogledu daljeg razvoja i značaja funkcija Kikinde. Ipak, u ovoj trećoj etapi sve funkcije nisu u isto vreme jačale jednakim tempom. Bilo je tu početnih teškoća. One su bile opravdane, a proistekle su iz politike ekonomskog razvoja zemlje. Ratom unazadjenu nacionalnu privredu trebalo je ojačati. Akcenat je stavljen na industrijalizaciju. Prioritet je dat teškoj industriji koja će poslužiti kao osnova razvoja ostalih industrijskih grana. O nekom značajnijem razvoju industrije Kikinde u tim prvim

poratnim godinama nije se moglo razmišljati. To je bio period u kome je državni administrativni aparat kreirao ekonomsku politiku.

Od kraja pedesetih godina pa dalje počinje postepena izmena privredne strukture. Cilj je bio da se jačaju privredne grane koje daju veću akumulaciju, pre svega industrija. Ova grana je, inače, već bila zastupljena, ali je trebalo dalje razvijati. U tom cilju se pristupa širenju pogona, osavremenjavanju tehnoloških postupaka, povećavanju asortimana proizvoda, prerastanju zanatskih preduzeća u industrijska i osnivanju novih. Mora se reći da su taj razvoj povremeno pratile i određene teškoće. One su mahom bile uzrokovane restriktivnim merama u pogledu obezbedjenja kredita za uvoz potrebne opreme za fabrike, za uvoz sirovina i osvajanju domaćeg i inostranog tržišta, kao i zbog konkurencije. Naravno da je bilo i unutrašnjih slabosti, mahom u sferi proizvodnje. Početkom šezdesetih godina u okolini Kikinde se počinje eksploatisati nafta i gas.

Ostale privredne grane, s izuzetkom privatnog sektora zanatstva, takodje su napravile značajan korak u svom razvoju. Zahtevi društva za većim količinama hrane, mehanizacija, hemizacija, sortno seme, izmena rasnog sastava stoke i razvoj prehrambene industrije unapredili su poljoprivrednu proizvodnju.

Industrija Kikinde je posredno ili neposredno uticala na razvoj ostalih delatnosti i na demografska kretanja u gradu i selima. Šezdesete godine karakteriše pojava prelaska jednog dela poljoprivrednika i zanatlija u druge privredne delatnosti. S tim u vezi Kikinda dobija više imigranata i dnevnih migranata. Javlja se i veći interes školovanja dece. Proces deljenja domaćinstava u gradu i imigracija potstiču intenzivniju gradnju stanova. Ovakva kretanja i potrebe za podizanjem privrednih i drugih objekata doprineli su

unapredjenju gradjevinske i komunalne delatnosti. Priliv dnevnih migranata nametao je rešavanje pitanja izgradnje puteva i otvaranja linija javnog saobraćaja. Pojačano interesovanje za redovno školovanje i doškolovavanje proširivalo je delatnost školstva. Zdravstveno socijalna delatnost se razvijala u skladu sa porastom broja osiguranika i sa podizanjem prosvetno-kulturnog nivoa stanovništva.

Iz grupe neprivrednih funkcija jedino su oslabile društveno-upravne i pravosudne. Razvijeniye su bile do 1960.godine, dok je Kikinda bila sedište sreza.

U okviru treće etape osma decenija je vreme najdinamičnijeg društveno-ekonomskog razvoja Kikinde. Najveći napredak je zabeležila industrija. Preduzeća su dobila nove proizvodne hale i čitave fabrike, na primer Livnica "Kikinda", "Toza Marković", "Petar Drapšin", "Grafika", "Hemik", "25 Maj", "Standard" i druge. Na inostrano tržište se probilo osam fabrika. Po nacionalnom dohotku industrija je izbila na prvo mesto.

Ranije rascepkana poljoprivredna gazdinstva objedinjena su u jednu radnu organizaciju sa kojom se integrisala preradivačka industrija. Time su stvorene čvršće veze izmedju proizvodnje sirovina i preradivačkih organizacija.

U delatnostima Kikinde su stvorene još veće mogućnosti zapošljavanja. To je iniciralo veća kretanja radne snage iz sela u Kikindu. Od svih delatnosti najveću dinamiku zapošljavanja ima industrija. U njoj je, na primer, od 1971. do 1978. posao dobilo oko 2.500 radnika. Od toga broja dobar deo njih potiče iz okoline. U prilog tome govore ranije izneti podaci o radnicima dnevnim migrantima, od kojih preko hiljadu ili oko 50 % radi u kikindskim fabrikama. O tome koliko su imigranata privukle pojedine delat-

nosti nema pouzdanih podataka, jer ih statistika neiskazuje. Međutim, sigurno je da industrija najviše doprinosi useljavanju. Mada na pojavu useljavanja utiču i ostale privredne i društvene delatnosti, treba naglasiti da imigrante najmanje privlači poljoprivreda.

Dok Kikinda useljavanjem dobija nove stanovnike u naseljima njenih gravitacionih zona se dešavaju negativne demografske promene. U njima se broj stanovnika smanjuje. To je posledica malog ili čak u nekim mestima negativnog prirodnog priraštaja, a većim delom zbog iseljavanja. Pretežni deo emigranata je radno aktivno stanovništvo, što znači da su ekonomski razlozi osnovni motivi iseljavanja. Primetna je veća emigracija iz kolonističkih mesta. Kolonisti se lakše odlučuju na takav korak, s ciljem da svojoj porodici obezbede sigurnije i veće prihode i time i lakši život.

Nepovoljna kretanja prirodnog priraštaja, mala imigracija i veća emigracija stanovništva iz mlađjih dobnih kategorija utiču na dosta brz proces starenja seoskog stanovništva. U tom pogledu, većina naselja stoji loše. Porast broja staračkih domaćinstava sve će se više nametati ne samo kao demografski već i kao socijalni problem. Sada posebno treba da brine povećavanje broja poljoprivrednih staračkih domaćinstava. Istina, ovaj problem još nije drastično izražen, pošto takvim domaćinstvima više ili manje u poslovima i materijalno pomažu njihova deca ili neko drugi. Ona, pak, domaćinstva čija deca žive dalje i ne mogu bilo iz kojih razloga da im dovoljno pomognu u teškoj su situaciji. Posledice su slabija obrada poseda, manji prinosi i materijalno stagniranje ili slabljenje domaćinstva. U najtežem položaju su samohrana staračka domaćinstva. Takvih je na sreću malo. Pitanje preuzimanja staračkih

domaćinstava od strane društvenog sektora uz trajnu materijalnu nadoknadu u vidu penzija još nije rešeno. Prodajom zemlje, međutim, problem mogu da reše samo privremeno.

S obzirom na sadašnja sveukupna društveno-ekonomska kretanja u našim selima i gradovima nema izgleda da se proces emigracije zaustavi, a još manje da dodje do porasta populacije. Zato se s pravom može očekivati da će se tendencija depopulacije sela i dalje nastaviti. Kakve sve dalekosežne ekonomske posledice po selo iz toga mogu da proisteknu i kada teško je sa sigurnošću prognozirati.

Prelazak jednog dela poljoprivrednika u druge delatnosti neće moći još dugo potrajati. Tehnološkog viška radne snage u poljoprivredi je sve manje, bez obzira što stalno usavršavanje mehanizacije i hemijskih zaštitnih sredstava itd. stvara takve viškove. Razlog je jednostavan. Sasvim mali procenat mladih ostaje da se bavi poljoprivredom.

Realno je pretpostaviti da se pri sadašnjem stepenu razvoja funkcija Kikinde, pa čak i bržem, granice njene uticajne sfere neće pomerati, bar ne bitnije. Na ovakav zaključak upućuju sledeći ograničavajući faktori. Uticaji ovoga grada prema istoku se ne mogu dalje širiti zbog državne granice. Prema zapadu, na deo bačkog Potisja, takodje se ne mogu proširiti zbog slabih veza Bačkog Petrovog Sela, Mola i Ade sa Kikindom i zbog toga što su tim mestima bliži gradovi Bečeaj i Senta. Ni prema jugu nema izgleda da se prošire uticaji Kikinde, zbog blizine Zrenjanina kao jačeg gravitacionog centra. U pravcu severa, na dosta suženom prostoru između Tise i granice prema Rumuniji i Madjarskoj, izraženi su jači gravitacioni uticaji Subotice i Sente. Ukoliko bi se sa Crnom

Barom uspostavila autobuska veza verovatno bi neke funkcije Kinde, pre svih obrazovna i trgovinska, uvukle ovo selo, a možda i susednu Vrbicu, u drugu gravitacionu zonu.

L I T E R A T U R A

1. Dr B.Bukurov: Gravitacione sfere vojvodjanskih gradova.
Otisak iz Spomenice u čast novoizabranih članova SANU, knj.44, Beograd, 1970.
2. Dr B.Bukurov: Geografski položaj i teritorijalni razvitak banatskih gradova. Zbornik Matice srpske za prirodne nauke, sv.5, Novi Sad, 1954.
3. M.Rajkov: Istorija grada Kikinde do 1918.godine Istorijski arhiv Kikinde, Kikinda, 1968.
4. Fekete Gyula:Nagykikinda. Magyarország vármegyei és városai, Torontál vármegye, Budapest, 1911.
5. Dr J.Savković: Pregled postanka, razvitka i razvojačenja vojne granice od XVI veka do 1873. Posebna izdanja Matice srpske, Novi Sad, 1964.
6. Dr D.Popović: Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka. Srpska akademija nauka, Posebna izdanja, knj.CCXXXII, Etnografski institut, knj.6, Beograd, 1955.
7. Vasa Stajić: Velikokikindski dištrikt 1776-1876. Naučna izdanja Matice srpske, Novi Sad, 1950.
8. Ekonomska baza dištrikta velikokikindskog 1781.godine. Narodni muzej i Državna arhiva Kikinde, Kikinda, 1954.
9. M.Rajkov: Porezi i dažbine u velikokikindskom dištriktu u XVIII veku. Državni istorijski arhiv Kikinda, Kikinda, 1961.

10. Dr T.Avramović: Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre prvog svet-skog rata. Posebna izdanja Matice srpske, Novi Sad, 1965.
11. Vojvodina. Izdala Novosadska sekcija jugoslovenskih inže-njera i arhitekata, Novi Sad, 1924.
12. Dr B.Bukurov: Saobraćaj i veze. Vojvodina - znamenitosti i lepote, Izdavač Novinsko-izdavačko preduze-će "Književne novine". Beograd, 1968.
13. K.Sekulić: Kratak pregled istorijskog razvoja Nakova. Stav - časopis za kulturu, društveni život i umet-nost, br. 7-8, Kikinda, 1978.
14. Statistički godišnjak zemalja Ugarske krune za 1895.godinu. Kraljevski Ugarski statistički ured, Budim-pešta, 1896. (prevedeno s madjarskog).
15. Privreda Vojvodine u 1926.godini. Izdanje Trgovačko-industrij-ske i zanatske komore u Novom Sadu, Novi Sad, 1927.
16. Privreda Vojvodine u 1927.godini. Izdanje Trgovačko-industrij-ske i zanatske komore u Novom Sadu, Novi Sad 1928.
17. Privreda Vojvodine u 1929.godini. Izdanje Trgovačko-industrij-ske i zanatske komore u Novom Sadu, Novi Sad, 1930.
18. Matične knjige rođenih u Kikindi od 1850. do 1977.
19. Matične knjige umrlih u Kikindi od 1850. do 1977.
20. S.Belodedić: Kikinda 1918-1941. Istorijski arhiv Kikinde, Kikinda, 1967.

21. Lj.Šijački i S.Šijački: Kikinda od 1941. do 1945.godine.
Istorijski arhiv Kikinde, Kikinda, 1970.
22. Definitivni rezultati popisa stanovništva 31.III 1931.
godine. Prisutno stanovništvo po glavnom za-
nimanju, knj.IV, Opšta državna statistika, Sa-
rajevo, 1940.
23. Osnovna statistička dokumentacija opština. Pokrajinski zavod
za statistiku-Odeljenje u Zrenjaninu, Zrenja-
nin, 1969.
24. Statistički godišnjak SAP Vojvodine. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1974.
25. Statistički godišnjak SAP Vojvodine. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1976.
26. Statistički godišnjak SAP Vojvodine. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1977.
27. Mesečni statistički pregled, sv.1-12. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1975.
28. Mesečni statistički pregled, sv.1-12. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1976.
29. Mesečni statistički pregled, sv.1-12. Pokrajinski zavod za
statistiku, Novi Sad, 1977.
30. Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947-1972.
Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
31. Dr B.Bukurov: Klasifikacija vojvodjanskih gradova. Zbornik
radova Prirodno-matematičkog fakulteta,
sv.3, Novi Sad, 1973.
32. Čvrste niti livenja 1908-1978. Izdavač Novinsko-propagandna
ustanova "Komuna", Kikinda, 1978.

33. Podaci dobijeni u Livnici željeza i tempera "Kikinda".
34. Podaci dobijeni u Fabrici poljoprivrednih mašina i rezervnih delova "25 Maj".
35. Podaci dobijeni od Radionice za opravku kola.
36. Podaci dobijeni od preduzeća Mlinska industrija "Uglješa Terzin".
37. Podaci dobijeni u Fabrici za konzerviranje voća i povrća "Prima".
38. Podaci dobijeni od Prehrambene industrije "PIK".
39. Podaci dobijeni od Pekare "Braća Tatić".
40. Podaci dobijeni od "Mlekare".
41. Podaci dobijeni od Fabrike stočne hrane "Standard".
42. Podaci dobijeni od Hemijske industrije "Hemik".
43. Podaci dobijeni od Tekstilne industrije "Trikotaža".
44. Podaci dobijeni od Fabrike nameštaja "Petar Drapšin".
45. Podaci dobijeni od Grafičkog preduzeća "Grafika".
46. Podaci dobijeni u preduzeću "Severni Banat".
47. Podaci dobijeni u preduzeću Elektrodistribucija "Kikinda".
48. Dr R.Petrović: Demografski razvitak Vojvodine. Centar za političke studije i društveno-političko obrazovanje, Novi Sad, 1973.
49. Razvitak stanovništva Jugoslavije u posleratnom periodu. Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1974.
50. M.Macura: Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije. Ekonomska biblioteka, Savez društava ekonomista Jugoslavije, Beograd, 1958.

51. Dr S.Mirić, Dr S.Reljin i M.Dundžerov: Poljoprivreda i urbanizacija u Vojvodini. Radnički univerzitet "Radivoj Ćirpanov", Novi Sad, 1974.
52. Dr I.Ganić: Dinamika i struktura gradskog stanovništva Jugoslavije. Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja, Beograd, 1967.
53. Popis stanovništva 1948. Stanovništvo po rodnom kraju, knj.VI. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1955.
54. Popis stanovništva 1948. Stanovništvo po polu i domaćinstva, knj.I, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1951.
55. Popis stanovništva 1948. Stanovništvo po starosti i polu, knj.II, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1951.
56. Popis stanovništva 1948. Stanovništvo po zanimanju, knj.III, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1954.
57. Popis stanovnika 1948. Domaćinstva, knj.X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1956.
58. Popis stanovništva 1948. Stanovništvo po pismenosti, knj.V, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1955.
59. Popis stanovništva 1953. Starost, pismenost i narodnost, knj.XI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1960.
60. Popis stanovništva 1953. Ekonomska obeležja stanovništva, knj.XII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1960.

61. Popis stanovništva 1953. Stanovništvo i domaćinstva, knj.XIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1959.
62. Popis stanovništva 1953. Osnovni podaci o stanovništvu, knj.XIV, Savezni zavod za statistiku Beograd, 1958.
63. Popis stanovništva 1953. Domaćinstva i porodice, knj.XVI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1962.
64. Popis poljoprivrede 1960. Osnovni podaci individualnih gazdinstva po naseljima, knj.I, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1964.
65. Popis stanovništva 1961. Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953. i 1961. godini, knj.X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.
66. Popis stanovništva 1961. Pol i starost, knj.XI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.
67. Popis stanovništva 1961. Migraciona obeležja, knj.XII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1966.
68. Popis stanovništva 1961. Školska sprema i pismenost, knj.XIII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.
69. Popis stanovništva 1961. Poljoprivredno stanovništvo, knj.XV, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1966.
70. Popis stanovništva 1961. Aktivnost i delatnost, knj.XIV, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.
71. Popis stanovništva 1961. Veličina i izvori prihoda domaćinstava, knj.XVI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1965.

72. Popis stanovništva 1971. Stanovništvo-Pol i starost, knj.VIII, Savezni zavod za statistiku, 1973.
73. Popis stanovništva 1971. Stanovništvo-Migraciona obeležja, knj.IX, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
74. Popis stanovništva 1971. Stanovništvo-Delatnost, knj.X, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
75. Popis stanovništva 1971. Stanovništvo-Poljoprivredno stanovništvo, knj.XI, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1973.
76. Popis stanovništva 1971. Stanovništvo-Veličina poseda i izvori prihoda domaćinstava, knj.XII, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974.
77. Mesečni statistički pregled, sv.1-2. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, 1978.
78. Izveštaj o rezultatima poslovanja za 1977.godinu. Industrijsko poljoprivredno preduzeće "Banat", Kikinda, 1978.
79. Podaci dobijeni od Samoupravne interesne zajednice za zapošljavanje SO Kikinda,
80. Društveno ekonomski uslovi i faktori proizvodnje ljudske hrane. Savez inženjera i tehničara Jugoslavije, Beograd, 1975.
81. Podaci dobijeni od Službe za analizu i plan SO Kikinda.
82. Podaci dobijeni od Uprave za geodetske poslove - katastar SO Kikinda.

83. Podaci dobijeni od Industrije gradjevinskog materijala
"Toza Marković".
84. Podaci dobijeni od Udruženja samostalnih zanatlija.
85. Podaci dobijeni od Radne organizacije "Autoremont".
86. Podaci dobijeni od Radne organizacije "Mozaik".
87. Podaci dobijeni od Molersko-farbarskog preduzeća.
88. Podaci dobijeni od Radne organizacije "Elektron".
89. Podaci dobijeni od Radne organizacije za proizvodnju
modne obuće "Sloga".
90. Podaci dobijeni od Gradjevinske radne organizacije "Severni
Banat".
91. Podaci dobijeni od Komunalnog preduzeća "6 Oktobar".
92. Dr P.Tomić: Vodosnabdevanje naselja i industrije u SAP Vojvodini
(doktorska disertacija). Rukopis se čuva u Bi-
blioteci Instituta za geografiju Prirodno-mate-
matičkog fakulteta u Novom Sadu.
93. Podaci dobijeni od Trgovinske radne organizacije "Angropromet".
94. Podaci dobijeni od Robne kuće "Beograd"-Kikinda.
95. Dr Dragomir Djukanović: Klima Kikinde, Beograd 1968.
96. Statistika jugoslovenskih železnica. Zajednica jugosloven-
skih železnica, Beograd (1957-1976).
97. Podaci dobijeni od Transportnog preduzeća "Špedicija".
98. Grupa autora: Vodič kroz arhivske fondove Istorijskog arhiva
Kikinda. Izdala Zajednica arhiva Vojvodine,
sv.5, Sremski Karlovci, 1974.
99. Administrativno-teritorijalne promene u NR Srbiji od 1834. do
1954.godine. Zavod za statistiku NR Srbije,
serija "Prikazi", sv.13, Beograd, 1955.

100. Borislav Dorić: Pregled posleratnog razvoja političko-teritorijalnih jedinica u Vojvodini. Regionalni prostorni plan SAP Vojvodine (Ostale aktivnosti), izdao Zavod za urbanizam i komunalno stambena pitanja SAP Vojvodine, Novi Sad, 1973.
101. Grupa autora: Trideset godina obrazovanja učitelja i vaspitača u Kikindi. Izdanje Pedagoške akademije u Kikindi, Kikinda, 1979.
102. Spomenica 1876-1976. Izdalo Društvo za negovanje muzike "Gusle", Kikinda, 1976.
103. Analiza zdravstvenog stanja stanovništva na teritoriji regiona kikindsko-potiskog. Izdao Medicinski centar Zrenjanin OOUR Zavod za zdravstvenu zaštitu i medicinu rada, Zrenjanin, 1979.
104. Popis stanovništva i stanova 1971. Pokrajinski zavod za statistiku, Statistički bilten 12, Novi Sad, 1972.
105. George Chabot: Les zones d'influence d'une ville. Comptes rendus du Congrès international de géographie, tome III, Paris, 1931.
106. Jovan Ilić: Karakteristike funkcionalnih odnosa između grada i okoline sa posebnim osvrtom na SR Srbiju. Stanovništvo, br.3-4, Beograd, 1971.
107. Ivan Crkvenčić: Suvremene koncepcije geografskog proučavanja naselja. Cvijićev zbornik, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1968.

108. Vladimir Klemenčič: Transformacija prigradske zone. Zbornik VII Kongresa geografa SFRJ, Savez geografskih društava SFRJ i Geografsko društvo Hrvatske, Zagreb, 1964.
109. George Chabot: Grad u regiji. Prevod predavanja koje je održano u Geografskom institutu Sveučilišta u Zagrebu 19.III 1955, Geografski glasnik, br.16-17, Zagreb, 1955.
110. Vladimir Klemenčič: Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. Zbornik VI Kongresa geografa FLRJ, Savez geografskih društava FNRJ i Geografsko društvo Slovenije, Ljubljana, 1962.
111. Dr Veljko Rogić: Problem izbora i primjene metoda za određivanje medja naših gradova. Zbornik radova V Kongresa geografa FNRJ, Geografsko društvo NR Crne Gore, Cetinje, 1959.
112. Statistički godišnjak Jugoslavije 1979. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1979.

